

ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“

ПРУШТВО „СВЕТИ САВА“

БРАТСТВО Х

Београд, 2006.

БРАТСТВО

Часопис Друштва „Свети Сава“

Уређивачки одбор
Бојовић др Злата
Влаховић др Петар
Гавриловић Младен
Живојиновић др Драголуб
Зупан Душан
Мршевић-Радовић др Драгана

Главни и одговорни уредник
проф. др Злата Бојовић

Технички уредници
Оливера Јелић
др. Ђојан Ђорђевић

Коректор
др. Ђојан Ђорђевић

Издавач
Друштво „Свети Сава“
www.sveti-sava.org.yu, e-mail: info@sveti-sava.org.yu

Овај број „Братства“ штампан је уз помоћ Министарства вера
Републике Србије

Copyright 2006. by Društvo „Sveti Sava“

Штампа
„Пегаз“ - Бијело Поље

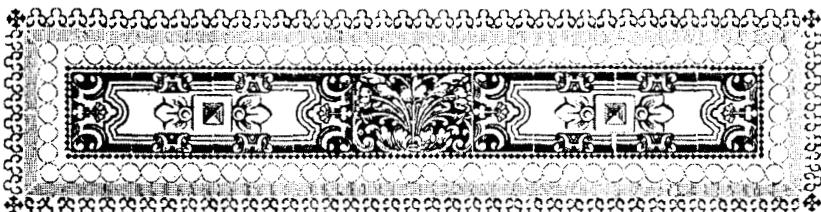
Тираж
300 примерака

Друштво „Свети Сава“ је током пролећа 2006. године организовало Трибину посвећену великим јубилејима српске културе. Предавања су одржана у просторијама Друштва „Свети Сава“. Њима су обележене значајне годишњице - шест векова од подизања Манасије, једног од најважнијих културних центара које је Србија у својој прошлости имала, два века од рођења и век и по од смрти знаменитог комедиографа и покретача многих културних делатности у Србији прве половине XIX века Јована Стерије Поповића, сто педесет година од рођења најзначајнијег српског композитора Стевана Мокрањца, сто година од царинске кризе која је на својеврстан начин сврстала Србију у модерну државу Европе почетком XX века.

Поред свих националних и културних задатака које је „Братство“ од покретања имало, увек је пратило и актуелна историјска и друштвена збивања. У овом броју посебна пажња је посвећена једном од најважнијих питања наше стварности - Косову и Метохији. Такође је, објављивањем химне и других симбола, означен важан тренутак у најновијој историји Србије.

У овој години Друштво „Свети Сава“ обележава и два своја јубилеја - 120 година од оснивања Друштва и деценију излажења обновљеног часописа „Братство“.

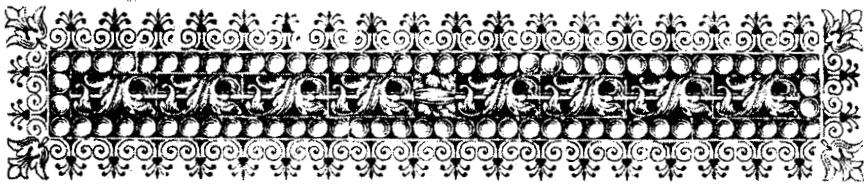
Уређивачки одбор

САДРЖАЈ

Ђуро Дамјановић: ДВАДЕСЕТ СЕДМИ ДАН ЗВЕЗДЕ	9
Јован Ђорђевић: БОЖЕ ПРАВДЕ	11
Даворин Јенко: БОЖЕ ПРАВДЕ, ХИМНА, НОТНИ ТЕКСТ ЗА ХОР	13
Јасна Јанићијевић: ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“ НЕКАД И САД: УЗ 120 ГОДИНА ПОСТОЈАЊА	15
Оливер Томић: РЕСАВА ДЕСПОТА СТЕФАНА	21
Зорица Несторовић: СУДБИНЕ И ЉУДИ: ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ	31
Снежана Николајевић: МОКРАЊАЦ-РЕАЛИСТА И/ИЛИ КЛАСИЧАР	45
Борислава Лилић: ПОГЛЕД АМИ БУЕА НА УЛОГУ СРБИЈЕ У БУДУЋИМ ДОГАЂАЈИМА 19. ВЕКА.	53
Светозар Стојановић: КОСМЕТСКИ ПРОБЛЕМ У ДОМАЋЕМ И МЕЂУНАРОДНОМ КОНТЕКСТУ	59
Марија Лина Века: ИЗГУБЉЕНО КОСОВО (ОДЛОМЦИ)	89
Петар Влаховић: НАУЧНО ДЕЛО МИОДРАГА ВАСИЉЕВИЋА У СВЕТЛУ ЕТНОЛОГИЈЕ	105

Ивица Тодоровић: МИТСКО ЗЛАТО	113
Брана Димитријевић: ИЗ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ:	
1. НАРОДНА МЕДИЦИНА У СРБА	
2. РЊИЦА ИЛИ ШКРБ	135
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ	
Младен Гавriloviћ: АЛЕКСАНДРИЈСКА ПАТРИЈАРШИЈА . .	149
Саша Недељковић: СРПСКИ СОКО У ДАЛМАЦИЈИ	159
СРБИ У СВЕТУ	
СРБИ У ШВЕДСКОЈ	183
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“	
Јован Хаци Васиљевић: ПРИЛИКЕ ПОД КОЛИМА ЈЕ ПОСТАЛО ДРУШТВО СВ. САВЕ И ЊЕГОВ РАД ОД ПОСТАНКА ДО ДАНАС	205
Младен Гавriloviћ: IN MEMORIAM: ДУШАН КОСТИЋ . .	221
Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ 2005	223
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“	227

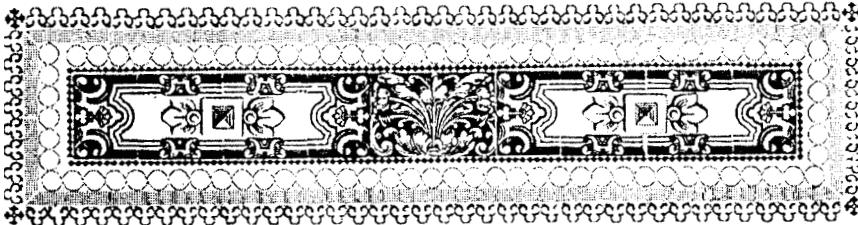
ДВАДЕСЕТ СЕДМИ ДАН ЗВЕЗДЕ

Двадесет седми дан свете звезде,
двадесет дана после Христовог дана,
на двадесет седми дан Првог дана

силази са неба бела звезда
и носи Звездокрст
с Крстом сунца и Сунцем крста.

Звезда на небу са Хиландара.
Кад Свети Сава силази са неба
Срби узлећу на небо.

Ђуро Дамјановић

БОЖЕ ПРАВДЕ

Боже правде, ти што спасе
од пропasti досад нас,
чуј и одсад наше гласе
и од сад нам буди спас.

Моћном руком води, брани
будућности српске брод,
Боже спаси, Боже храни,
српске земље, српски род!

Сложи српску браћу драгу
на свак дичан славан рад,
слога биће пораз врагу
а најјачи српству град.

Нек на српској блиста грани
братске слоге златан плод,
Боже спаси, Боже храни,
српске земље, српски род!

Нек на српско ведро чело
твог не падне гнева гром.
Благослови Србу село,
поље, њиву, град и дом!

Кад наступе борбе дани
к' победи му води ход
Боже спаси, Боже храни,
српске земље, српски род!

Из мрачнога сину гроба
српске славе нови сјај,
настало је ново доба,
нову срећу, Боже, дај!

Отаџбину српску брани,
пет вековне борбе плод,
Боже спаси, Боже брани,
моли ти се српски род!

Јован Ђорђевић

БОЖЕ ПРАВДЕ
Химна Краљевине Србије 1882-1918

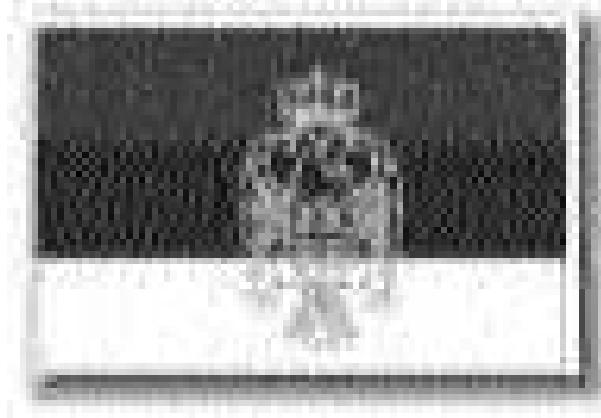
Давориц Јенк
ар. Константин Бабић

Andante maestoso $\text{♩} = 84$

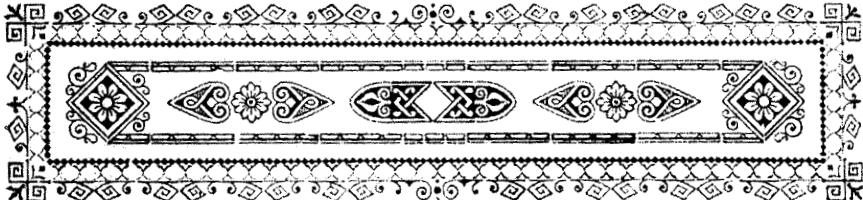
The musical score consists of six staves of music. The top staff is for soprano, the second for alto, the third for tenor, the fourth for bass, the fifth for a first choir, and the sixth for a second choir. The lyrics are written below each staff. The tempo is marked as Andante maestoso with a quarter note equal to 84.

Bo - же пра - вде, Се - жи сп - ској, ти что сти - се, од про - пас - ти, до сад пас -
Бо - же са - сад, не - же гла - со, и - са - сад, чам, бу - - ах спас -
Бо - же са - сад, не - же гла - со, и - са - сад, чам, бу - - ах спас -
Мах - ном ру - зом, во - ди, бу - ду - но - сти, срп - ски брод, плод,
Мах - ном ру - зом, во - ди, бу - ду - но - сти, срп - ски брод, плод,
Бо - же сти - си, Бо - же хри - бре - си, и - си, и - си, и - си, и - си
Бо - же сти - си, Бо - же хри - бре - си, и - си, и - си, и - си, и - си
Ср - - - би - лу - им, бо - же
Ср - - - би - лу - им, бо - же
Мо - - - ан - ти - се, срп - - ски - род.
Мо - - - ан - ти - се, срп - - ски - род.

rit. *del segno* $\text{♩} = 86$

Грб и заслава Републике Србије

ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“ НЕКАД И САД Уз 120 година постојања

Иако је током деведесетих година 19. века постојало више покушаја да се оснује једно свесрпско хуманитарно просветно друштво под именом светог Саве, тек 1886. дошло је до његове реализације. Десило се то онда када су се Срби после Српско-бугарског рата (1885-1886), „тргнули из летаргије“, како каже Јован Хаци Васиљевић у Споменици Друштва из 1936, и када су сва народна интелигенција и народ заједно прионули да „спасу свој живаљ у јужним областима од побугаривања“, и тиме олакшају стање својих сусарадника и у другим крајевима који су били под туђом влашћу. Краљ Милан и Милутин Гараšанин су здушно помогли његово оснивање, а стуб читавог посла и „најјачи поборник Друштва“ био је Светомир Николајевић, професор Велике школе и политичар, „постојани приврженик“ краљевих идеја. Већ тада су опозиционе странке, нарочито Радикална преко свог органа „Самоуправа“, правиле сметње оснивању Друштва. Отуда се Светомир Николајевић 1888. године, на другој скупштини Друштва у Крагујевцу жали:

„За историју овога Друштва потребно ће бити да се зна, да је, поред општег одушевљења с каквим је прихваћено његово оснивање, било и малих ситних незгода, које су га у самом почетку сре-тале. Тако, не можемо прећутати, а да не кажемо да партијска раздраженост у нашој земљи није могла остати, а да се унеколико штетно не дотакне овог Друштва.“

Први кораци у правцу оснивања овакве организације направљени су у пролеће 1886. када су се три висока интелектуалца,

сва три слободни зидари, Светомир Николајевић, Срета Ј. Стојковић и Ђока Миловановић, договорила да створе једно патриотско друштво. Његов циљ би пре свега био просветни, и оно је требало да ради на отварању школа у Старој Србији и Македонији, како би се на тај начин потиснула пробугарска пропаганда међу српским живљем под турском влашћу. Ускоро су се овој групи иницијатора придружили и Стеван В. Кађански (писац химне Друштва), Димитрије С. Јовановић, Ђура Козарац, Љуба Ковачевић, Пера П. Ђорђевић, Милован Р. Маринковић, и протосинђел Фамилијан. Први састанци одржавали су се у кући Николајевића, и убрзо се круг учесника знатно проширио. Они су ускоро припремили и оснивачка акта, и 24. августа одржан је збор у сали Велике школе, на коме је главни беседник био Светомир Николајевић.

Говорећи о потреби да се подигне српски понос тамо где је због туђинске власти он почeo да слаби, он је нагласио да се српство преко просвете мора ојачати у тим крајевима, јер ће туђини иначе да отму и језик и веру том народу. Указао је на пример других суседних народа (Грке, Хрвате и Бугаре) који се управо преко оваквих друштава боре „да отимају од нас“. Срби, међутим, не треба да отимају од другог, али морају да се бране. А могу се одбранити само ако се удруже. Оваквим речима, Николајевић је истовремено и подвукao разлику између Срба и других, суседних народа, сматрајући да се просветним радом и удруженим снагама српство може одбранити, не узимајући ни од кога. Тако ће бити касније и записано у документима Друштва, наиме, да оно неће бити ни бунтовничко ни освајачко, већ да ће само да чува своје.

Основна идеја водиља Друштва, била је да „шири просвету и негује национално осећање и врлине у српском народу“ и да то чини „школом, књигом, сликом и песмом“. Она је записана у свим важним документима Друштва до данашњег дана, без обзира на извесне промене које је Друштво доживело током једног века. И док је некада најважнији био први део ове реченице, тј. ширење просвете, данас је нагласак на овом другом делу, тј. на неговању осећања припадности српству и његових традиционалних врлина. Међутим, гесло Друштва, начело записано у поднаслову часописа „Братство“ које је гласило „Брат је мио које вере био,“ више се не појављује на новом „Братству“. Историјски разлози током читавог десетог века, учинили су ову лозинку празном фразом.

Први оснивачи Друштва нашли су на одушевљен дочек у свим крајевима Србије, па и ван ње, па се првом потпредседнику

Стевану Каћанском чинило као „да Друштво Свети Сава из душе народа српског ниче и постаје". Занимљиво је запазити са данашњег становишта, да су се и у оно време водиле жучне страначке борбе и да су због тога оснивачи Друштва имали потребу да нагласе у „правилнику" Друштва, да ће оно бити нестраничко и да се неће мешати у политику. Отуда Светомир Николајевић говорећи на првој редовној скупштини Друштва (27. јануара 1887) указује да су све политичке партије поздравиле оснивање Друштва као патриотско, и да ће његов задатак бити „да васпостави и утврди моралну везу међу српским земљама и политички искомаданом Српству". Нагласио је ипак, да о томе мора и Краљевина да се брине, без обзира која је партија у ком тренутку на власти.

Пишући у *Споменици* о стварању и првим годинама Друштва, Јован Хаци Васиљевић наглашава важну улогу коју је у том тренутку имао Светомир Николајевић, као један од главних покретача за његово оснивање, али и као неспорни ауторитет, будући да је био један од најугледнијих интелектуалаца оног времена са снажним везама и у иностранству.¹ Николајевић се, каже Хаци Васиљевић, свим бићем заложио за Друштво и развио изванредно његове просветне и културне делатности у првих пет-шест година. Кроз његову кућу прошла су бројна деца, ученици из разних крајева под турском влашћу, које је госпођа Николајевић несебично помагала, родитељски их дочекујући. Он сам, и поред бројних обавеза у Великој школи, као професор, књижевник и политичар, налазио је времена да се брине о материјалном стању Друштва и извршавању постављених задатака. Николајевић је, по речима Хаци Васиљевића, био не само иницијатор и организатор Друштва, већ „и његов највећи трудбеник". „Говорити о Светомиру Николајевићу", каже он, „а не проговорити о Друштву Светог Саве, било би непотпуно, а говорити о Друштву Светог Саве, а не поменути Николајевића - било би неправично."

Пишући о школама које је првих година свога постојања оснивало Друштво, историчар српске просвете, проф. др Арсен Ђуровић истиче важну улогу коју је оно имало у „очувању националног и културног идентитета српског народа у Старој Србији и Македонији." Он запажа да активност српске дипломатије не би била доволно снажна без његовог деловања, а да би народ био сасвим препуштен

¹ С. Николајевић је иначе, оснивач ложе слободних зидара „Побрратим" 1890, чији је челник био годинама.

туђем утицају. „Учитељи и свештеници”, пише Ђуровић, „али и занатлије који су стицали нова знања у школама које су радиле под окриљем Друштва Светог Саве, након завршеног школовања враћали су се у „родни крај” надахнути идејом о националном ослобођењу и са убеђењем да ће својом активношћу значајно допринети просвећивању становништва.... Они су своју мисију испунили часно, с надом и вером да долази време победе, које ће из свести потиснути осећање немоћи, страха и инфериорности. Рад на просвећивању становништва биће весник новог српског пролећа, које је напокон стигло 1913. године.”²

И поред изричитог става да се Друштво неће политички ангажовати нити мешати у политичке прилике, оно се тешко могло одбранити од кампање која се почела водити против њега из разних разлога, пре свега из политичке и партијске ускогрудости, али и личне нетрпљивости и неодмерености. Странке и њихове котерије нападале су и Николајевића, пре свега због његовог слободног зидарства, без обзира на његову личну честитост и неспорну људску величину, као и на значај рада самог Друштва у српству. Николајевић и други чланици Друштва годинама су успешно одолевали таквим нападима, али већ од 1893. његов је рад доста утихнуо, јер су напади тешко погађали његову организацију. Због тога је сам Николајевић на ванредном збору 1904. дао оставку на председничко место у Друштву, свестан да његови напори на очувању идеала које је поставио постају узалудни.

Друштво „Свети Сава“ том приликом бира ново руководство и покушава да поново развије своје активности, али то никада више неће бити исто као у његовим првим годинама. У то време већ се оснивају и друга друштва са сличним националним задацима, као што су Коло српских сестара, Српска браћа, и сл. Ипак, часопис „Браћство“ се штампа, школе раде и гради се велелепни Дом Светог Саве на Дорђолу. Током Првог светског рата, Друштво је претрпело велику материјалну штету. Зграда Дома је била оштећена, а архива готово у целости пропала. После рата, Друштво наставља са радом, одржава седнице, ствара тзв. Књижевни Отсек, који се брине о часопису и другим издањима, бира поверенике за целу земљу који стварају пододборе и раде на даљем ангажовању чланства. Сматрајући да је управо у новоствореној држави slogan Друштва „Брат је мио које вере био“ добио свој пуни смисао, Главни одбор

² Арсен Ђуровић, *Космоловско трагање за новом школом*, БИГЗ, 1999, стр. 176.

штампа проглас 1920. (у „Браству“ бр. 7), којим је желео да одржи „будном успавану свест нашег народа“. Ту се посебно наглашава значај часописа у коме „сва браћа“ треба да сарађују на проучавању „историје, језика, етичких особина, споменика, начина живота, економије... и све друго из наших области под туђином.“ Зато Друштво позива народе који су ушли у Троимену краљевину, да помогну у том циљу, и да се упишу у Друштво. „Оно ће их чувати да се не одроде; оно ће их храбрите да се одрже; оно ће им помагати да ојачају, те да вазда буду спремни и способни да постану учесници наше слободе и нашег благостања“ (109).

Обнова Друштва „Свети Сава“ започела је са великим надама 1994. године, више од пола века од његовог укидања почетком Другог светског рата. Почетни ентузијазам није дugo трајао и значајна имена из савремене српске културе и науке убрзо су се повукла, остављајући Друштво неколицини оних који су настојали да сачувају традиционалне вредности једне овако старе и угледне институције. Најтеже је било снаћи се за средства и у томе су посебно помогли тадашње Министарство културе и данашње Министарство вера Србије. Осиромашени грађански слој српског друштва који је увек био окосница и потпора Друштва „Свети Сава“ изгубио је свој значај, углед и моћ, па и могућност да га материјално помаже. Отуда су и активности Друштва, посебно оне у вези са бригом за Србе у расејању, морале да буду сведене на најмању меру. Међутим, неке друге које имају важности и смисла у данашње време, избиле су у први план.

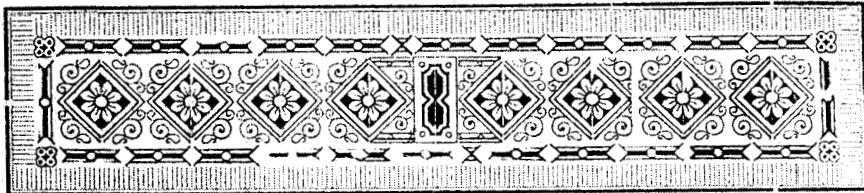
Један од најважнијих задатака Друштва је и даље издавање главног органа Друштва, часописа „Братство“ (сада са т). Већ је изашло 9 свезака, и редакција на челу са проф. др Златом Бојовић бори се да окупи за сараднике и значајна имена из света науке, културе, уметности. Издавање часописа сматра се важном кариком у ланцу која нас повезује са некадашњим Друштвом. Иначе, редакција „Братства“ је започела свој рад неком врстом омажа својим славним претходницима, уредницима и издавачима предратног „Браства“, издавањем *Зборника* (1997) у коме су били објављени чланци и студије изабрани из више од четрдесет бројева старе едиције. Уређивачка политика часописа и данас почива на провереним и строгим мерилима која су постављена пре више од сто година, а у сваком новом броју нађе се место и за неки драгоцен текст из старог часописа коме време није могло да умањи вредност, и који се на овај начин чува од заборава.

Делатност која представља новину у раду Друштва је редовна годишња Трибина која окупља угледне научнике и значајне културне посленике и која својим бираним програмима привлачи пажњу публике. Преко предавања, различитих типова излагања или мултимедијалних програма, обележавају се значајни датуми из српске културне историје, велике годишњице историјских збивања или јубилеји истакнутих појединача. Већина излагања се касније у облику писаних чланака објављује у текућим бројевима часописа „Братство“.

Једна од редовних и већ традиционалних активности Друштва је и наградни конкурс за ђаке основних и средњих школа са слободном темом о светом Сави. Сваког 27. јануара, о слави, конкурсна комисија саопштава резултате и додељује награде и похвале. Књижевни радови, песме, приче, есеји, врло често представљају праве мале бисере поезије и прозе и сваке године стиже све више радова из школа широм Србије, али и из Црне Горе и Републике Српске. После првог петогодишта Друштво је издало збирку награђених радова под насловом *Млади Светом Сави*. Овим се издавачка делатност Друштва не иссрпљује, а сва издања носе печат светосавља.

Оно, међутим, што је за Друштво „Свети Сава“ данас још једна важна карика која би га везивала за првобитно Друштво, јесте оснивање његових пододбора у другим местима и градовима Србије. Желећи да и даље шири основну мисао водиљу чувања националне свести и врлине, као и духа светосавља, нарочито међу школском омладином, Друштво оснива своје пододборе који као самосталне, неполитичке организације раде у истом смеру. Мењају се идеали једног народа, мењају се историјске околности у којима он живи, мења се чак и његова географија и границе, али национална свест мора да чува своје основне вредности: свест о самобитности и аутентичности српства, пре свега о његовом културном и духовном идентитету. Један од начина да се то сачува јесте и постојање организација попут Друштва „Свети Сава“. Својим залагањем, деловањем и сталном присутношћу, оно, заједно са својим пододборима, чува свест о српском националном бићу и преноси га даље, увек се држећи максиме Светомира Николајевића - да се не отима туђе, али и да се брани своје.

Јасна Јанићијевић

РЕСАВА ДЕСПОТА СТЕФАНА

Средњи век је био раздобље у коме граница између светог и профаног није била оштра као што је данас. И неуки сељанин, а некомли владар, посматрао је свет очима хришћанина кадрог да у свему лепом опази Господњу руку на делу. Прекрасни пејзаж у који данашњи човек бежи из градске буке и смрада као у какву оазу, за Србина у доба Немањића и Лазаревића био је очити доказ божијег наума. Зато су сви српски манастири подизани на особито сликовитим местима, где су се ктитори просто сударали са лепотом којом је Творац засејао Земљу. На пример, на „пустом ловишту зверова” Немања је доживео баш такву драму чији је плод постала Студеница.

У том погледу, Ресава није изузетак. Све се ту стекло на једном месту, по правилима „сакралне географије”: долина бистре реке и почетак клисуре где почињу планине, ни преблизу, ни предалеко од путева, место идеално за тиховање, а опет у вези са „спољашњим” светом и његовим метежом. Ипак, сваки манастир је морао бити утврђен, на подобије ограђеног Раја, на врху Едена, који је, мада са огњеним стражарем и одавно недоступан људима, све до Потопа био физички присутан у свету и видљив, као успомена и опомена на изгубљено блаженство. Али, поређење са Еденом није потпуно: за разлику од рајског врта, манастири су били и остали отворени за све, јер су на Вакрс врата пакла разваљена, а Спаситељ је посебно дошао ради грешних. Наравно, утврђења су, поред симболичне, имала практичну сврху. Византијски извештаји чак из времена моћног краља Милутина (1282-1321) сведоче о присуству бројних разбојничких банди, па је

опрез био оправдан. Тако и Студеница има утврду, готово савршени круг са крстом цркве по средини и са троугаоним одбрамбеним кулама, идеалним за издржавање опсаде. У Ресаве су, пак, зидине изузетно високе. Таквима се одликује једино још Хиландар, мада је он (сем у време цара Душана) био не само изван територије српске државе, већ на осетљивом месту, које све слабија Византија није могла добро да брани, прво од гусара, потом од Турака. Хиландар је баш захваљујући тим бедемима остао углавном поштеђен (мада и стога што се не види са мора), нарочито када је почетком XIV столећа, страшна Каталанска компанија опседала српску лавру, брањену вером и вештином игумана Данила, будућег српског архиепископа.

С обзиром на величину цркве и пратећих објеката, утврда Манасије не само да је висока, већ и компактна, релативно мале површине, па споља више подсећа на утврђења тог времена, попут Голупца, или унутрашње тврђаве деспота Стефана у оквиру његовог Београда. Сличност са Београдом огледа се и у огромној кули-донжону, који у Ресави још више пада у очи него што је то био случај са деспотовом престоницом. Свеукупно, читав комплекс сведочи о бурним и несигурним временима, без обзира што су она била нешто повољнија после турског пораза код Ангоре (1402). Штавише, у извесном смислу била су и тежа, управо због недостатка централизоване јаке турске власти, па су банде различитог башибозука често упадале у деспотовину.

Највеће здање у оквиру зидина није, међутим, била црква, већ огромна трпезарија, кадра да на обед после службе прими стотине монаха и гостију. Разваленог крова и обрушеног пода (те се данас, у ствари, хода њеним подрумом), она је данас само сенка славе и живости које су ту владале у доба деспота Стефана (1402-1427). Једино се у машти може призвати свечана поворка, са игуманом на челу, која се из цркве упутила на спрат за ручавање и само се може замишљати достојанствени обед између два звона и глас монаха који чита житија светих за тај дан. Димензије трпезарије и лингвистичко-палеографска истраживања од старине, начиниле су од овог здања помало митски центар такозване „ресавске преписивачке школе“ (термин који је ушао и у жаргон средњошколаца). Не да се није преписивало и писало: у свим српским манастирима то се одувек чинило, у доба Стефана Високог можда више но икад, али не у овој просторији, већ у бројним другим, распоређеним дуж манастирских зидина, данас зараслим у

бршљан.

Тип главне манастирске цркве је триконхос, што значи уписаны крст на слободним носачима коме је са јужне и северне стране додата још по једна бочна апсида, по величини равна олтарској. То је модел који је са Свете Горе доспео у Србију у време после нестанка Немањића, када су, услед турских налета, чувени монаси исихасти почели пристизати у већем броју у Србију кнеза Лазара - последње упориште независности и државности православног живља на Балкану. У погледу основе, дакле, Ресава припада моравској архитектури, али њена спољашња обрада уопште није таква. Нема живописног шаренила, мајсторског смењивања камена, опеке и малтерних фуга, недостају српске „шаховнице”, дијагонале и цик-цак линије, одсутни су камени рељефи са преплетима и фантастичним бићима која тако штедро красе фасаде Лазарице, Раванице, Љубостиње или Каленића (нема ни розете, мада је она представљена на моделу који деспот држи на ктиторској композицији). Камени зидови наглашених вертикалa, преломљени лукови у маниру готике, лезене и низови слепих аркада на кровном венцу и на пет витких купола враћају нас у дубљу прошлост, у XIII, или чак XII век. Зашто? Разлог је можда тај што је деспот Стефан био по мајци, књегињи Милици, Немањић пореклом од Вукања, па је у својој надгробној цркви спојио очево и мајчино предање. Као да је маузолеј свог оца Лазара, Раваницу, дао оденути у руху надгробних задужбина Немањића - Студенице, Бањске, Дечана или Светих Аранђела код Призрена.

Изузетно високе пропорције (теме централне куполе је на око 25м) и наглашена вертикалност на фасади са „готичким” елемен-тима као да су, на известан начин, портрет самог Стефана Високог у камену изведен. Тај нови правац у зидању цркава утицаје убрзо потом на Враћевшицу челиника (Стефановог и Ђурђевог) Радича (1432) и смедеревску цркву деспота Ђурђа (1427-1457), а касније на цркве у Борачу (1533) и Горовичу (XVI век). Далеки одраз ресавска црква ће наћи у манастиру Ковиљу (1741), када је цинцарским градитељима Теодору Кости и Николи Крапићу изричito наложено да нову манастирску цркву изграде на подобије Манасије. Они су у томе успели само изгледом екстеријера и спољашњом обрадом фасада, али не и основом, која је базиликална. Ипак су они, у складу са тадашњом модом, углавном градили цркве „западног” типа, попут оне у сремском

селу Нештину, па је триконхос за њих представљао одвећ тешко решење, коме нису били вични. Коначно, Манасији је слична и смедеревска црква Андреја Дамјанова из XIX века, што говори о трајном утицају који је ресавска црква имала у српском градитељском предању све до новијег доба.

Ктиторска композиција на фресци у наосу сведочи о ратним временима, јер деспоту анђели предају мач и копље (као краљу Милутину у Нагоричину и цару Душану у Полошком - али ту само поводом појединачних битака XIV века. Сем нешто другачије круне, деспот углавном носи владарски орнат Немањића са „ко-ластом аздијом” - двоглавим орлом, а у руци држи модел цркве, један од највернијих и најдетаљнијих у српском средњовековном сликарству. Под моделом цркве, такође у деспотовој левици, исписан је само део дугачке првобитне повеље која је морала бити златопечатна. Обичај исписивања дела повеље и на самом зиду цркве наслеђен је такође од Немањића: зна се да је она некад постојала у Студеници, док су значајни фрагменти очувани на фрескама у Жичи и Грачаници.

Посвета цркве Светој Тројици је посебно значајна. На први поглед, рекло би се да је то дрскост, јер су постојала неписана правила у оквиру хијерархије народа „византијског комонвелта”, као што је случај у погледу ковања новца - Србија је почела да кује новац у време краља Радослава, а сребрн је постао за владавине његовог брата Уроша I (1242-1276), док златнике није ковао чак ни цар Душан. Тако је било и у погледу посвете цркава: само су византијски цареви подизали задужбине непосредно посвећене Христу, Светој Тројици или Божанској Премудрости (Софiji), владари држава „другог реда” - Богородици (Студеница - Успењу, Хиландар-Ваведењу, Градац-Благовештењу), а властела појединачним светитељима-заштитницима. Но, у случају Ресаве, то свакако није дрскост, већ пре реалност историјског тренутка: деспот Стефан био је тада владар најмоћније и највеће православне државе (с изузетком далеке Русије), па је сматрао да на такву посвету има право у часу када је Византија била сведена практично на Цариград са околином, делове Пелопонеза и понеко острво у Егејском мору (такви изузетци јавили су се, из сличних разлога, и раније, у доба Сопоћана Уроша I и Дечана св. Стефана Дечанског и сина му Душана).

Мада избледело, лице деспота Стефана зрачи племенитошћу коју је тако уверљиво описао његов биограф, Константин

Филозоф. Племић у најпотпунијем смислу речи, истакао се као неустрашив ратник код Ангоре, лојалан пораженом турском султану Бајазиту до самог краја, што му је донело признање и од победника, Тамерланових Татара. Потом, као најугледнији гост на византијском двору, овенчан је титулом деспота са којом се вратио у Србију. Коначно, као мудар владар био је окренут и Западу, поставши вitez међународног Змајевог реда и славан широм западне Европе. Све то се само назире кроз оштећења на фресци, где се може уочити и његова риђа коса, али једва наслутити плаветнило његових очију. У различитим животним добима, Стефан је представљен у неколико српских цркава. У Раваници, још дечак, стоји испод модела цркве (са братом Вуком) који држи родитељи и ктитори, Лазар и Милица, у Руденици (такође са братом), он, пак, лично носи модел цркве, иако није ктитор, али је сада посредник између Христа (чија се рука помаља из сегмента неба) и ктитора Вука и Вукосаве. У Љубостињи, задужбини књегиње Милише, такође је са братом, али само њему као деспоту анђели приносе инсигније и поново мач. Портрет из Копорина је посебно занимљив због претпоставке да је, стицајем околности, после изненадне смрти, управо ту сахрањен (а још је отворено питање је ли тело пронађено у тамошњем гробу деспотово или не). Коначно, и у Каленићу је приказан његов лик, уз ктитора, пртвовестијара Богдана. Али свуда је његово лице оштећено, што збом времена, што руком сујеверних сељана који су скидали бојени малтер са очију светитеља не би ли, у смутним вековима турске окупације, народном медицином повратили вид неком од својих најближих.

Како је изгледао? „Високи”, црквенкасте косе и плавих очију, витка стаса, савршене грађе и елегантне ношње. На српски двор донео је најбоље обичаје Истока и Запада, бринући о истанчаним детаљима, манирима понашања, моди одевања и витешкој етикецији. Образовање и култура били су приоритет деспота Стефана, изванредног писца и песника, а његов укус у погледу уметности нико није надмашио. О томе сведочи и један анонимни извор XV века, вероватно исписан баш његовом руком, о „пет чуда српске уметности” тога доба. Као градитељско ремек-дело, ту се помиње прво црква манастира Дечани (која нетакнута стоји и данас, упркос свему), највећа од свих у средњовековној Србији, прекрасне скулптуре и савршене камене оплате. Пећка припата архиепископа Данила II наведена је као градитељски бисер,

свакако због своје лебдеће лакоће великог здања са више отвора но зидова, али данас „отежаног” бројним преправкама, особито у време обнове Пећке патријаршије (1557). Од трећег чуда, патоса цркве манастира Св. Арханђела код Призрена остало је само неколико камених рељефа са грифонима, што у Београду, што у Скопљу, у дубинама музејских депоа, док је све остало благо разнобојних камених плоча и њихове игре на поду Душанове задужбине изгубљено заувек. Нема више ни четвртог чуда, злата манастира Бањске, надгробне цркве краља Милутина, остругане и прекречене рукама Турака, претворене у цамију, несрећно рестаурисане, али срећно оживљене пре пар година као српски манастир на Косову. Овакав избор четири дела из векова који овом писаним извору претходе, сведочи о изузетној непристрасности посматрача и његовом истанчаном укусу, па тешко да је његов аутор могао бити ко други до сам деспот Стефан. Зато му се мала пристрасност може оправдати при навођењу „петог чуда” - „Ресавског писанија”, односно фресака Манасије, које су стављене изнад свих осталих. Незахвално је и немогуће данас поредити по квалитету живопис Студенице, Сопоћана, Краљеве цркве у Студеници и Манасије, јер је сваки од поменутих украса у своје време представљао ремек-дело. Ако је деспоту Стефану најближе било сликарство његове задужбине, не може му се на томе замерити.

„Плаво и златно” из стихова Васка Попе прво су што посматрачу у ресавској цркви одузме дах. Злата је, додуше, у задужбина-ма Немањића одувек било, све више како је XIII век одмицао, мада су од њега данас остали само трагови. Али ресавска плава, како би то поменути извор о уметничким чудима рекао, „не среће се нигде”. Посматрач потом бива просто поражен лепотом лица и витком грађом светитеља у покрету, који читав живопис претварају у небески ковитлац. Са данашње тачке гледишта запањује управо то што је утисак на посматрача био за ктитора и живописце - другоразредна ствар. Јер, у високој и узаној куполи, прелепи пророци са исписаним свицима, практично се не могу видети са тла: видели су их само они који су их насликали, као и, пет векова касније, конзерватори који су им вратили сјај. Далеко од западњачког начела да је црквени украс пук „Библија за неписмене”, ресавске фреске су сведочанство о једној уметности намењеној превасходно Господу и његовом прослављању, а њихов брижљиви распоред није тек илustrација Светог Писма, већ неод-

војиви део Литургије и њеног савршенства, као и слика самог устројства спасеног и „поправљеног” Света. За овај живопис и неке претходне споменике, дуго је у употреби био термин „декоративног” стила, али је он преузак да уметност моравске Србије обухвати у свој њеној ширини, дубини и висини, колико год да је декоративних детаља присутно на зидовима цркава из тог времена.

Једна од особености живописа тог доба, па и Ресаве, јесте велики број приказаних Христових чуда и парабола, које имају, свакако, своје литургијског утемељење. Али бројна чуда се јављају на црквеним зидовима управо у време у коме је само чудо могло спasti Србију и православље на Балкану, док се циклус Христових страдања скраћује и потискује управо када права страдања, од Марице (1371) преко Косова (1389) тек отпочињу. У светлу тих времена када су „живи завидели мртвима” може се објаснити и присуство толиког броја светих ратника. Било је тога и раније, као у Сопоћанима, али су они тамо у достојанственом мученичком руху са крстовима као оружјем у рукама, а другде, пак, као у Трескавцу или Марковом манастиру, ратници су претворени у племиће на Небеском двору, у раскошним дворским одеждама каткад бизарног изгледа. У Ресави, ратници су наоружани до зуба, али нису то неки препотопски оклопници, какви се виђају на зидовима многих српских задужбина. Са савременим арсеналом оружја и најмодернијим дезенима цариградске и италијанске моде, они су живо сведочанство деспотовог космополитизма и витешке културе.

Одакле су дошли зографи које је деспот позвао да Манасију украсе? По концепцији програма, фреске су сличне раваничким, али су сликарски неупоредиво савршеније. Неки истраживачи су сматрали да су их извезли мајстори „из Приморја”, ослањајући се на тобож западњачке елементе - управо на детаље везане за дезен и материјале. Али ништа слично томе тамо не постоји ради поређења. Када се ресавске фреске брижљиво упореде са нешто старијима у Раваници и Сисојевцу, или са пресликаним живописом у капели Св. Бесребреника деспота Угљеше Mrњавчевића у атонском Ватопеду, као и са неким фрагментима солунског живописа с краја XIV века, закључак се намеће сам по себи. Други по значају византијски град (а за Србију у уметничком погледу често први), Солун је тај који је изнедрио велике живописце Манасије, пореклом Грке, али творце једног сасвим српског

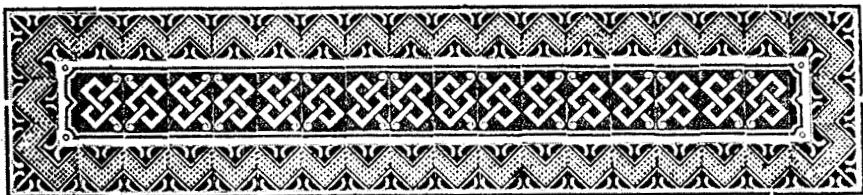
сликарског ремек-дела (уосталом, по том начелу Доменикос Теотокопулос, звани Ел Греко, није грчки сликар, већ шпански и то нико не спори). Имена протомајстора и његових помоћника су до данас непозната, у најбољем духу оне више надличне анонимности, у којој је зограф доживљавао самог себе као пуки инструмент у божијој руци, као што је то кичица у његовој. Било је изузетак, наравно, и раније, а и у деспотово време: постоји сведочанство о једном по имену познатом сликарку који је радио у то доба, а још је, поврх тога, био световњак, што је реткост - то је Радослав. Он је аутор минијатура у рукопису који се сада назива по њему, а био је познат и као Јеванђеље духовника Висариона (1429). Чува се у Санктпетербургу, где га је својевремено однео велики „љубитељ“ и „скупљач“ црквених књига, Порфирије Успенски (исти је такође истрагао и онај лист из Мирослављевог јеванђеља који се тамо чува). Радославу се сада поуздано приписују и најбоље фреске у манастиру Каленић (по најновијем датовању из 1428). Постоје велике разлике између ресавских мајстора и Радослава, мада су и једни и други аутори дела врхунских дometа за своје доба. Али, важније су од тога сличности: продор дворског живота и жанр-детаља у црквено сликарство. Парабола о богаташу и убогом Лазару из Ресаве и „Свадба у Кани“ из Каленића делују као замрзнуте слике из забивања у каквој палати деспота Стефана.

Поменути углив жанра и склоност ка реалистичном приказивању детаља и материјала покренули су својевремено дискусију о односима сликарства моравске Србије са Западом, посебно Италијом у доба такозване „интернационалне готике“. Зано ди Пјетро, Микеле ди Матео или Ђентиле да Фабријано јесу радили у исто време, у духу једног педантног реализма, али свако поређење мајстора Ресаве или Радослава са њима је лишено основа. Пре свега, српско сликарство у потпуности је остало верно византијској концепцији слике, где се намерно избегавао сваки покушај да се простор илузионистички продуби, а да фигуре стекну тежину и волумен реалних тела (у ствари, на српским и византијским фрескама јесу приказана реална тела, али преображена, на подобије оних каква ће људи имати на дан Општег Васкрсења, без ефемерних детаља - сведочанства пролазности). С друге стране, фреске у Ресави (и Каленићу) поређене су са руским сликарством с почетка XV века, и сличност је ту несумњиво већа, јер сва дела припадају православном хришћанству. Особито се инсистирало на извесној лирској ноти гестова, поет-

ском елементу у компоновању, меланхоличном и замишљеном изразу многих светитељских ликова. Али, дела Андреја Рубљова и његових савременика одликују се, ипак, сасвим другачијим духом у коме се ослобађање од телесног и детаља даље развија, каткад до граница апстракције. О томе сведоче не само чувена Св. Тројица, већ Рубљовљеве фреске у Новгороду и минијатуре у Кремаљском (тзв. „Морозовљевом“) јеванђељу. „Ресавско писаније“ остаје тако поглавље за себе у дугој историји српског, а још дужој византијског сликарства уопште.

Тешко је рећи у ком би се правцу српска уметност даље развијала, каква би га „ренесанса“ задесила и да ли би уопште наступило ишта томе слично. Историја Србије је кренула катастрофалним правцем, што су сви наслутили када је деспот Стефан изненада умро, не оставивши Србији наследника. Оставио је, међутим, више од тога: Београд као престоницу, *Слово Љубве*, Мраморни стуб на Косову и - манастир Ресаву, своје последње почивалиште до Спаситељевог Другог Доласка.

Оливер Томић

СУДБИНЕ И СЪУДИ: ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ

1.

Само летимичан увид у било коју лексиконску одредницу посвећену Јовану Стерији Поповићу и неупућеном читаоцу показаће да је кратки животни пут овог значајног Вршчанина од само педесет година¹ довољан да се испуне десетине других просечних људских живота.

Пожртвовано и несебично радећи на добробити српске културе, Стерија је свој печат оставио у областима науке, просвете, књижевности, позоришне уметности, књижевне критике, лексикографије, оснивања и утемељивања основних институција културе (САНУ, Народни музеј, Лицеј) ондашње Србије која је 1804. године, великим Карађорђевим устанком, започела свој пут ка модерној државности.

Значаја Поповићевог просветитељског рада били су свесни и његови савременици. Међутим, та свест је деценијама, па ево и вековима након његовог физичког одсуства, нарасла до уверења о Стерији као класику српске књижевности. Чини се да је данашње разумевање појма класик понекад толико широко да се готово по некаквој инерцији сви добри писци књижевне ствари називају кла-

¹ Јован Стерија Поповић је рођен у Вршуци, 1. јануара 1806. године по старом или 13. јануара по новом календару, од оца Стерије Поповића и мајке Јулијане Недељковић, удове сликарка Василија Недељковића. Умро је у родном граду 26. фебруара 1856. по старом календару, односно 9. марта по новом рачунању времена.

сицима. Бити класик значи, међутим, нешто врло специфично јер, како би то рекао Т. С. Елиот у свом чувеном есеју *Традиција и индивидуални таленат*, написаном 1818. године „(...) разлика између садашњости и прошлости састоји се у томе што свесна садашњост представља свест о прошлости у мери и на начин на који прошлост никада не може да се покаже да је свесна себе. Неко је рекао: „Мртви писци су далеко од нас зато што зnamо много више него што су они знали“. Тачно тако, али су они сами оно што ми зnamо о њима.“

Отуда је у то наше сазнање о мртвим песницима уgraђено све оно што је у садржинском смислу испуњавало ход времена које је почело да тече онда када је Јован Стерија Поповић, „слично данском филозофу Серену Кјеркегору, меланхоличном хришћанском егзистенцијалисти који је умро на улици, изненада и наизглед без повода, (...) једнога фебруарског дана 1856. изненада пао мртав“² и, ево, стигло до 2006. године у којој обележавамо два века његовог рођења и век и по његове смрти. На тој позадини мери се значај и сагледава величина једног писца. Она некад може бити само књижевноисторијска, некада експресна, некада сазнајна, некада уметничка. Све ово није довољно да одређени писац понесе одредницу класика једне књижевности. Да би то постао, свако ново читалачко поколење треба да посведочи његов значај, да у њему пронађе нешто што, иако, на пример, написано 1854. године, говори модерном осећању света у 2006. Јер, „поетска моћ таквих песника сусреће се са највећом реалном темом на којој се утемељује култура и заједница којој писац припада.“³ Френк Кермод је овакву позицију писца и његовог дела у времену назвао ПАРАДОКСОМ јер се класик у сусрету са новим читалачким сензибилитетом мења задржавајући свој идентитет. Те промене су знак модерности док је непромењивост идентитета знак класичности.⁴

Стеријин стваралачки опус је веома разноврстан. Неке од преовлађујућих особина свога уметничког исказа овај писац је испољио већ у првим годинама рада на пољу лепе књижевности. У историји српске литературе установљена је периодизација развоја његове

² Владета Јеротић, *Психолошка карактеристика Јована Стерије Поповића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. XXIX, св. 2/1981, Матица српска, Нови Сад, 1981, стр. 373.

³ Мило Ломпар, *Аполонови путокази. Есеји о Црњанском*, Службени лист СЦГ, Београд, 2004, стр. 291.

⁴ Исто, 291—293.

уметности у духу промена које су обележиле његов живот⁵, чији почетак оглашава Стеријино школовање које је било од великог значаја за рано формирање пишчевог двоструког осећаја посебности. У том смислу кључну је улогу, како сведоче Стеријини биографи, одиграла његова мајка јер је у дечаку, физичком слабошћу онемогућеном да живи свакодневицу остале деце свога доба, побудила љубав ка уметности коју је неговала упркос каснијим, у старијим дечачким данима свога сина, исказаним оспоравањима и негодовањима Стеријиног оца који је одлучио да сина веже за породичну традицију трговачког заната. Њена смрт, која је била изненадна и рана, баш као и њеног сина⁶, довела је у питање Стеријине могућности животног опредељења. Изборивши се за своје циљеве млади је песник у оцу стекао потоњег заштитника и поштоваоца. Преко Вршца и Сремских Карловаца до Новог Сада и Темишвара, Пеште и Кежмарка, Стерија је хрлио у сусрет духу знања, полетно и жељно, сваки корак направљен током школовања сенчећи свешћу да је могло бити и другачије. Тада својеврсни излазак у свет обележио је први период његовог рада (ђачки период: 1825—1830), баш као што је повратак из тог истог света у Вршац означио почетак новог времена. Стеријин родни град духовно је средиште његове уметности и онда када у њему настају његова „весела позорја“ (први вршачки период: 1830—1840), и онда кад његове улице замењује престоничким (Крагујевац, затим Београд), испуњен чежњом да свест обичног човека ондашње Србије оплемени научним и уметничким феноменима указујући му на могућности рационалног утемељења живљења након тешких времена у којима је једино принцип борбе са Турцима омогућавао сан о лепоти (београдски период: 1840—1848), и онда када је, вративши се у Вршац (други вршачки период: 1848—1856) испуњен болом због разочараности што радећи за опште добро не може да постигне задовољавајуће резултате услед себичности и ускогрудости својих супародника, затекао усковитланост превирања средине обухваћене револуционарним дахом 1848. године.

Постоје две доминантне тематске области или својеврсна инспиративна исходишта Стеријиног дела. Прво је ИСТОРИЈА а друго ЧОВЕК. Заједничко обележје им је ВРЕМЕ као контекст унутар

⁵ Ми се опредељујемо за периодизацију коју је установио Јован Деретић. В. Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, (трће, проширено издање), Просвета, Београд, 2002, стр. 619—620.

⁶ Стеријина мајка, Јулијана Поповић, преминула је у својој 53. години, 9. јуна 1822. године по старом календару.

којег је Стерија промишљао статус и историје и човека. Идеја протока времена је у уској вези са темом непрестане промене, несталности и свеопште пролазности.

Промено света, шта је обичније, чешће од тебе!
Непостојанство судбе, шта је од тебе брже!
Силно с' напреже човек вечностална стварати дела,
Ал' у прсима свак трулежа усев носи.

Јован Стерија Поповић,
Спомен путовања по дољним пределима Дунава

Без обзира на жанровску природу својих дела, односно да ли су у питању „жалосна позорја“, како је Стерија називао своје историјске драме, или „весела позорја“, како је у поднасловима одређивао своје комедије, да ли је реч о историозофском или пак о антropолошком кругу његовог песништва, песник је увек изнова постављао два питања — о природи човека (о односу страсти и разума) и о његовом положају (и као појединца и као припадника одређеног народа) у историји. То су нека од оних вечних питања којима се, кроз векове, враћала људска мисао. Па ипак, Стерија привлачи пажњу не због тога што ова питања поставља, већ што одговорима које на њих даје искорачује из свог времена и поетичког хоризонта класицистичког правца и посваја сазнања тако блиска духу модерног доба. Није стога чудно што су све оне промене у читалачком пријему непрестано и на парадоксалан начин потврђивале идентитет овог писца и његовог дела.

У свом времену Стерија је био највише слављен као *песник и писац озбиљне драме*. Тек у другом таласу рецепције који је, поред Ђорђа Малетића и Јакова Игњатовића, започео Јован Суботић⁷, и сам драмски писац и стваралац репертоара тек основаних првих правих позоришних институција у српској култури — Српског народног позоришта у Новом Саду (1860) и Народног позоришта у Београду (1868), „весела позорја“ овог писца узимају примат који и дан данас траје. Као да постоји невидљиви и увек присутни знак једнакости између Стерије и одреднице комедиограф. Остале подручја његовог стваралаштва тонула су лагано у читалачки заборав селећи

⁷ Видети о томе више у: Васо Милинчевић, „Стерија у светлу критике и историје књижевности“, *Српска драма до Нушића*, Рад, Београд, б.г., стр. 168—209.

се у књижевну историју. Међутим, талас српског песништва у другој половини XIX века препознао је у његовој поезији израз свога духа. Слика света обликована у Стеријиним историозофским и антрополошким стиховима уклопила се у поетички хоризонт песама насталих стотину и више година након 1854. године, године у којој је објављено *Даворје*. Поред песама насталих на трагу Стеријиних стихова, то додатно потврђују и откривалачке студије двојице песника, заљубљеника у антику, философију и повест, Јована Христића и Миодрага Павловића.

Песник Стерија приклучио се тако *Стерији комедиографу*, да би некако убрзо потом и *романописац Стерија* дошао у жижу интерпретативне јавности. Занимљиво је да је овај део песниковог рада истовремено привукао пажњу и академског облика критике и самих прозних писаца баш као што је то био случај и са његовом поезијом коју су новом добу најпре открили песници као интерпретатори⁸. У Роману без романа Стерија је готово на постмодернистички начин представио облик антиромана тако што је излажући поступцима де-конструкције основне елементе романескне структуре развијеног и надасве популарног облика романа Милована Видаковића, поставио кључно питање о односу писца, његовог дела и публике, враћајући се при том питању свих питања књижевности као уметности — питању *односа истинитости и фикције*.

И на плану нових интерпретација Стеријиног драмског опуса могу се препознати одређене промене у разумевању структуре његових „жалостних позорја“. Драме као што су *Милош Обилић*, *Смрт Стефана Дечанског*, *Лахан* или *Наод Симеун* се готово по инерцији изједначавају са историјским трагедијама. Међутим, ниједна од наведених, па ни остale које припадају овом корпузу, нису праве трагедије јер у њима не постоји трагички јунак. У свакој од њих обраћају се сусрет појединца/човека са својим (додељеним или изабраним) историјским налогом унутар одређеног историјског времена, његовог протока и промене, и сагледавају обриси судбине человека као појединца или припадника одређеног народа. Стога су то историјске драме на тему власти унутар којих се модел владавине и фигура владара обликују на начин сличан ономе који постоји у Шекспировим делима ове врсте, тачније у његовим цхроницле плацс.

⁸ В. Јован Христић, *Песник Стерија*; Миодраг Павловић; Мирон Флашар, *Студије о Стерији*, СКЗ, Београд.

Трагичност изостаје јер се у сваком смислу може дати јасан одговор на питање *ко је крије?* Стерија је увек обликовао тему *моралне*, дакле згрешене а не *трагичке* или незгрешене кривице⁹ својих јунака што је његовом рационалистички устројеном духу нудило могућности за указивање на етички контекст људског поступања и на примат поуке унутар драмске приче.

2.

Јован Стерија Поповић је у Србији, дакле јужно од Дунава и Саве, боравио у периоду од 1840. до 1848. године. У чему је значај овог периода који је у књижевној историји назван *београдским раздобљем*? Свакако у бројним делима насталим у том периоду, у огромној стваралачкој енергији испољеној не само у домену књижевног рада већ и на плану просветитељских реформи које су за резултат имале оснивање великог броја значајних институција и огромне помаке у развоју српске просвете, културе и науке.

Ипак, ово је раздобље значајно и по једном сусрету који се десенијама одигравао кад год би неки посленик писане и јавне речи у првој половини XIX века, прегалац на пословима развоја српског друштва које је с тешком муком, великим напорима али и снажном вољом излазило из периода вековног ропства под турском управом, прешао са леве, на ону другу, десну обалу Дунава и Саве, означивши овим преласком река повратак на тло родне земље које је у таласу Велике сеобе 1690. године било напуштено. Био је то сусрет два доживљаја света. Првог који је формиран у подручјима јужне Угарске која су након Велике сеобе насељили Срби бежећи од турске одмазде. Прешавши на леву обалу Дунава и Саве они су из Србије, у то време под управом моћне Отоманске империје од чије су се снаге плашили и дрхтали у многим градовима ондашње Европе, ступили на тло многотрудне Хабзбуршке монархије. Прелазак преко реке носио је у себи кључно искушење. Прешавши преко река са југа на север, Срби су желели да сачувају оно на кому се темељио њихов идентитет — своју нацију, језик и веру, а управо су то најпре могли да изгубе у новој држави у којој су се обрели. Преостали Срби на територијама јужно од Дунава и Саве, гледали су у просвећени свет Европе тражећи у њему помоћ све док није избио Први српски уста-

⁹ Макс Шелер, „О феномену трагичног“, у: *Теорија трагедије*, приредио Зоран Стојановић, Нолит, Београд, 1984, 150—151.

нак, „Die Serbische Revolution“, како га је назвао Леополд Ранке, револуција која је задивила Европу. Срби који су на левој обали Дунава и Саве маштали о Србији — мајци у духу најсветијег осећања родољубља, који су својом мишљу, речју, делима чували српско име у несловенској и неправославној средини велике Царевине, похрлили су да након првих бојева помогну снагама обновљене Србије у њеном повратку на своју стару славу. Тако је Доситеј Обрадовић био први министар просвете, учитељ сина устаничког вође Карађорђа.

Да животни чинови наших просветитеља каткад могу бити обележени једном дубљом симболиком, сведочи и следећи податак. „Аутентични човек просвећености, несклон било каквој искључивости, по природи благ и толерантан, нагнут над каталогом који је сваки студент Универзитета у Лайпцигу требало да попуни, уписује своје податке: Demetrius Obradovics aus Serbien. Како можемо разумети овај историјски траг? Да ли то значи да је овај непознати студент, пореклом из Чакова, из Баната, поданик Хабзбуршке монархије, који на својим бројним путовањима никада још не беше походио Србију, уписао лажне податке?

Да ли је некога хтео да обмане? Варају ли нас историјски записи и трагови на овакав начин? Или је обмана скривена у самој природи чињенице, која је — како вели Ниче — глупа као теле? У години 1783, када је настао овај историјски запис и архивски траг, ненамењен било каквој јавности, нигде није било те државе, ни царевине, ни краљевине, нити деспотовине, она више није била никакав појам, као гранична турска провинција ни географски није обухватала расути народ. (...) Био је то скривени и неприметан знак да су они потпуно непознати људи, загубљени у тами времена, у кривинама непроходних путева, скривених и пљачканих манастира, у дубоким и тамним шумама, успели да сачувају нешто битно: ти неизнани дијаци који су — осветљени трепетом жишака у канџилу — преписивали средњовековне записи, посланице, летописе, житија, који су тек понегде на ивицама својих на пропаст осуђених књига, успевали да оставе само своје име, беху, дакле, успели да очувају и пренесу кроз XV, XVI, XVII век, духовно-историјску свест о Србији. (...) Та Србија из које је дошао Доситеј, иако никад пре у њој није ни био, била је земља очувана и створена унутар једног дугог и симболичног памћења, оличена у културноисторијској свести коју је баш човек новог доба, у много чему склон да прихвати његове вредности, утиснуо у свој запис. Доситејев потоњи долазак у Србију, као сусрет тог у јозефинском смислу образованог човека, великог

књижевног путника, са средином која је била епска, убилачка и хатична, представља, отуд, неминовни обол овој тако невидљивој доследности, па је знак да се испод човека путовања и културе, човека који оличава сав значај западног духа за нашу духовну формацију, негде на дну, пронашао човек повратка, човек сусрета са својим памћењем: он је ступио на неизбежну стазу која човека наводи да се сртне са собом. Јер, Доситеј је *aus Serbien* или није Доситеј.¹⁰

Чини се да нећемо погрешити уколико у светлу ових сазнања будемо разумевали и Стеријину чежњу ка Србији. Судбине двојице просветитеља дотакле су се у времену на начин који можда никад не би био толико потпун и снажан да су се стварно сусрели. Физичка одвојеност њихових егзистенција омогућила је спонтаност истовременог постојања њихових судбина у искуству потомака. Најдубља тачка Доситејевог и Стеријиног сусрета није ни просветитељски императив којем су обојица предано служили, као ни искреност родољубља које су неговали у духу највеће светиње, већ *рационализам*. Истовремено то је и место њиховог разилажења у духу јер је, за разлику од Доситеја Обрадовића који је захваљујући ведрој природи и екстровертности карактера превазишао неудобност усамљеничког послanja просветитеља, Стерија, искуством болно и вишеструко потврђујући у свакодневици оно сазнање које су му пренели велики песници старога Рима, а оснажили и чак до физичке повређености освестили његови савременици, потонуо у сумњу о могућностима снага разума.

Тек кад јћути бура, кад волне с' уталоже шкодне,
 И кад следства наших дела искусимо зла:
 Трезан се јавља разум са страхом да представи прошлост,
 Уски истине пут сваки, ал' позно види.
 (...)
 Гди је станиште среће? У вртлогу више очајник,
 Разум и наука блеск служе тек беде сазнат'.
 (...)
 Као што глуша увом не смућава грома опасност,
 Као што завезаног сном не страши гибель блиска;
 Као што тврда несвест болове трпи лако. —
 Сретније живи сваки без совести, судије дела,
 Као што бесмислена звер кајат се не зна за зло.

¹⁰ Мило Ломпар, *Књижевни историчар Јован Деретић*, Задужбина Илије М. Колар-ца, Београд, 2003, 17—19.

Тако вопија човек на вртлогу бурна живота,
 Бедом и тугом тражећи предел среће.
 (...)
 Вольја, склона на зло, и склоњена вольја на добро,
 Та добродетели свет са наградом лепом носи.
 Одби залаз и страст, указаће с' анђела лице,
 Ал' је на земљи престао сушт бити род човечији.

Јован Стерија Поповић, *Човек*

Занимљиво је да је спознају о томе да је на земљи престао сушт бити род човечији, Стерија варирао у свим својим делима. Парадоксално, то најексплицитније исказују његова „весела позорја“ јер својом структуром одступају од уобичајеног композиционог устројства комедије. Иако велики познавалац реторике и писац уџбеника из ове области, Стерија не завршава своје комедије на начин прирођен крају класичних остварења овога жанра. Управо је у томе његова оригиналност у односу на све оне узоре које је могао имати на уму приликом обликовања својих комичких јунака. Да би се комедија завршила веселом катастрофом, жељеним happy end—ом, главни протагониста комичког заплета мора да разуме разлоге сопствене судбине. Поступком, још код Аристотела именованог комичког anagnorisisa писац комедије треба да омогући своме јунаку да разуме сопствене мање и, уверен у њихову погубност, одбаци их у име умерености која ће му омогућити срећу. Изостанак комичког anagnorisisa у централним Стеријиним делима овог круга опомиње нас на касније много јаче изражен песников став о немоћи човека да се избори са својим страстима. Тако већ на самом почетку његовог рада и то управо у „веселим позорјима“, наилазимо на само језгро пишчевог погледа на свет које бива још јаче изражено на фону тражених комичких ефеката.

Доживљај историје је, међутим, оно поље у оквиру којег сусрет двојице просветитеља добија карактер парадигме сродности њихових погледа на свет. Стерија није написао ниједно историографско дело мада је често, каткад и неочекивано изражавао запажања, коментарисао, па и оцењивао рад оних који су понекад са мање, понекад са више знања и свести о подвигу на који се спремају приступали за машним, тешким и врло одговорним пословима историографског писања. Тако је приликом објављивања првог тома *Повеснице српског народа од најстаријих времена па до године 1850.* Данила Медаковића

исказао велико разочарење слабостима једне тако дugo ишчекиване књиге чији су домети били такви да се могла сматрати само репликом славне *Историје разних словенских народов...* „жученога“ Јована Рајића. Но овој неповољној оцени претходио је Стеријин коментар сопственог неупуштања у подухват писања српске историје, изведен у готово сократовском духу:

„У мени се пре неколико година пробудила жеља, поред званични послова, које сам имао, и у овој струци послужити народу нашем. У овој жељи много сам и ревносно читao, купио и биљежио, што сам на цјел ову нужно бити судио. Но кад ме је после огромност предмета уверила да нећу моћи задатак достојно решити, пре-стао сам од тога, у надежди да ће се наћи ко други, који ће оно што сам ја желио, испунити, а и надвисити.“¹¹

У разумевању Стеријиног доживљаја историје наведени ставови каткад могу бити од непроцењиве важности јер разоткривају његов поглед на то својеврсно огледало нације али и људског рода, али и указују на мотиве који обликују оквир његовог определења да не напише историографско дело већ да у литерарној форми обликује епизоде из повеснице. Уколико имамо на уму кратки и недовршени напис о Доситејевом ставу према историографији, означеном једном занимљивом анегдотом из живота овог аутентичног представника духа просвећености, јасније ћemo разумети одредницу приватности у синтагми *приватна повесница* коју сусрећемо у чувеном предговору драме *Родољупци*:

„Приповедају да је Доситеј у време Карађорђевог рата, кад су неки хотели историју оног времена писати, рекао да се то не чини: „Јер ако истину опишемо (то су његове речи), биће за нас више срамоте него славе, а да лажемо, то за поштеног человека није. Зато оставимо, нека туђини пишу, а што год буду о нама зло писали, други ће рећи да је то из пристрастија, па ће сумњати, и ми ћemo сачувати име наше.“

Настављајући ову своју белешку, Стерија истиче да је доживљај оне представе коју је дух времена желео о себи да има на основу протеклих векова умногоме одударао од сликовито описане Доситејеве тежње. Стога, прихватајући ставове славног попечитеља просвештења у *Совјету Карађорђевог времена* каже:

¹¹ Јован Стерија Поповић, „Повесница српског народа од најстарији времена па до године 1850.“, у: Јован Стерија Поповић, *Критике, полемике, писма*, приредио Душан Иванић, КОВ, Вршац, 2001, стр. 148.

„Но на сваки начин није имао Доситеј право, то је опште мњеније у народу. Једни кажу погрешке треба укрити, слабости кроз прсте гледати, лепим странама приљежније кичицу посветити, јер је историја огледало народног карактера, народне тежње. То и други раде, па зато су и славни. Јер сваки толико важи у свету колико сам себи важности придати уме. — Ко је луд веровати Грцима све оно што су, описујући своја дјела, после себе оставили? Ја опет сасвим сам другог мњенија, и мислим да се историја понајближе пише за народ, и да је она књига народна, и огледало, у ком се зато огледамо да нисмо мрчави у лицу, да нам нису криво намештене аљине, и кад смо све добро прогледали, онда изилазимо у свет. Али да представимо себи огледало једно које не само што не показује као што је, него јошт улепшава недостатке, и нека такав изиђе међ људе, у мисли да је на њему све лепо и уредно. Шта ће бити?“¹²

Песник историјском наслеђу свога рода, слично Доситеју, приступа крајње бескомпромисно, критички. Упориште овога приступа није уско одређено националним усудом, односно историјском судбином Срба, већ произилази из једног много шире заснованог, а дубље фундиранијог погледа упереног ка човеку и његовом посланању на земљи, ка смешном задатку људске судбине да разумом досегне срећу. Модерног читаоца Стеријиних „жалостних позорја“ или пак *Даворја* не привлачи толико то колика је у песничкој визији погубност човековог предавања сопственој нагонској природи већ превасходно какве су могућности које се у његовој тежњи ка срећи везују за снаге разума. Суноврат човека са трона изабране твари на раван несувисле, нагонске природе експлицитан је и непорецив али остаје упитаност о дometима и јачини оних упоришта борбе са страстима која припадају разумској страни људскога бића. „Стеријин песнички говор настаје увек смишљеном синтезом, од традиционалних слика и мисли потврђеног и познатог важења. Стерија на тај начин остварује имперсоналну објективност исказа. И кад тужи над Српством и Косовом, он говори о законитостима у човековом животу и у природи. Стиховима изграђеним ослањањем на славне Хорацијеве оде о пролећу и пролазности додаје песимистичку старозаветну поанту и тако његово певање о вечном кружењу природе и о коначности кратковеког човека израста у историозофско сагледавање

¹² Јован Стерија Поповић, „(Доситеј о писању историје)“, у: Јован Стерија Поповић, *Критике, полемике, писма*, приредио Душан Иванић, КОВ, Вршац, 2001, стр. 175—176; 362—363.

и Срба, и Римљана, и Грка — као временски оделитих реализација цикличности повесног тока, не без осуде кобне афективности човекове, оличене у индивидуалној глади за пложајима и богатством, а погубне у животу појединача и целих народа. Па и у повесном животу несложног народа српског.“¹³

Историјско се у оквирима драмских заплета „жалостних позорја“ појављује као позорница на којој се одиграва драма човека у свету. Промена мизансцена не условљава садржај приказаног. Историјске одреднице времена и географске карактеристике простора се могу мењати али људска природа захваљујући непроменљивости својих основних особина остаје главни актер. Управо стога није могуће издвојити посебног трагичког јунака јер се у Стеријиним озбиљним драмама квалитет трагичности испољава тек у доживљају драмског корпуза као целине, односно у суми различитих а у суштини истих прича о сусрету човека са сопственом судбином. Без обзира на то што понекад има лице љубави или моћи, без обзира на то што катkad преузима образину случаја или предодређености, судбина у Стеријиним драмама господари човеком и његовим постојањем. Катkad видљива, катkad невидљива рука провиђења руковођена принципом вечних, Божијих истине, доводи појединце до kraja њиховог кратког постојања потврђујући унапред постављене идеје.

Идеја разума, као треће место сусрета двојице српских просветитеља, Стерије и Доситеја, кључна је за разумевање различитости њихових темперамената које су условиле и суштинску раздвојеност одговора ове двојице просветитеља на искушења свакодневице. Осетивши пресудност Карађорђевог устанка, Доситеј из Земуна прелази на десну обалу Дунава не би ли у влади бораца за слободу од турског ропства постао министар просвете. Стерија пак, иако осећа одсудни значај свога позива у времену када су борбе са Турцима престале, не може да одговори двоструком захтеву који се пред њега поставља: захтеву да се у јавности мора бити зарад значаја рада на утемељу просвете, науке и културе, и захтеву да се упркос томе у јавности не буде уколико се сагледају себичности и ускогрудости средине којој се припада.

Велика очекивања покатkad могу бити изневерена али је то у Стеријином случају било проузроковано природама људских карактера. Повукавши се из јавног живота Србије на свој захтев, песник

¹³ Мирон Флашар, „Епилог. Даворје на пољу Косову“, у: *Студије о Стерији*, СКЗ, Београд, 1988, 528.

се у Вршац вратио огорчен и повређен, и још једанпут уверен у тешкоће разума да савлада страсти које руководе нашим постуцима. Но његова љубав према роду није престала будући да је приче о појединачним судбинама његово око сагледавало на широком платну васколике људске судбине. Да ли је, као и велики духови антике, знао да плодове свога рада неће сачекати да убере?¹⁴ Њихово зрење донело је време које се Стеријином духу доживљало као оно које тек треба да буде. И у томе је један део величине оних људи који се у својим кратким, пролазним земаљским данима посвећују мисији што им тек *post festum* може прибавити вечност у пролазности.

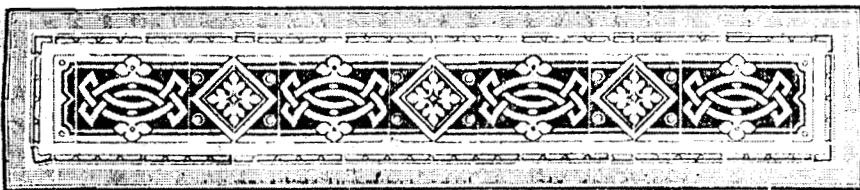
О томе мажда на најлепши начин сведоче антикварнице које на својим полицама, рекли бисмо, чувају библиотеке светске књижевности. Међутим, „нема бољег учитеља књижевности од антикварнице. Као на гробљу, ту спадне све: и сјај, и богатство, и слава, и покаже се го костур књижевности, оно без чега се не може, и оно без чега се може. (...) У овој школи, професори — који, за разлику од професора других високих школа, не би смели да пишу ништа — говорили би својим ученицима отприлике ово:

„Видите, млади човече, све ове књиге написане су са чврстим уверењем да говоре нешто велико и значајно. Временом, нашле су се на полицама разних антикварница у свету, и ту остале, јер више никоме нису говориле ништа. Данас само знамо оно о чему оне ћуте. Сваки човек који држи до себе мора да прочита десетак такозваних великих књига; али би сваки писац морао да прочита и бар десетак оваквих књига, књига које су зајутале и пре него што су почеле да говоре. (...) Издали сте књигу или две, али то још не значи да сте писац. Свако може да изда књигу или две, на свету има сасвим довољно издавача, неком се може учинити да му је потребно баш оно што ви пишете. Али постали сте писац оног дана кад на полици антикварнице више не угледате своју књигу, која је јуче или прекјуче доспела тамо. И немојте никада заборавити: нема бољег учитеља књижевности од антикварнице. Нема поузданijег и неподмитљивијег учитеља“.¹⁵ Можете ли се сетити када сте последњи пут на полицама неке антикварнице видели неко дело Јована Стерије Поповића?

Зорица Несторовић

¹⁴ В. Владета Јеротић, *Нав. дело*, стр. 370.

¹⁵ Јован Христић, „Елегија о антикварници“, у: *Професор математике и други есеји*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 8—9.

МОКРАЊАЦ –РЕАЛИСТА И/ИЛИ КЛАСИЧАР

По многим својим одликама опус Стевана Стојановића Мокрањца представља посебан тренутак у развоју српске музике — крај једног процеса који је трајао скоро пуне три деценије и у коме су се сви токови сложили у исти фокус и, истовремено, зрачење које ће у многим координатама одредити будућност српске музике, у неким случајевима чак до данашњих дана. Због тога није чудно што су Мокрањчева дела тако често и подробно анализирана, а његов живот истражен и описан до детаља. Све су то значајни текстови — од Споменице Косте Манојловића из 1923. године, преко многих написа наших истакнутих композитора и музиколога, па све до десетотомне збирке комплетног Мокрањчевог опуса, која је завршена пре неколико година, на којој је радила група његових најбољих познавалаца и у којој су сва његова дела дата уз исцрпне анализе и објашњења.

Уз сав тај брижљив и истрајан вишедеценијски музиколошки рад, остале су ипак неке дилеме — више у погледу начина интерпретације Мокрањчевог опуса него у теоријском тумачењу. Његово место у историји српске музике је неспорно — а свако то исказује на свој начин. Док Стана Ђурић-Клајн, на пример, пише на академски начин да је Мокрањац „први међу српским композиторима, поставивши темеље једне стваралачке школе, служио за узор својим последницима“¹, дотле др Драгутин Гостушки то казује у свом пластичном и дубоко личном стилу. „Када сам први пут, већ доста дав-

¹ Andreis-Cvetko-Đurić-Klein, *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*, Školska knjiga, Zagreb, 1962, str. 631.

но, рекао да је Мокрањац још увек и на жалост највећи српски композитор — стоји у његовом сценарију, за телевизијску серију „Рађање српске музичке културе“ — доживео сам непријатности од стране живих претендената на ту титулу. Уствари, оно „нажалост“ може и да се изостави с обзиром на то да су и у историји културнијих народи сви највећи уметници „бивши“.²

* * *

Стеван Мокрањац је рођен 9. јануара 1856. године у Мокрању, селу у близини Неготина, у коме је његов отац, релативно добростојећи трговац, био чак власник једног хотела. Но, како је он умро само неколико дана после Мокрањчевог рођења, а његова жена очигледно није била обдарена пословном вештином, та финансијска сигурност се постепено тањила и на крају сасвим несталла.

Мокрањац је учио гимназију у Зајечару, завршио у Београду и уписао се на Природно–математички факултет, где би, захваћен идејама Светозара Марковића, вероватно тешко постао оно што јесте, да његов таленат није био толико снажан и да га није уочио тадашњи председник Првог београдског певачког друштва сликар Стева Тодоровић, утицајна личност, па је Друштво 1879. године послало Мокрањца на студије у Минхен.

Чињеница је да Мокрањац, и поред седмогодишњих студија у иностранству, није стекао диплому. Међутим, како доктор Гостушки каже, „са дипломом или без ње Мокрањац остаје оно што јесте.“³ У Београд се најпре вратио 1883, после једног жестоког сукоба са ректором Минхенског конзерваторијума. Међутим, тај неспоразум није му много нашкодио: одмах по повратку у Београд постао је хоровођа Друштва „Корнелије“, упознао своју будућу жену Мицу и написао своју Прву руковет, једину за мушки хор. Убрзо је добио и нову стипендију. Најпре је боравио у Риму, затим у Лajпцигу, да би се коначно вратио у Београд 1887.

Иако није стекао диплому, Мокрањац је, боравећи у иностранству, упознао све тековине европског музичког развоја и тадашњих дometа и осетио колико је могуће применити их и на који је начин могуће развијати их на нашем тлу. Будући да у време у коме је Мокрањац стварао, у Београду није постојала ни мисао о симфо-

² Драгутин Гостушки, *Човек кога смо чекали*, сценарио за тв емисију, 1987, стр. 1.

³ *Нав. дело*, стр. 3.

нијском оркестру, да су могућности за инструментално музицирање биле веома скромне, а да је, наспрот томе, хорски живот био богатији, он се потпуно окренуо хору. Мокрањца је красила једна особина својствена мудрим и успешним људима: он је, наиме, знао меру својих стваралачких способности и дometa и трудио се да никад не зађе у просторе који му нису били близки. Његово подручје је, dakле, била хорска музика и он је успео да се кроз њу потпуно изрази и да је доведе до највишег врхунца на два врло чисто и јасно разграничене поља — на духовном и световном.

* * *

Целокупно Мокрањчево стваралаштво засновано је на музичком фолклору. Но, не би било исправно рећи да се Мокрањац само ослањао на народне напеве које је још као дете слушао, а касније тако приљежно записивао и одабирао за своје Руковети; он је на неки необичан начин „срастао“ са тим материјалом. Мокрањац и *Руковети* су тако били и до данас остали два нераздвојна појма.

Руковет би се могла означити свитом, dakле низом мањих са-
мосталних елемената повезаних у једну целину, или, можда, рапсо-
дијом, у којој се музички материјал надовезује један на други. Но, вр-
ста кохезија која постоји међу песмама у свакој руковети, а која је
заснована на низу параметара, далеко премаша повезаност делова у
обе претходно наведене форме.

Сви се слажу у томе да су Руковети врхунци наше музике а цаппелла. „Од форме која му се наметала, Мокрањац збиља извлачи све што се може извући и даје јој све што се може дати. Пре свега унутрашњу кохезију која и теоретски и практично представља највећи проблем. Не удаљавајући се од класичног музичког законодавства, хармонске везе су оригиналне и често неочекиване, па ипак их осећамо као легитимне и дубокологичне, потпуно срасле са народним духом чије семе клија испод оног што нам се на први поглед нуди. Све се тако може објаснити чињеница да је Мокрањац од првидно беззначајних и хармонски упрошћених мелодија успео понекад да створи величанствене тонске блокове.“⁴ Ни у једној руковети Мокрањац не следи неку утврђену схему, па је свака исклесана на по-
себан начин. Неке имају мали број песама, неке много већи, негде се песме надовезују једна на другу, остварујући развој расположења,

⁴ Драгутин Гостушки, *Нав. дело*, стр. 5.

негде су, пак, контрасти оштри, у некима се напеви понављају грађећи унутар облика мање целине — али је у свакој остварен високи склад садржине и форме.

Има их петнаест и представљају дестилат музичког материјала из свих наших крајева. Додуше, израз „наши крајеви“, добија у разним историјским периодима различито значење и односи се на друге просторе, па би можда било боље дати тачне одреднице. Да-ке, Мокрањац је саздао првих шест руковети на музичком материјалу који је прикупио у Србији. Затим креће на југ у трагању за свежом инспирацијом, па су тако седма, осма, једанаеста и дванаеста руковет са песмама из Старе Србије и са Косова. У току једног боравка на Косову, на пример, донео је око 200 записаних песама, а за своју Дванаесту руковет, једну од најлепших, одабрао је само 6. То само по себи говори о селективности коју је Мокрањац показивао при одабиру песама. Девету руковет Мокрањац је саставио од песама из Црне Горе, десета и петнаеста су из Македоније (и неке песме из седме руковети су из Македоније), а четрнаеста је из Босне. У ову скупину могу се убројити и Приморски напјеви; иако им композитор не даје име *Руковет*, они имају исту структуру.

* * *

Када је 1901. године Мокрањац постављен за професора Богословије одмах је приметио празнину у уџбеничкој литератури и почео да припрема кодификацију појања. После упорног записивачког мелографског рада са најбољим певачима у Србији, који је трајао преко 10 година, и у који је уложио знатна лична материјална средства, Мокрањац је припремио три веома обимне и значајне збирке. За његова живота објављен је *Осмогласник* — збирка напева који сви имају основу у осам мелодијских модела, са многобројним и практично неограниченим могућностима варирања, на којима је саздана наша духовна музика. На основу црквених мелодија које је подробно упознао Мокрањац је написао мноштво композиција, дубоко пруживљених и богато нијансираних, из којих се издвајају оне велике, најупечатљивије — *Опело* и *Литургија*. Због свог склада, оба дела су омиљена и применљива колико у богослужењу, толико и на концертном подијуму. Њихови интерпретатори сведоче о великом успеху Мокрањчеве духовне музике у свету, који понекад надмашује и домете сличних дела руских композитора.

* * *

Треба рећи да Мокрањац није имао среће са својим оригиналним композицијама, са онима које се нису ослањале на унапред дате теме, духовне или световне. Потопљен у мору мелодија које су га споља салетале, дозволио је да његова индивидуална инспирација и инвенција закржљају, па чак на крају и увену. Због тога на једном месту др Драгутин Гостушки каже да „Мокрањац није био неки универзални геније коме су из рукава испадала све сама ремек дела. Био је то у суштини само веома даровит човек који је у појединим тренуцима успео да дотакне сам врх европске музике. То је све и до волно је.“⁵

Мокрањац је целог свог стваралачког живота био везан за Прво београдско певачко друштво — оно га је слало на студије, за њега је компоновао, са њим је изводио своја дела, ишао на гостовања. Цео његов опус био је инспирисан овим ансамблом и посвећен њему. Сем Прве руковети, коју је написао за друштво „Корнелије“, Мокрањац је све остale компоновао за ово друштво, а на турнејама које је са њим правио постизао је огроман уметнички успех.

И док је у свом стваралаштву зазирао од неиспитаних простора и држао се хорског поља које му је било блиско и добро познато, дотле је Мокрањац у својој непоколебљивој упорности у намери да музичи избори достојно место у једној културно неразвијеној земљи непрестано посезао за новим и непознатим. Та намера да музичи утре пут онакав какав је она имала у развијеним европским земљама, довела га је на чело многих тешких подухвата, па са тим и институција. Мокрањац је, дакле, био први директор Музичке школе, шеф првог Гудачког квартета, председник првог Удружења српских музичара, директор првог Певачког савеза. „Кад год је постао шеф, директор или председник неке институције, он је ту институцију морао претходно сам да створи, голим рукама, уз неописиве муке... Постојале су само две организације које није Мокрањац основао, али њима није ни председавао већ је само биран за члана. Биле су то Српска краљевска академија и Међународна заједница слободних зидара.“⁶ Када је 1914. почeo рат и бомбардовање Београда, Мокрањац је, тешко болестан, са женом и сином кренуо за Скопље. Тамо

⁵ Исто, стр. 7.

⁶ Исто, стр. 8.

је чак почeo и да ради на 16. руковети, али, нажалост, у том послу није много одмакао. Умро је 30. септембра 1914, у својој 58. години, уважен и поштован, оставивши траг који до данас није направио нико други.

* * *

У обиљу истражених, анализираних и систематизованих података, у погледима на Мокрањчев опус и у тумачењима, која су годинама добијала у својој продубљености, огледа се ипак једна јединствена линија која води и сличним закључцима — пре свега истицању реализма Мокрањчевог опуса. Такво тумачење засновано је на политичким идејама којима је био захваћен и на његовој наклоности ка народној песми. „Реалистички правац, који је преко Светозара Марковића и Љубена Каравелова, проповедника нових социјалних идеја, продирао у српску књижевност, није мимоишao ни Стевана Мокрањца — пише Стана Ђурић-Клајн. — Нова, антиромантичарска и антиидеалистичка, естетика захвата и младића из Неготинске Крајине. Но, не окрећући леђа патриотским осећањима..... Мокрањац ипак не пише више борбене песме..... Слично првим српским реалистичким писцима, Миловану Глишићу и Лази Лазаревићу, који дају слику српског села, и Мокрањац се свим срцем окреће народу и његовој песми. На тај начин се у његовом стваралаштву сусреће и одражава одумирање романтизма и рађање реализма у српској музici.“⁷

Мокрањчево ослањање на народну музичку традицију је неоспорно, али је могућ и други приступ његовом делу. „Мокрањчева величина лежи баш у томе што је он класик — пише др Драгутин Гостушки. — Шта то значи? Класик је, по мом покушају дефиниције, уметник чијем делу минимално опада вредност са временом, захваљујући, између остalog и томе што није изразито обележено по-модним карактеристикама. Налазећи се тако у једном релативно апстрактном стилском простору, класично дело отвара приступ са свих страна, у свако доба и изазива жељу за поновним сусретом.“⁸

И заиста, Мокрањчев опус, има управо те одлике. Његова дела су постала „образац уметничке стилизације фолклора и служила као узор свим киаснијим генерацијама српских композитора за које

⁷ Andreis-Cvetko-Đurić-Klein, *Nav. delo*, str. 619.

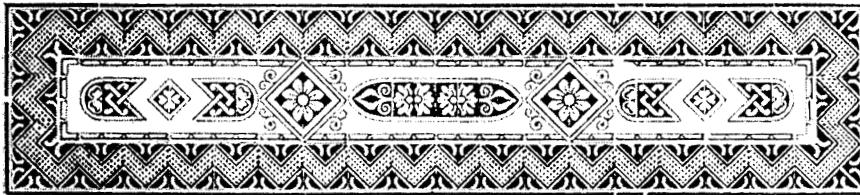
⁸ Драгутин Гостушки, *Нав. дело*, стр. 3.

је национални израз представљао потку оригиналног стварања“.⁹ А како Чарлс Розен, један од најбољих тумача класичног стила, каже да неке дефиниције овог стила личе на дефиницију уметничког облика уопште зато што је „класични стил у знатној мери постао стандард по коме оцењујемо и сву осталу музику“¹⁰, онда се чини умено посматрати Мокрањчев опус управо као класичну вредност реалистичног односа према националном идиому.

Снежана Николајевић

⁹ Властимир Перичић, *Музички ствараоци у Србији*, Просвета, Београд, стр. 305.

¹⁰ Charles Rosen, *The Classical Style*, Faber and Faber Limited, London, 1971, str. 58.

ПОГЛЕДИ АМИ БУЕА НА УЛОГУ СРБИЈЕ У БУДУЋИМ ДОГАЂАЈИМА 19. ВЕКА

Аму Буе је једно од највећих имена европских научника и путописца који су у 19. веку проучавали народе и земље на Балканском полуострву, међу њима и Србију и српски народ. Геолог и географ по струци, он је имао врло широко интересовање за све појаве политичког, друштвеног, економског и културног живота у Србији и њеног државног развоја око средине 19. века, али углавном за време владавине кнеза Милоша. О својим научним истраживањима оставио је велико дело *La Turquie d'Europe*, издато у Паризу, у четири обимне књиге (преко 2.200 страна) као и путописне белешке *Re-cueil'd Itineraires dans la Turquie d'Europe*, које су се објавиле 1854. године у Бечу, у две књиге. Написао је аутобиографију¹, у којој има података и о Србима. Ами Буе био је у преписци са Вуком Карадићем и неким другим српским личностима, где је показао не само велико интересовање већ и солидно познавање наше прошлости, као и савременог положаја Србије.²

¹ *Autobiographie du Docteur medicine Ami Boué*. Vienne 1879. — Đuro Pillar, *Ami Boue počastni član Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Nekrolog*. Рад, 65. Загреб 1883, 180—199, 186.

² А. Буе познавао је већи број чланова Друштва Србске Словесности и Српског Ученог Друштва, међу којима и Симу Милутиновића Сарајлију, Јована Гавриловића и др., као и више личности из кнежеве околине. — Љуб. Стојановић, *Вукова преписка*, VII, Београд 1913, 551, 553, 556, и др.

1.

Ами Буе испитивао је Балканско полуострво три узастопне године 1836, 1837. и 1838. године. У Србију је дошао преко Беча, Будимпеште и Земуна. Пре тога добио је препоруке од Вука Каракића за власти у Србији. Кнез Милош га је, и као доктора медицине, примио пријатељски давши му, са своје стране, препоруке за суседне турске паше, на чemu му се Буе касније и захвалио у своме делу о европској Турској. Ами Буе знао је прилично српски што му је омогућило да боље сагледа живот српског народа. У писму којем га је препоручио кнезу Милошу, Вук је, јануара 1836, писао: „... Усуђујем се, вели Вук, препокорно јавити Вашој Светлости, да је овде дошао знатни минералог и президент Париског минералогичког друштва, доктор Буе, и на пролеће мисли у Србију. Он је медицине доктор, али се сад највише забавља испитанијама минералогичким и геognостичким: овим је послом он пропутовао готово по цијелој Европи, а сад се спрема за Турску (а нарочито за Србију и Влашку). Као што ми је казивао, рад је у Србији дugo бавити се, и носи са собом алат да мјери брда, воде, и остало што у његов посао иде. Он често долази к мени, и много ме је распитивао како је у Србији и може ли се слободно и мирно путовати: ја сам му казивао све оно — наставља Вук — што чини чест Вашој Светлости и народу нашему, и мислим да му нисам ни у чemu лагао. Он је овђе са фамилијом својом, али је за сад мисли оставити ... па ако види да ће у Србији дugo боравити, онда ће и њу тамо превести“.³

Ами Буе дошао је у Србију на препоруку Вука Каракића. Приметио је велике промене у Србији у смислу цивилизацијског преображаја главног града што се делимично односило на урбану изградњу и на општи изглед града, тако да је у Милошево време Београд све више добијао изглед европске вароши а физиономија Београда све више губила оријентални карактер и добијала облике европске градске вароши. Исто тако, он је приметио да су настале велике промене, и у вези са тим мењала се и друштвена атмосфера града, тако да је уместо претходне оријенталне цивилизације у Милошево време Београд постао капија европске просвећености, културе, материјалног напретка нових друштвених односа, једном речи се Београд почeo убрајати у европске градове коме је Буе предвиђао велику и све-

³ Љуб. Стојановић, *Вукова преписка*, II, Београд 1908, 670.

тлу будућност, с обзиром на државничку и управну иницијативу коју је кнез Милош показивао у смислу општег преображаја и Србије и главног града Србије и будућих планова које је он имао у вези са ослобођењем српског народа.

Прилазећи Београду на Буе је највећи утисак причинила панорама градске тврђаве, затим минарета турских џамија која су му причињавала слику велике вароши. Међутим стварност је била другачија — и Буе, посматрајући је из близине, запазио је њену потпуну запуштеност („Toute miserable que sa fortresse est dans l'interieur“). Буе наводи да је, у вароши, турско становништво насељавало крај од платоа испред тврђаве па целу падину (*la pente*) према Дунаву⁴. Српско становништво насељавало је део који је гравитирао Савској обали, а посебно два предграђа, изван варошког шанца: Савамалу и Врачар. Ту су поникле нове зграде у којима су становали само Срби. Буе наводи састав и број београдског становништва према званичним подацима.⁵ Тако је Турака-муслимана било лица 5.800 у 860 кућа. Јеврејска општина (*La commune juive*) састојала се од 1.382 душе (*ames*) и 140 дома. Остало су били хришћани, највећим делом Срби — око десет и по хиљада уоко 1.400 кућа. Разних странаца-Европљана (*étrangers de diverses parties de l'Europe*) било је до 900 лица. Сем ових цивила, градски гарнизон у то време сачињавало је 3 до 4.000 војника.

Од верских храмова Буе помиње две српске цркве, синагогу и једну турску мошеју осим поменутих џамија. Изван шанца налазила се и једна разваљена џамија (— код Срба касније названа „батал џамија“). Буе је наводио да су верске заједнице живеле подвојено, не мешајући се међусобно.

2.

Буе посебно истиче да је кнез Милош, после хатишерифа, настојао да нова изградња Београда, са јавним установама српске националне аутономије, као и са приватним грађевинама буде што удаљенија од градских зидина и близине турске војске, разуме се из разлога опрезности⁶ („c'est pour cela que le prince Milosch voulait tran-

⁴ *Recueil d'itinéraires* II, 5.

⁵ Јован Гавriloviћ, *Речник географическо-статистички Књажества Сербие*, Београд 1846, 6.

⁶ *Recueil d'itinéraires*, 6.

sportr la ville plus loin du chateau fort et en déhors de son ancienne enceinte sur la pente des coteaux de la Save...“). Буе наводи нове зграде српске управе изван варошког шанца које је кнез Милош наредио да се изграде у новом делу Београда. То је била касарна која је могла да прими хиљаду људи, затим зграда за војну школу (*une maison pour l'école militaire*), зграду за совјет, војну болницу, дворац и цркву у Топчидеру.⁷ Буе је у оваквој брзој урбанистичкој изградњи Београда видео жељу српског кнеза за што бржом европеизацијом Београда. Неугледну „Циганску малу“, која је сметала урбанизацији Савамале, српске власти су растуриле и њене становнике преместиле у друге крајеве Београда.

Буе истиче како је београдски паша забрањивао Турцима да продају своја имања Србима.⁸ Али то није спречавало Србе да и у делу старе београдске вароши подижу репрезентативне зграде, као што су били Конак господара Јеврема (где је одседао и кнез Милош када је долазио у Београд), затим велика Саборна црква, Митрополитов двор, а на Савској обали велике зграде ћумрукање (царинарнице), поред других приватних и углавном трговачких кућа (на Савској обали, т. ј. у данашњој Карађорђевој улици, где Турци нису имали никакве управне власти). Буе посебно истиче и зграду Државне штампарије и читав низ кућа са балконима саграђених по мађарском узору, затим хотел (*une auberge*).⁹ Буе је нагласио урбанистичко и архитектонско уређење Београда после 1833. године¹⁰ са правим улицама, новом варошком пијацом и модерним грађевинама — као контраст старом оријенталном изгледу Београда са кривим улицама, без бројне ознаке, малим трошним дућанима¹¹ (*boutiques à la turque*) и турским грబљем у сред вароши — које је додуше било забатаљено, али које је сметало новој урбанизацији старог варошког центра. Буе је, међутим, запазио у турском делу вароши још сачуване турске куће са баштама и разним дрвећем (*il y a assez de jardins aux arbres fruitiers*). Буе је записао да је још 1838. године на обали Саве, идући из вароши за Топчидер, постојао магацин за смештај соли, који је био својина кнежева (*le magasin de sel du prince*). У близини овог магацина, на узвишици¹² Буе је споменуо да се ту налази

⁷ Нав. м.

⁸ Нав. м.

⁹ Нав. м.

¹⁰ Нав. м.

¹¹ Нав. м.

¹² Нав. м.

летњиковац доктора Куниберта, са малим виноградом („que les vers les hauteurs on remarquait une maison de campagne avec quelques vignes du Dr. Kunibert“).¹³

Буеово интересовање за Србију, и посебно за прилике, људе и знаменитости у Београду, било је велико. Радећи одељак о Београду за своје дело о европској Турској, он је замолио Вука за многа допунска објашњења. Посебно су интересантна питања: колики је годишњи приход од ћумрука, колико се соли (из Влашке) увезе у Србију, да ли кнез Милош продаје со у Босни, да ли може да добије латински натпис који је у камену нађен на Авали 1835, као и онај други који се налази „у дунавској доњој врати од београдског града?“; њега интересује такође и број школа и ђака, итд.

А. Буе је намеравао да посети Београд и 1839, као што се види из једног његовог писма Вуку у лето те године. Изгледа да га је болест у томе спречила. Међутим његова жеља да што више сазна о развоју Србије и после одласка кнеза Милоша са власти, огледала се у повременој преписци са Вуком. Он је са великим пажњом пратио промене у Србији, разуме се и у Београду, где је 1841. године из Крагујевца била премештена српска престоница.

3.

Буе је заволео Београд који је показао пуно истрајности да се преобрази у модерну и велику варош европског изгледа и савременог уређења у погледу привреде, културе и образованости. Срби су га почаствовали избором за члана Друштва србске словесности (1841) и српског ученог друштва (1864). То му је веома ласкало иако му је та почаст дошла из једне мале балканске земље. Видевши у Србима не само један слободолюбив и јуначки народ, већ и образована многе угледне личности из Војводине и Србије који су унапредили Србију и у привредном, техничком и управном погледу, а посебно у области културе, науке и образовања, Буе је желео да Београд постане не само политичко-ослободилачки центар за све поробљене балканске народе, већ да то буде и на једном ширем цивилизацијском плану. Кад су, преко Београда, пролазили многи европски научници и путописци, као што су били Бланки, Хан, Каниц и други,

¹³ Нав. м. (Др Б. Куниберт служио је као преводилац са француског у разговору са кнезом Милошем).

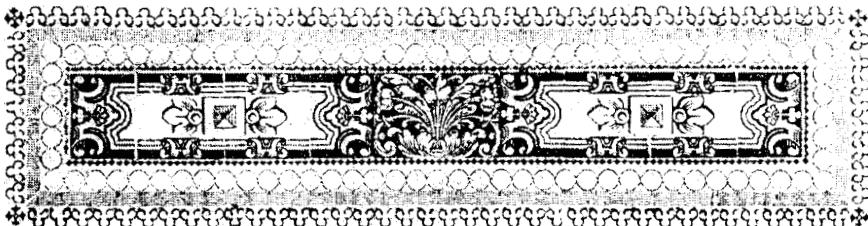
Буе их је упознавао са приликама у Србији, и давао им препоруке за добар пријем код српских власти. Као добар познавалац географских прилика на Балкану он се залагао за повезивање Европе са Турском царевином путем железнице која треба да иде преко Београда¹⁴, на-супрот аустријским плановима да се српска престоница заобиђе. На научном плану, полазећи од Вукових истакнутих у погледу проучавања народне прошлости, етнографије и језика суседних Бугара и Албанаца, давао је сугестије неким српским представницима за подизање једног албанског института у Београду¹⁵. Он је, исто тако, сматрао Београд не само као луконошу ослободилачке мисли за балканске народе, већ и као центар за политичко окупљање Бугара и Албанаца за ослобођење од турске власти. О Србији и Београду писао је по француским и немачким листовима и многим научним часописима. Тиме је допринео да се Београд, Србија и српски народ боље упозна у Европи, не само по својој ослободилачкој борби у Првом и Другом устанку, већ и по културном напретку који је показао видне резултате и у усвајању образаца савремене европске цивилизације у свом државном и друштвеном уређењу. Савременик Вук Караџић, али и каснији српски научници (Јован Џвиђић, Александар Белић, Миодраг Ибраовац, Владимира Стојанчевић и други који су посебно писали о Ами Буеу,¹⁶ високо су ценили не само његова научна дела већ и његово поштовање српске народне прошлости као и његов велики препород у свим областима друштвеног, економског и државнонационалног развитка.

Борислава Лилић

¹⁴ О томе А. Буе је изнео своја схваташња, на основу личног познавања терена и других географских околности, у спису: *Sur l'établissement de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d'Europe*. Vienne 1852. — Владимира Стојанчевића, *Вуков пријатељ Ами Буе*. — Ковчежић, IX, Београд 1971, 48.

¹⁵ *Autobiographie*, XXXII. — Владимира Стојанчевића, нав. м.

¹⁶ *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I. Београд 1926, видети под: Буе Ами.

КОСМЕТСКИ ПРОБЛЕМ У ДОМАЋЕМ И МЕЂУНАРОДНОМ КОНТЕКСТУ*

1. СТРАХОВИТИ ИЗАЗОВ СРПСКОЈ ЕЛИТИ

Српска елита, нарочито елита моћи, није се показала национално далековидом, реалистичном, чврстом и вештом неколико пута у новијој историји. Ни приликом одређивања државног устројства прве Југославије и њених унутрашњих административних подела. Ни у време стварања друге Југославије и њене поделе на федералне јединице и аутономне покрајине, да о њеној уставној прекомпозицији у парализовану мешавину конфедерације и федерације 1974. и не говоримо. Ни у току дефинитивног разбијања Југославије и стварања за Србе ван Србије.

Сада се та елита налази пред још једним страховитим изазовом. Притом би било најопасније кад би се њени припадници устремили једни на друге — хистерично абреагујући због осећања немоћи на Космету. Било би такође морално ружно ако они не би били кајди да и лично поделе ризике решења за која се залажу. Од њих би политички морал захтевао да то докажу и у пракси, примерице ако су за државну независност Космета спремношћу да са породицом барем неко време живе на њему.

По мом уверењу првенствено треба да се ангажујемо за повратак протераног и избеглог српског и другог неалбанског живља на Ким и постицање што повољнијег статуса за њега, а да се не исцр-

*.Предавање одржано 8. маја 2006. године у Коларчевој задужбини у Београду, у оквиру Трибине Српско-америчког центра „САД, Европа и ми“

пљујемо око амбиција тамошњих Албанаца. И кад би могли, Срби не треба да владају Албанцима на Космету. Али ни ови њима. Зато је потпуно неприхватљиво настојање неких западних сила да им то омогуће, барем *de facto* ако не и *de jure*. Доста је било смењивања доминације једних над другима у историји међусобних односа Срба и Албанаца. Стога их ваља што више *управно-територијално раздвојити*, при чему треба — ако је икако могуће — избећи стварање хомогено националних за разлику од већинско националних ентитета. Надати се да ће и албанска елита моћи увидети да је то раздвајање боље и за њу, јер и кад би хтела, вероватно не би била у стању да испуни безбедносне и друге стандарде заједничког живљења као предуслове за остварење свог циља. (Да додам да сам у дискрецији слушао од циника са Запада да неиспуњавање тих стандарда представља добродошао изговор за НАТО трупе да на Космету остану неодређено дуго, и то не ради Срба него због фундаменталистичко-исламистичке опасности.)

На Ким не постоји никакво једнострano право на *самоодређење* и *самоопредељење*, него само право на *саодређење* и *саопредељење*. Дакако, такво право било које националне мањине, па наравно и албанске, нипошто не укључује право на отцепљење и формирање независне националне државе, поготово још једне. Косметским Албанцима може да буде признат, ако се то жели или мора, једино тзв. *унутрашњи* али не и *спољашњи суверенитет*. Наш проговарачки тим је то и понудио у управо објављеној платформи за будући статус Космета. Држава која би косметским Албанцима допустила и тај потоњи, *неограничен суверенитет*, била би свакако неодговорна и са становишта међународног права и морала. Наша држава је и онако већ ратом поражена, распарчана и уцењена, преоптерећена и другим проблемима, и такође слаба, те јој свакако није потребно да још буде и неодговорна.

Наравно, ми Срби притом ваља да полазимо не само од принципа међународног права и морала, него и од властитих интереса, поготово дугорочних. Те интересе свакако битно одређује наш демографско-територијални тренд. Другим речима, ми више не смејмо да будемо политички и социјалнопсихолошки опседнути својим југом, будући да се гро нашег становништва одавно померио и даље помера (како територијално тако и у погледу очувања националног идентитета) на север и северозапад.

Ево неких од кључних питања која треба да поставимо нашој елити моћи и свима нама:

Како у нашој земљи постићи што ширу и трајнију сагласност о решењу, нарочито кад се узме у обзир да ће се преговори о Ким највероватније протегнути на више од једне Владе и Скупштине?

За које решење наша власт има моћ и демократски мандат?

Какви су изгледи демократских, патриотских и истовремено проевроланских снага да и надаље доминирају ако пристану на поједина решења?

Какве су шансе да Српска православна црква подржи или барем не спречава усвајање појединих решења?

Да ли је могуће и како спречити намере Албанаца на Ким и неких међународних фактора да тамо *de facto* и *пречутно* (пошто је то неупоредиво теже постићи *de iure* и изричito) стабилизују и ојачају стање неповољно по српски и остали неалбански живаљ и нашу земљу у целини? Рецимо њиховим пристанком на децентрализацију, али само ако искључује безбедносну и правосудну власт и управно-територијално повезивање делова Ким на којима је тај живаљ пре „етничког чишћења“ чинио већину—повезивање међу собом и непосредно са осталом Србијом?

Коме су користили а коме одмогли они који су се заложили за потпуно државно раздвајање Црне Горе и Србије? Како помирити чињеницу да оне нису остале ни у лабавој државној заједници, са ставом да Албанци наводно морају остати са Србима у држави Србији?

Какве би биле последице појединих решења за Ким по територијални интегритет Црне Горе?

Које би регионалне последице (углавном на простору бивше СФРЈ) појединих решења вљало очекивати и са каквом вероватноћом?

Која се решења могу бранити позивањем на обавезујуће опште принципе, правила и преседане у свету?

На међународно и домаће право?

А која на морал?

Како изгледају предложена решења у светлу људских, грађанских, већинско националних и мањинско националних права и дужности?

Какво решење је у интересу одлучујућих чинилаца у доминантном свету?

Да ли је могуће и прихватљиво повезати евентуални пристанак наше државе на значајније уступке на Ким са њеним евентуалним убрзаним пријемом у ЕУ и НАТО, али и финансијским, привредним и другим компензацијама?

Да ли би била корисна идеја о одржавању светског конгреса наше дијаспоре посвећеног српском питању у целини и посебно решењу косовскометохијског?

На шта и како што боље припремати наше јавно мњење?

Како аргументисати против настојања албанске већине у Бујановцу и Прешеву да те општине буду укључене у Косово и Метохију ако би се усвојио мој давнашњи предлог о смањењу територије Аутономне покрајине у корист остале Србије (предлог о којем ће мало касније опет бити речи)?

Да ли би било добро проблем КиМ експлицитно укључити у комплекс нерешених националних питања на Балкану, првенствено српског, албанског и македонског, те га у складу с тим и преименовати?

Пошто је са КиМ већ истеран већи део ромске националне мањине и пошто њен остатак животари тамо у немогућим условима, зашто се више не ради на интернационализацији њеног проблема и укључивању њених представника у преговоре?

Како ће реаговати српски народ у Републици српској, чак и независно од њених власти, у случају да „међународна заједница“ покуша да Србији наметне неприхватљиво решење?

Зашто се одлучно не поради на сарадњи и интегрисању *српскограђанских друштава*, не доводећи у питање њихове међународно признате *државне границе*?

Колико и како настојимо да на КиМ побољшамо наше демографске, политичке, верске, привредне, образовне, културне...адуте, кад већ албанска страна и њени страни помагачи свим снагама настоје да на терену створе свршено стање?

Да ли би било добро да се за стратешке проблеме, домаће и спољне, образује државни Савет за националну стратегију који би поред главних политичких укључио и друге мислеће главе и угледнике?

Да ли би се шансе да наша земља исходије повољно решење повећале или смањиле ако би се паралелно са преговорима о КиМ одвијали нови парламентарни избори и доносио нови Устав?

Како наша земља треба да реагује ако „међународна заједница“ не сугерише никакво „коначно решење“ статуса КиМ него „само“ реконструише свој протекторат над њим тако да главну улогу преда ЕУ која треба да појача *de facto* самосталност и доминацију Албанаца?

2. ЗАПАДНИ ПРИСТУП „ОД СЛУЧАЈА ДО СЛУЧАЈА“

Зашто се многи на Западу праве као да на Балкану постоји само албанско, а не истовремено и српско питање! Кад би хтели да у том спору буду иоле непријатници, западни моћници би лако могли да замисле обрнуту ситуацију: аутономну покрајину у Албанији са српском већином и огромним бројем Албанаца истераних и избеглих у друге крајеве те државе—па да се искрено запитају какав би став онда заузели према државоразорној амбицији такве покрајине.

Лако је сложити се са западним моћницима кад тврде да могу тек *селективно* да се усредсреде на поједине проблеме и кризе у свету пошто нису у стању да се посвете свима њима. Међутим, они нису у праву кад истовремено тврде да не постоје никакви обавезујући општи принципи, правила и преседани. У духу своје *ситуационистичке идеологије* сваки случај третирају као тобоже битно различит од свих осталих. Успут: они никад не би јавно применили тај *релативизам* на властите државе и друштва.

Пошто је терет доказивања на њима, нека нам већ једанпут покажу у чему се састоји та наводна јединственост и изузетност косметског случаја. А ево га у стварности.

Албанска национална мањина на Космету и насиљем је настојала да своју суштинску територијално-политичку аутономију (која је укључивала чак и ефективно право вета на нивоу Србије и Југословенске Федерације) трансформише у седму републику те федерације; њене побуне су по наређењу Тита, иначе западног савезника, силом гашене и угашене; деценију после његове смрти антизападни режим Слободана Милошевића (уз сагласност комунистичких руководстава у осталим југорепубликама) практично укида ту аутономију; Албанци на то одговарају тоталном грађанском непослушношћу и успостављањем своје алтернативне власти и друштвене организације; када ни то не доводи до жељеног циља, део те мањине ствара оружане формације и почиње устанак; на то режим Слободана Милошевића узвраћа огромном силом; по свему судећи и тај устанак би био угашен да му у помоћ није притекао НАТО масовним бомбардовањем Србије и Црне Горе; настојећи да обезбеди кључни демографски адут у — како је веровао — неизбежним будућим мировним преговорима НАТО-а са њим, Милошевићев режим силом подстиче масовно бежање и истеривање Албанаца са Космета; уместо тих преговора, он је принуђен да капитулира, НАТО *фактички* одузима

власт над Косметом од Србије, Албанци се враћају а Срби беже; пошто ни тиме још увек нису постигли коначни циљ, Албанци настоје да протерају остатак Срба и другог неалбанског живља и праксом свршеног чина успоставе етнички очишћен и хомоген Космет; будући да ни на тај начин нису постигли све што желе, они сада преће насиљем и западним протекторима ако им не испослују независност. (У четири ока више пута сам чуо да је главна разлика о којој Запад мора да води рачуна то што су Албанци спремни да прибегну терористичким акцијама и против њега, док Срби то нису).

Чињеница да се косметски случај суперарогантно *проглашава* јединственим и изузетним, не чини га дабоме таквим и у *стварности*. Ако албанска национална мањина на Космету наводно има право на државну сепацисају, не види се зашто га не би имала и у Македонији или Црној Гори. И зашто га, примерице, не би имали Срби и Хрвати у Босни и Херцеговини, тим пре што по њеном уставу и Дејтонском споразуму имају статус државноконститутивних нација а не националних мањина.

Није чудо што подржаваоци албанског сепаратизма неће ни да чују за малочашњу нарацију о Космету, а још мање за замену њених *константи* (албанска национална мањина на Космету и њена територијално-политичка аутономија у Србији и Југославији...) *варијаблама* (националне мањине и њихове територијално-политичке аутономије у постојећим државама...), јер би их то вукло ка признању постојања обавезујућих принципа, правила и преседана и кад је КоМ у питању.

И претходна формула „стандарди пре статуса“ и новија „и стандарди и статус“ за Косово и Метохију имају суштинске недостатке и отварају нека не мање битна питања.

Протагонисти тих формул праве се као да не знају да је статус Космета као интегралног дела наше земље већ дефинисан не само њеним Уставом него и реафирмисан Резолуцијом 1244 Савета безбедности УН.

Те формуле не издвајају *право на живот* као претпоставку свих осталих стандарда, право које је на Космету масовно угрожено — тако се осећа не само српски и остали неалбански живаљ него и неки Албанци, па и припадници УНМИК-а и КФОР-а који се труде да сачувају животе док им не истекне тамошње добро плаћено службовање.

Зашто се не постави претходно питање: да ли европски и уопште западни стандарди укључују право делова постојећих држава на-

сељених мањинама (поготово мањинама оних нација које већ имају своје државе) да се самовољно отцепе и притом чак ослоне на страну војну интервенцију (за коју чак није ни тражено одобрење Савета безбедности УН.)?

Да ли ти стандарди доиста само забрањују уједињење тако створене друге државе исте нације са њеном већ постојећом државом?

Да ли ЕУ стварно намерава да у своје редове прими две албанске државе?

Одговарајући негативно на све такве и сличне приступе и питања, да ли се Србија бори само за своје интересе или истовремено и за очување међународног и транснародног правног и моралног почетка?

Ако се од одлучујућих сила не може *реалистички* очекивати да *свуда* примењују исте стандарде, то не значи да од њих не треба одлучно захтевати да се барем држе истих стандарда у једном и истом региону, у нашем случају негдашњи југословенском. Зато се с пуним правом ваља питати како то да Космет не може бити управно-територијално подељен, другим речима да мора бити унитарно организован, кад је већ суседна Босна и Херцеговина уздуж и попреко подељена на ентитете, кантоне и чак један дистрикт са специјалним статусом! Или: како то да се као аргумент за давање независности Космету употребљава фрустрираност Албанца садашњим стањем, и то без упоређења са неупоредиво јачим противаргументом о животној угрожености Срба и другог неалбанског живља! Откуд то да се одбације свако предложено решење које не укључује отцепљење Космета, и то чак у целини, зато што се Албанци не могу с њим сложити, а не пита са чим би се то могли сагласити остали његови становници и цела Србија! Најзад, како то да никакве поделе Космета не сме бити, али зато Србија, поврх чињенице да већ има две аутономне покрајине, сад треба још и да пусти једну од њих да се потпуно отцепи! Како то да међународни фактори не кажњавају Албанију због асимилаторског односа према мањинама, посебно српској, док истовремено озбиљно смерају да албанској мањини у Србији, поред постојећих аутономних права, признају чак и право на сецесију! Да то заокружим: опасно се заварају они који полазе од тога да Космету могу приступати као тобоже сасвим специфичном случају, будући да је немогуће замислiti да остале националне заједнице у нашем региону не захтевају одлучно да им „међународна

заједница“ призна барем иста права и статус као и албанској националној мањини у Србији.

На Космету поред осталих актера имамо посла и са читавом скупином функционера као иностраних изасланика, повереника, судија, саветника, портпарола, експерата, војних и полицијских официра...који су јако заинтересовани да њима поверио стање прикажу болим него што јесте. Од успешности њихове мисије, дабоме, зависи и то да ли ће и надаље добијати лукративне и престижне положаје, код куће или опет у иностранству. Друштвени истраживачи би морали да том слоју посвете много већу пажњу него досад, пошто се без њега не могу разумети многи потези у међународној политици, нарочито они који имају за циљ државни и социјални инжењеринг.

Ево још неких опаски и питања о односу западних моћника према косовскометохијском проблему.

У настојању да оправдају акције против Србије неки западни званичници карактеришу је као „промашену државу“ (failed state). Уместо тога, добро би било да се забрину над могућношћу да Космет, ако буде независан, постане не само „промашена“ него у приличној мери и мафијашка, наркодилерска, цихадистичка...држава.

Колико на континуитет политике Запада према Космету утиче заинтересованост тамошњих државника, политичара, војника, саветника, експерата, пропагатора...да прикрију своје грешке, па и свесне лажи током разбијања СФРЈ, СРЈ и Србије?

Хоће ли Запад признати право свих држављана Србије да се на референдуму изјасне о предлогу за решење до којег би се дошло у сарадњи са преговарачким тимом Србије, а да и не помињемо решење које би евентуално настојао да јој наметне? Како би то могао да одбије кад већ толико узима у обзир жељу косметских Албанаца исказану на давно организованом неформалном и једностралном референдуму!

Може ли Запад и даље да пренебрегава мишљење тзв. Бадинтерове комисије (од којег је полазио кад је признавао одцепљење појединих република СФРЈ) да право на сецесију немају аутономне покрајине?

Ако се Србима вели да ће државне границе и онако изгубити на важности кад Срби и Албанци уђу у ЕУ — зашто се то првенствено не вели Албанцима јер они, а не Срби, чине све за промену наше државне границе?

Зар став да Србија не треба да буде примљена у ЕУ пре него што се одрекне Ким, морално, правно и политички не пада у воду већ зато што је та иста ЕУ примила Кипар остављајући турски део по страни?

Зашто Запад у приступу Ким не узме у обзир пресуду Врховног суда Канаде према којој је за отцепљење било које провинције у тој земљи неопходан не само одговарајући исход њеног референдума него и сагласност централних власти?

Зар у тражење решења за Ким не треба укључити Македонију, Босну и Херцеговину и Хрватску, државе које такође имају велике проблеме и искуства са сепаратизмом?

Да ли се проблем Ким може ублажити консеквентним признањем права на двојна држављанства у земљама бивше СФРЈ и Албанији?

Зашто Запад искључује било какву поделу Ким, а то истовремено не чини и са могућношћу његовог отцепљења (што дабоме не би било ништа друго него подела Србије)?

Како то да поједине крајње пристрасне невладине организације имају огроман утицај на западну политику према Ким, кад се примерице једна од њих, Међународна комисија за Балкан, залаже за независност Ким док истовремено у извештају под насловом „Балкан у будућности Европе“ признаје: „Према истраживању, слом Македоније и оснивање жВелике Албаније два су сценарија која би могла да дестабилизују регион. Резултати истраживања показују релативно високо прихваташе идеје Велике Албаније међу албанским становништвом и на Косову и у Албанији. Као целина оно се разликује од других група у региону по свом ставу да је будуће уједињење Косова и Албаније и пожељно и могуће. Међународна заједница треба да пошаље јасну поруку да Велика Албанија или Велико Косово нису опције.“ И даље: „Наше истраживање показује да већина Косовара жeli да живи у етнички хомогеном Косову“. Питам се, међутим, зашто је уопште требало трајити новац и труд на поменуто истраживање кад је општепознато да огромна већина Албанаца од Призренске лиге 1878. па све до данас има тежњу, наравно ни мало чудну, да створи јединствену националну државу. Па они су и под Титом демонстрирали, чак насиљно, у настојању да изборе статус републике, будући да као аутономна покрајина по Уставу СФРЈ нису имали право на државно самоопредељење (мада су у свему осталом практично били изједначени са републикама).

Пошто добро знају да су сви *правни* аргументи на страни Србије, неки западни моћници сада настоје да подршку за сепесију Космета нађу на *моралном* терену. Али, већ због свог приступа „од случаја до случаја“ ти моћници немају шта да траже у сфери морала будући да њега нема без принципа *поопштивости* приступа подједнадим случајевима.

Они тврде да је Србија због Милошевићевог насиља над Албанцима изгубила морално право да управља Косметом. Међутим, тај маневар је провидан већ због тога што се Србија битно променила после обарања Милошевића; што су му Албанци непрекидним бојкотовањем избора фактички помагали да се дуго одржи на власти; што су и они употребљавали и употребљавају насиље да би са Космета истерали што више Срба и другог неалбанског живља и тим свршеним сепаратистичким чином постигли свој циљ; и најзад што чак и међународним снагама прете насиљем ако им не обезбеде независност. Због тога би било корисно да једна међународна непријатељска комисија већ једанпут утврди број албанских у поређењу са српским и осталим неалбанским жртвама, и то одвојено пре, за време и после НАТО бомбардовања. Осежајући да се актуелним албанским жртвама не може оправдати таква интервенција, Ернест Гелнер, познати друштвени научник, тврди: „НАТО бомбардовање служило је да спречи потенцијално масовно етничко чишћење“. (Одговор Ани Ранитовић, НИН, 20. октобра 5.). У успехе албанске борбе за сепесију Космета вальа свакако убројати и то што је у току насиљног разарања Југославије, у коју свакако спада и та борба, било знатно више мусиманских, српских и хрватских него албанских жртава.

Постављају се и следећа питања:

Да ли би Запад доиста био у стању да приволи преостали српски и остали неалбански живља да не побегне главом без обзира ако КИМ добије независност?

Шта ако Албанци масовно крену у коначно решење насиљним истерирањем остатка тог живља, не дијајући притом заадне представнике, војнике и полицајце хоће ли ови гинути да би извршили неоспорну дужност или ће првенствено бринути о својим главама?

Да ли би онда било ко био у стању да спречи српски народ да тамошњим Србима притеће у помоћ свим расположивим средствима?

3. КОСМЕТ У УПРАВНО РЕОРГАНИЗОВАНОЈ СРБИЈИ

У настојању да допринесем што ефикаснијој расправи на конференцији коју сам као председник Српско-америчког центра, заједно са листом „Политика“, организовао 10. децембра 2003, сачинио сам и у истом листу објавио попис предлога за решење проблема Косова и Метохије (КиМ). Навео сам тек њихове најопштије карактеристике и поређао их по „радикалности“, не улазећи у подваријанте и по правилу не наводећи ауторе:

- 1) План Владе Србије за олакшање положаја српског и другог неалбанског живља на КиМ путем децентрализације власти и аутономно-територијалног повезивања делова КиМ у којима је тај живља већина или је то био до пре неколико година (пре терористичко-етничких чишћења и НАТО бомбардовања).
- 2) Подела КиМ (у саставу Србије) на два ентитета, албански и српски.
- 3) Административно-територијално смањење КиМ укључењем делова који то хоће у *непосредни* управни систем Србије.
- 4) КиМ као члан конфедерације са Србијом и Црном Гором.
- 5) Подела КиМ и потпуно осамостаљење оног дела на коме су Албанци били већина до пре неколико година.
- 6) Србија треба да „понуди Албанцима своју територију Косово на дугорочну социјалну, политичку и економску употребу на време од година уз годишњу накнаду од \$\$\$.....“ (Адвокатска канцеларија „Венабл“, Боб Турудић, Џејмс Џатрас, конгресмен Филип Крајн и конгресмен Франц Волф, Вашингтон ДЦ).
- 7) Што скорији пријем ДЗ Србија и Црна Гора у ЕУ са надом да ће Србија лакше моћи да се помири са губитком КиМ у том новом интегративном оквиру у коме су државне границе наводно потпуно релативизоване.
- 8) Сецесија целог КиМ.
- 9) Пошто могућност национално-државног уједињења у региону не може бити узета у озбиљно расматрање ако се ограничи само на Албанце, онда треба обавити споразумну државну прекомпозицију великог дела територија бивше СФРЈ полазећи од жеље народа да се пре уласка у Е.У. уједине у своје националне државе, што би примерице практично значило повећање Албаније и Србије, а смањење Босне и Херцеговине и Македоније.

Пошто се у нас захуктава национална дебата о Косову и Метохији, желим да још једном изнесем, даље разрадим и опширије образложим следећу идеју коју сам први пут публиковао 20-ог августа 3. у „Политици“, а поновио на поменутој конференцији 10. децембра 03, али и 17. марта 4. у „Сведочењу“ (Testimony) пред Европским подкомитетом, Комитета за међународне односе, Представничког дома Конгреса САД, да бих је после тога изложио Светом Синоду Српске правиславне цркве на његов позив.

По мом мишљењу и у новом Уставу Србије који се припрема вала нагласити суверенитет над Косметом. Дабоме, истовремено треба гарантовати „највиши степен“ његове политичко-територијалне аутономије. Притом Србију вала административно и територијално реорганизовати полазећи и од демократског права оних косметских делова у којима су већину чинили Срби и други неалбански живаљ (пре подвргавања албанско-терористичком етничком чишћењу и НАТО бомбардовању) да захтевају *изузимање* из те Покрајине и *непосредно* управно укључење у Србију. Притом би се сигурно поставило и питање шта чинити са оним деловима Метохије (првенствено око Пећке Патријаршије и манастира Високи Дечани) који су за нас од додатне важности, али се територијално не наслањају на Србију него на Црну Гору (узгреш речено, ту територију је 1912. црногорска војска ослободила и прикључила својој тадашњој држави). Зато за те делове Метохије Србија и Црна Гора треба да потраже заједничко договорно решење.

Косметску аутономну покрајину после поменуте прекомпозиције чиниле би само оне територије на којима су Албанци били већина пре поменутог етничког чишћења и бомбардовања. Пошто би се радило о *унутрашњој административној* прекомпозицији, а не о *мењању државних граница*, наше власти би на то несумњиво имале суверено и међународно признато право. У том контексту вала подсетити да је КоМ у Србији у саставу СФРЈ неколико пута мењао величину и статус (од аутономне области до аутономне покрајине).

У таквим новим условима много реалистичније и практичније него сада звучала би одредба Резолуције 1244 о могућности повратка извесног броја наших војника и полицајца на Космет, јер би то у *пракси* могло да важи једино за области са српском и другом неалбанском већином, а не и за смањену Аутономну Покрајину.

Наравно да би и таква мања Покрајина требало да има што децентрализованију власт и пружа убедљиве гаранције за животе и имовину Срба и другог неалбанског становништва, цркве, гробља и

друге споменике српске-европске-светске културе. Притом мора бити јасно да степен аутономизације треба да зависи и од: реалних могућности за повратак избеглица и интерно расељених; враћања или правичне накнаде за имовину одузету својевременом национализацијом и конфискацијом и у новије време непосредном узурнацијом; компензације за буџетску, привредну и културну помоћ и улагања Југославије и Србије у тај крај; отплату дугова... Чуди то што прогнаници са Космета још увек нису засули тужбама Европски суд за људска права. У тематику предстојећих преговора о Космету ваљало би укључити и прављење неке врсте чистих финансијских, имовинских и осталих рачуна између Републике Србије и те њене Аутономне Покрајине.

Залагање наших власти за „суштинску децентрализацију“ и повезивање досадашњих и нових општина (са српском већином), као и њихове специјалне везе са Београдом — не само да није у супротности са мојим планом за територијално смањење Ким него може бити иницијална фаза у његовом остваривању.

А кад се говори о нашој интеграцији у Европску Унију, онда би требало истицати да не мора сва Србија на исти начин и истом брзином да се пријдружује ЕУ. Другим речима, њена смањена Аутономна Покрајина Космет могла би да буде остављена по страни све док не обезбеди људска, грађанска и национална права, и на остале начине не функционише по правилима цивилизоване Европе.

Наше власти треба одмах да пошаљу специјалне емисаре о Космету у земље чланице Савета безбедности УН (које су иначе јемци Резолуције 1244. и статуса Космета фиксираног у њој), Конакт групе, Групе Г-8 и бројне земље које такође имају проблеме са сепаратистичким тенденцијама. Редовним дипломатским каналима не може се доволно драматизовати стање у том делу Србије, као ни опасност по нашу демократију ако се тако настави. Мислим на најкомпетентније и најугледније људе који добро познају језике, политику и културу тих земаља и имају најбоље везе у њима — ту свакако нема места ни за какво странчарење.

4. ИДЕЈА О ДРЖАВНОЈ ПОДЕЛИ КОСМЕТА

Идеју о *државној подели Космета* лансирао је Добрица Ђосић (први пут у ужем кругу 1981) кад је тамо дошло до масовних демон-

страција а чак и устанка, а 1986. јавно у разговору о југословенској кризи са Цирилом Злобецом у дворцу „Земоно“ у Словенији.

Полазећи од идеје о подели, али само унутар Србије, Бранислав Крстић је 1994. објавио књигу *Косово између историјског и етничког права*.

У говору на скупштини САНУ 1997. њен тадашњи председник Александар Деспић помену је поделу као једну од две рационалне могућности (друга је истинско власпостављање територијално-политичке аутономије).

И ја сам о подели писао у тексту „Зашто нам се догодило Косово?“ у *Недељном Телеграфу* 11. марта 1998.

Париски магазин *Фигаро* објавио је 19. априла 1999. Ђосићев апел француском народу да се заложи за обустављање НАТО напада на СРЈ, апела у којем је поново сугерисао државну поделу Космета, а две недеље касније то исто је учинио у интервјуу женевском листу *ТАН*.

Маја 11-ог 1997. говорио сам на промоцији нове књиге Бранислава Крстића *Косово пред судом историје*. Том приликом широко је подржана Крстићева идеја о привременом решењу путем поделе Космета на два ентитета, претежно албански и претежно српски, при чему би оба остали делови те Аутономне Покрајине у саставу Србије. Ја сам том приликом мало разрадио Крстићеву идеју сугеришући две ствари. Прва, наша војска и полиција требало би да уђу у српски ентитет, а да се КФОР ограничи на албански, обезбеђујући „границу“ између ентитета и у албанском ентитету српске енклаве, цркве и споменике културе. Друга, степен аутономије два ентитета био би различит јер Срби немају разлога да захтевају много аутономије од земље коју сматрају својом, а Албанци би могли добити максималну аутономију. Небојша Човић је нешто касније јавно изнео те идеје, па су оне због његове тадашње државне функције додатно добиле на тежини. Дабоме, не треба очекивати, барем не засад, да међународни протектори прихвате поделу Космета на ентитете, али то не значи да на стварању *de facto* ентитета не треба радити.

По свој прилици *дугорочно и крајње* решење вала тражити у државној подели Космета какво заговара Добрица Ђосић. То решење засад, наравно, није реалистично, а не би било ни добро да га заступа наша власт пре него што би „међународна заједница“ евентуално прихватила *универзализацију* права свих нација у бившој СФРЈ, па дакле и Срба ван Србије, на државно самоопредељење. На несрећу, то је Запад у разорној кризи СФРЈ свим силама ометао, иначе би

излаз из ње по свој прилици био мање крвав и мање неправедан, а свакако и трајнији. Српска елита моћи пропустила је јединствену прилику да на почетку разбијања Југославије заступа *универзализовање* права на национално самоопределjeње. Уместо тога, наставила је са инсистирањем на битној разлици између „конститутивних нација“ и „националних мањина“. Целом свету је требало напротив обзнати да Срби за своје сународнике у БиХ и Хрватској не траже ништа више од онога што су спремни да признају Албанцима на Космету.

Ипак, Срби који подржавају Ђосићеву идеју о државној подели Космета, мораће што више да нијансирају и услове то решење ако желе да им ојача подршка у властитом народу. Ваља објаснити да се мисли на вишегодишњи етапни процес у којем би се степен аутономности и независности албанског дела Космета повећавао у сразмери са практичним доказима да албанска већина поштује људска, грађанска и национална права, као и цркве и друге културне споменике свих мањинских група на тој територији; у сразмери са враћањем прогнаних као и повраћајем национализованих и конфискованих имања СПЦ и других; отплатом огромних средстава које је цела Србија уложила у његов развој; паралелно са реализацијом државног самоопределјења Срба ван Србије; па најзад и под условом да буду добијене међународне гаранције за трајну демилитаризацију тог дела Космета после његовог осамостаљења.

5. СТАРА И НОВА АХТИСАРИЈЕВА МИСИЈА

Сада када је Марти Ахтисари од генералног секретара УН добио задатак да води преговоре са Београдом и Приштином о статусу Космета и другим тамошњим проблемима, верујем да неће бити на одмет да читаоца упознам са мојим текстом „Уместо поговора. Неколико запажања о књизи“, штампаном као поговор преводу Ахтисаријеве књиге *Misija u Beogradu* (Филип Вишњић, Београд, 2001). Тадашњи фински амбасадор у Београду, по налогу из Хелсинкија, одмах по објављивању водио је разговор са мном о тим критичким напоменама. Ево мог целовитог штива:

„Пред нама је значајно и поучно сведочење једног од посредника у четвороуглу САД (и ЕУ), Русија, Кина и Слободан Милошевић. Други посредник је био Черномирдин, представник јељциновске Ру-

сије. Пошто је Ахтисари био изабраник САД, једине суперсиле, његова улога је свакако била неупоредиво важнија.

Ахтисаријева књига убедљиво потврђује ако неко уопште сумња да САД доминирају савременим светом. Она такође показује како и колико се јељциновска Русија безуспешно трудила да ту пре-моћ ограничи и прикрије као „равноправно партнерство“, чак и у властитим очима. Види се да јој изузев симболичких отпора и ефеката практично ништа није полазило за руком на Космету и у вези с њим, па ни шире у СРЈ. Нипошто није хтела долазак НАТО трупа (безмало 40.000) на Космет, а помирila се са практичним стављањем свог војног контингента од 3.300 људи (најављивала 10.000) под њихову команду. Намеравала је да за свој контингент, попут САД и других западних земаља, испостављује посебан сектор, а пристала је да га распореди по туђим секторима. Припремила се да на Космет авиотранспортује своје трупе, али је била немоћна кад су је Мађарска, Румунија и Бугарска понизиле одбијањем дозволе за прелет. Из потаје је из Босне и Херцеговине пребацила једну јединицу и заузела приштински аеродром, али је и њу и аеродром убрзо морала да подреди НАТО команди.

Не верујем да би Черномирдинова сведочења, а добро би било да их и он срочи, могла било шта битно да промене у тој слици потпуне неравнотеже моћи у свету. Било би, међутим, врло корисно да детаљно опише како је Јељцин јавном антиинтервенционистичком реториком успешно манипулисао патриотским осећањима и просрпским наклоностима у руској Думи, војсци, масмедијима и јавном мнењу, да би напослетку и овог пута попустио Американцима. Уосталом, Черномирдин је и сам био његово политичко средство, а после тога и његова политичка жртва.

Ахтисари је путовао и у Кину да би преговарао са тамошњим државним вођством. И у нашем случају испоставило се да Кина није вољна да са оштрих антиинтервенционистичких протеста (па и бурних реакција на бомбардовање њене амбасаде у Београду) пређе на одлучну употребу вета у Савету безбедности УН.

Из књиге се лепо види и то како се Милошевићева илузија о каквој-таквој равнотежи моћи између Москве и Вашингтона завршила катастрофално по њега. Та Милошевићева инфантилна политичка представа о „клацкалици“ већ одавно је била толико нахерена на једну страну да га је најзад поклопила свом тежином. Био је то почетак краја Милошевићeve политike, политike *све самих пораза и капитулација самопроглашених за победе*. А до дефинитивног краја

доћи ће кад се тотално уруши спремност његовог репресивног апарату да га масовном и масивном силом брани од налета побуњених бирача.

Ахтисарију је баш као и његовим америчким налогодавцима било јасно да је Милошевићу било најважније да остане на власти, макар и по цену губитка Косова. Очекујући брзу капитулацију они нису разумели да му је управо ради самоодржања било неопходно да се војнички што дуже опире. Због тачног увида у Милошевићеву мотивацију и приоритет Ахтисари је приволео САД да му (Русији и Кини такође) допусте двоструку *фикацију*: НАТО трупе на Косову као тобоже потпуно подређене Савету безбедности УН и одржање територијалног интегритета и суверенитета СРЈ над Косовом. Узгред, западним политичарима, укључујући и Ахтисарија, још увек није сасвим јасно зашто Милошевић није пристао ни могао пристати на рамбујеовски диктат, па чак и да је био зачињен додатним фикцијама. Одговор је прилично једноставан: по том диктату НАТО трупе би добиле право да се слободно крећу не само по Косову него и по целој територији СРЈ. Милошевић ће капитулирати на Косову тек онда кад је Ахтисаријев аранжман искључио то право, али и тек онда кад је запретила опасност да НАТО нападне копненим трупама и сврати по њега у Београд.

Морам отворено да устврдим да вредност ове књиге изразито пада кад год аутор напушта опис властите мисије и сведочење о ономе што је сам видео и чуо, те прелази на теоретисање, тумачење историјских збињавања, анализу разбијања СФРЈ, приписивање и одмеравање одговорности индивидуалним и колективним актерима, да о његовом одобравању жхуманитарне војне интервенције на примеру СРЈ и не говорим.

Читалац ће се уверити да Ахтисари *неубедљиво* брани бомбардовање СРЈ и заobilажење Савета безбедности у одлучивању о томе (због извесног вета Русије и могућег вета Кине). Стиче се утисак да он заobilазно сугерише да је доношењем Резолуције 1244 Савет безбедности на известан начин накнадно успешно правно верификовao бомбардовање започето два и по месеца раније! Ахтисари чак замера НАТО-у млакост: Због лошег времена а изгледа и због недовољних припрема, са бомбардовањем се кренуло постепено и оно у Србији и у осталим деловима Југославије није проузроковало велике штете. Сада, после свега, могли бисмо претпоставити да би, да се одмах кренуло са масовним нападом на југословенску инфраструктуру, саобраћај и производњу енергије, и остали југословенски гра-

ћани, а не само Црногорци, натерали своје руководство да попусти. Овако су људи били навикли на бомбардовање и није дошло до неког већег протестног покрета. (25) За разлику од Ахтисарија, међутим, ми не можемо да не питамо колико би још ратних злочина (коловатералних штета!) онда било учињено од стране НАТО-а.

Да би оправдао бомбардовање Ахтисари се служи изразито арбитрарним и злоупотребљивим појмом „неуспеле“ државе. Куд би свет доспео ако би уопштио Ахтисаријев изговор: „Југославија је као држава неуспела у односу према својим грађанима и због тога нема право да за себе захтева положај равноправног партнера у преговорима. Она је грубо прекришила права својих грађана и мора показати јасну намеру за повлачење својих снага са Косова, да би међународне снаге могле бити постављене на њихово место и тако био обезбеђен повратак избеглица“. (77)

Ваљда осећајући да такво правдање није доволно, Ахтисари (некритички) прихвата званичну западну оцену о „правом геноциду“ над Албанцима као главном разлогу за бомбардовање и кршење узуса УН, иако мора знати да је *пре бомбардовања* број убијених Албанаца био релативно мали (према званичним западним подацима)—што разуме се не значи да и тај број није за жаљење.

Ахтисари неће посумњати у оправданост бомбардовања чак ни кад напише следеће о наводном масакру у Рачку као аргументу који је тобож прелио чашу интервенциониста: „За шефа посматрачке мисије именован је Американац Вилијам Вокер, који је стекао искуства из сукоба између Србије и Хрватске. Његовом послу је сметало то што је, изгледа, имао већ унапред припремљено мишљење о ситуацији на Косову и о томе ко је главни кривац. До инцидената је долазило све време, и масакр у Рачку дефинитивно је срушио Холбруков споразум... Инцидент је привукао велику пажњу, нарочито на Западу, и то је убедило владе многих земаља чланица НАТО-а у Милошевићеву неспремност на мирољубиво решење. О томе шта се стварно десило у селу и ко је крив, вођене су, и још увек се воде расправе. Истраживање, финансирано од стране ЕУ, којим је руководила докторка Хелена Ранта, помогло је у разјашњавању догађаја. Инцидент је показао да на Косову влада потпуни хаос и да га нико не може обуздати без сарадње међународне заједнице и сукобљених страна“. (33)

Писац је дезинформисан и конфузан и кад говори о разбијању СФРЈ:

„Године 1991. Словенија, са мање од два милиона становника, и Хрватска (4,5 милиона становника) прогласиле су независност. Србија (око 11 милиона становника) покушала је то да спречи и послала је своје трупе“. (21)

„Милошевић је прекршио бројне одредбе међународног права. Он је напао независне Словенију, Хрватску и Босну, и укинуо је гаранције о аутономији покрајини Косово“. (38)

Истина је дабоме другачија. Све и да је хтела, Србија није могла да пошаље трупе у Словенију и Хрватску јер их тада није ни имала. Тамо се као и у осталим републикама друге Југославије деценијама налазила југословенска војска. Та војска је настојала да спречи разбијање државе, што разуме се није било никакво кршење права, ни међународног ни домаћег, него њена правна обавеза. Најзад, први рат у Хрватској и поготово „рат“ у Словенији завршени су пре међународног признања тих унилатерално отцепљених република СФРЈ.

Ахтисари даље вели: „Југословенско руководство је једини кривац за ситуацију на Косову и на Балкану уопште“. (41) Како то, међутим, помирити са следећим оценама:

„И Милошевић и косовски покрет отпора су безобзирне убице, и само заједничке акције Запада и Русије могу спречити totalни рат“. (30)

„Он (Туђман - прим. С.С.) је, међутим, био навикао да дели балканске области, што са Србима што са босанским муслиманима. По њему је то представљало згодан начин за решавање етничких проблема“. (96)

„Већ само њихово (НАТО трупа - прим. С.С.) присуство дјеловало би застрашујуће, што је било потребно будући да је ОВК представљала исто тако велики проблем као и Србија“. (55)

„Процена једног мог познаника била је да половину ОВК чи- не нацисти а остатак стаљинисти“. (69)

Пошто хоћу да избегнем сваки неспоразум око моје наведене раније критике Ахтисарија, овде желим да изразим наду да ће обављајући нову мисију бити обавештенији, независнији и објективнији него што је био у време претходне мисије у Београду. Сада већ има довољно западних функционера који му могу бити од помоћи. Рецимо, Норма Браун која је, после пензионисања 2000. као дипломатски службеник САД, провела осам месеци на дужности шефа за политичко извештавање у мисији ОЕБС-а за Косово. Ево неколико најзначајнијих фрагмената из њеног опсежног текста „Либерали, са-

чекајте један минут“ (објављеном у листу „Данас“ у броју од 31. 12. 05—3. 1. 06:

„У Сједињеним Државама, главни шампиони антиратног табора јесу лидери либералне левице у Демократској партији. Они мисле да им указивање на пропусте Бушове администрације у Ираку, кад је реч о концепту и његовој реализацији, даје предност на изборима 2006. Али, сачекајте један минут. То су исти људи који су наметнули Србији три месеца немилосрдног бомбардовања због наводних кршења људских права која су се показала лажним...

НАТО је ревидирао свој стратешки концепт и комплетирао га неколико дана пре почетка бомбардовања, што је делом учињено да би се обезбедило оправдање у оквиру Повеље НАТО за употребу војне силе против нације која није у рату. Документ наводи кршења људских права заједно са бројним формулисаним и имплицитним разлозима за превентивну војну акцију НАТО, спроведену без одобрења УН. На крају, једном злоупотребом силе НАТО је изазвао готово копнени рат и то би се вероватно догодило да Москва није искористила свој утицај да убеди Милошевића да попусти већини захтева НАТО...

Бомбардовање и ефективна подела Србије које су извеле силе НАТО, касније под окриљем УН незаинтересованих да промене нешто, спроведена су на основу тврђње да су српске власти брутално кршиле људска права косовских Албанаца. Генерални секретар НАТО Хавијер Солана инсистирао је да је напад оправдан због Милошевићеве бескомпромисности. „Морамо да зауставимо насиље и да окончамо хуманитарну катастрофу која се догађа на Косову“, рекао је Солана. „Имамо моралну обавезу да то урадимо“. Тврђено је да је масакрирано на десетине хиљада невиних цивила који су лопатама бацани у масовне гробнице. И док су Срби били демонизовани, Ослободилачка војска Косова (ОВК), састављена од добро знаних криминалних елемената ангажованих у кријумчарењу оруђа и свега другог што су могли да ставе у своје руке, прошла је чак кроз запрепашћују трансформацију и постала кључни савезник НАТО...

Сад сви добро знамо да није било масовних егзекуција, масовних гробова напуњених десетинама хиљада невиних жртава...

У тренутку кад се акција НАТО уврелико приближавала, ОЕБС је даље извештавао да ОВК изгледа намерно провоцира Србе...

Нажалост, изгледа да стварна улога ОЕБС коју је осмислило НАТО није била она која се тиче посредовања и одржавања мира већ да обезбеди НАТО изговор неопходан за почетак бомбардовања.

ОЕБС је обезбедио тај изговор такозваним масакром у Рачку. Тада случај обухвата откриће 13 тела косовских Албанаца који нису били униформисани, сви погубљени. Чак и без најосновније истраге ових убиства, ОЕБС је саопштио да је то било дело српских снага...

Мало је вероватно да ће Србима и осталим етничким мањинама широм земље бити омогућено да направе свој избор у тој ствари. Уместо тога, међународни ауторитети понудиће Србији економске и друге подстицаје, као и беззначајне формуле за заштиту људских права унутар новог ентитета. Пошто међународна заједница није била у стању да то уради чак и кад је контролисала послове на Косову, која је вроватноћа да ће то успети једном кад етнички Албанци добију комплетну контролу?“

Нажалост, за разлику од Браунове многи западни функционери настављају са отвореном подршком албанској страни, мада би већ по својим функцијама морали бити непристрасни. Тако је Дорис Пак, шеф делегације Европског парламента за југоисточну Европу и Босну и Херцеговину прекорачила сваку меру изјављујући: „Одлазак Косова је цена рачуна владавине Слободана Милошевића који демократска Србија мора да плати. Знам како је Србима, како је њиховим политичарима, како је кад те окривљују за оно што ниси желео, у чему ниси учествовао и, на крају крајева, против чега си се борио. Ми смо у Немачкој морали скупо да платимо злодела која су вршена у наше име, тако и Срби морају да се суоче са оним што је Милошевић радио у њихово име“. (Интервју са Жељком Пантелићем дописником листа „Политика“, 12. јануара 2006)

Већ на први поглед боде очи то поређење Немачке и Хитлера са Србијом и Милошевићем, што је апсолутно недопустиво како сазнајно тако и морално, поготово кад долази од једног немачког званичника који добро зна каква је све геноцидна злодела хитлеровска солдатеска починила над Србима. Уосталом, такво поређење је неприхватљиво већ и због тога што се њиме објективно релативизује нацистичко зло. Такође се не може избећи закључак да Пакова, супротно међународном праву и моралу, заступа колективну кривицу и одмазду. Њу ваља такође питати шта би одговорила некоме ко би следећи њену „логику“ изјавио да је Немачкој због Хитлерових агресија и злочина била оправдано одузета Источна Немачка и да према томе није ни требало дозволити њено поновно уједињење, пошто је Немце требало на тај начин кажњавати још врло дуго! По логици Пакове испало би такође да због савезништва са фашистичком Италијом и нацистичком Немачком, као и због „етничког чишћења“

Срба за време тог савезништва, Албанци на Космету не би за- служивали ни аутономију.

Пакова је и на још један начин у завади са властитом логиком: „Лично, имам добре контакте са косовским Албанцима и они знају да у мени имају пријатеља и да желим да им помогнем. Али, моја подршка није безусловна, напротив. Чини ме врло тужном то како се Срби третирају на Косову. Када путујем по Косову да бих стигла у српске енклаве и видим у каквим условима Срби живе, схватам колико сам била наивна када сам веровала да ће се Албанци понашати другачије у промењеним улогама.“ Следећи њену „логику“, међутим, човек би очекивао да ће се Пакова заложити за то да и косметски Албанци буду колективно кажњени, рецимо тако што би годинама и годинама остали под чврстом међунаодном управом.

6. НАЦИОНАЛИЗАМ И ОДНОС ВЕЋИНЕ И МАЊИНЕ

Познато је да адекватан појмовник има незаменљиву улогу и у животу нација. Оне се политички распамећују и путем распојмљивања. То се најчешће чини, и кад су новији Срби у питању, трпањем свих појава национализма у исти, вредносно негативни кош. Зато се пориче, и то аподиктички, да може постојати било какав умерени, демократски, нормални, доброћудни... национализам - сваки национализам наводно мора бити више или мање екстреман, ауторитаран, патолошки, злоћудан...

Томе се већ дugo супротстављам најпре *почетним неутралним дефинисањем национализма* као схватања и праксе која у такмичењу и сукобу националних интереса и претензија даје предност једној нацији над неком другом. По мом мишљењу тек у наредном кораку вала вредносно разликовати следеће главне врсте национализма.

Прву: кад се предност даје *својој* нацији над туђом нацијом иако обе имају *подједнако* право на остварење тог интереса и претензије. Национализам у том значењу представља здраворазумску и општепрактиковану групну пристрасност, од које ваљда треба да полази свака *реалистичка* друштвена концепција и пракса, чак и она морална.

Другу: кад се предност даје *својој* нацији иако она има *мање право* или чак *уопште нема никакво право* на остварење тог интереса

и претензије. Национализам у том смислу треба вредновати негативно.

И трећу: кад се предност даје *туђој* нацији над својом иако туђа има мање право или чак уопште *нема никакво право* на остварење тог интереса и претензије. Такав национализам може бити не мање екстреман, ауторитаран, патолошки, злоћудан... него претходно описани. Могли бисмо га окарактерисати и као мазохистички, али само под условом да и његови protagonisti трпе све последице те „великодушности“.

На примеру такмичења националних спортских репрезентација да се више научити о феномену нације и национализма него из многих уџбеника друштвене теорије. Пре почетка утакмица свирају се и у ставу мирно певају националне химне, играчи, тренери и навијачи узбуђено и поносно носе националне грбове и заставе, присутни водећи државници отворено навијају за своје репрезентације, национални масмедији су такође на страни својих тимова, милиони навијача бучно прослављају њихове победе или грцају у сузама због пораза... Куд ћемо бољу потврду за снагу *нације као велике континуирано повесне групе са властитим именом и доживљајем себе као посебне заједнице са којом се њени припадници идентификују и којој су привржени*. Тешко је замислiti неког при чистој памети ко би се згражао над тим што сваки народ навија за своју репрезентацију а не прижељкује победу туђе репрезентације. Уосталом, без те навијачке пристрасности не би ни постојала институција „такмичења националних репрезентација“. То, наравно, не значи да не разликујемо објективне од необјективних, коректне од грубих, часне од нечасних играча, тренера, навијача, функционера, новинара... Разлике се крећу у широком распону од оних који поштују спортска правила и чак признају заслужену победу бољем противнику, до оних који намерно повређују противничке играче, вређају и туку судије, демолирају стадионе. Ако постоје фер играчи и фер навијачи националних репрезентација, не види се зашто би „фер националисти“ морали да представљају *contradictio in adjecto*.

Постоји и мета-национализам. Тада се полазећи од интереса и претензија властите нације заузима став према сукобу интереса и претензија других нација, према сукобу туђих национализама. Ако се притом због интереса и претензија властите нације даје предност једној нацији над неком другом мада обе имају подједнако право на остварење свог интереса и претензије - онда тај мета-национализам ни мање ни више него опасна прва врста национализма представља

здраворазумску и опште практиковану групну пристрасност, од које такође вაља да полази свака реалистичка друштвена концепција и пракса, чак и „пресудитељске“ нације даје предност интересима и претензијама неке нације над другом мада има мање право или чак уопште нема право на остварење тих интереса и претензија, онда ткава мета-национализам ваља вредновати негативно, исто онако као и другу описану врсту национализма. Могућа је али и ретка трећа врста мета-национализма: она се међу нацијама арбитрира на начин штетан по властиту нацију—за оцену те врсте мета-национализма, дабоме, важи исто оно што сам малочас рекао за трећу врсту национализма.

Проучавање мета-национализма од нарочите је важности за разумевање и оцењивање понашања великих и моћних нација. Њихов мета-национализам је често лицемеран и деструктиван пошто себи у кући дозвољава оно због чега осуђује мање и немоћније нације, и пошто његове „мисије изградње нација“ (nation building mission) у иностранству често резултирају њиховим разарањем.

Врсте национализма свакако можемо разликовати не само у односу *нације према нацији* него и *унутар нације*. Ту се национализам у позитивном смислу деформише у национализам у негативном смислу онда када се од припадника нације захтева да све своје идентитете, интересе, претензије, права, вредности, циљеве, идеале, мерила...потчине националним, а у екстремном случају и сасвим утапе у нацију. Зато навијаче националних сортских репрезентација—да се вратимо том примеру—можемо поделити на оне који чувају индивидуалну присебност и оне који се губе у колективној хистерији.

У мојој оцени различитих врста национализма и мета-национализма, као што се дало видети, пресудну улогу има одредба о „праву (истом, већем, мањем или непостојећем) на остварење националних интереса и претензија“. Читалац ће с правом питати шта то конкретно значи и како у таквој оцени избећи пристрасност, арбитрарност и уопште субјективност. Потпун и заокружен одговор на то питање би могућ само полазећи од постојећег међународног и транснародног права и морала и њихових нормативних теорија. Ограничавајући се овом приликом тек на неке од главних извора тог права и морала, поменућу Повељу Уједињених нација и њихову Универзалну декларацију о људским правима, као и бројне друге повеље, декларације, резолуције и проглашења: Уједињених нација (укључујући и њену Миленијску декларацију из 2000), Савета Европе, Европске Уније, ОЕБС-а, али и Хелсиншку декларацију из 1975.

Поменуто мерило (право... на остварење националних интереса и претензија...), међутим, нипошто не ваља примењивати независно од конкретних прилика у којима се нације налазе и које обликују њихове побуде и покретаче. Ако у оцењивању национализама не узимамо у обзир околности, било олакшавајуће или отежавајуће (значи објашњавајуће, мада дабоме не и посве оправдавајуће), грдно ћемо погрешити и починити неправду. Зато, ево једне (отворене) листе таквих могућих чинилаца која већ на први поглед показује да итекако има национализама и национализама: сиромаштво или богољубљавање, немоћ или моћ, очајање, жеља за слободом, страх, одмазда, фрустрација, (раз)очарење, завист, мржња, лјутња, гнев, бес, злурадост, освета, сумњичење, осећање опсадног стања, осећање неправде, осећање кривице, осећање тријумфа, предрасуде, незнане, интреси... Зато је потпуно промашена *упиштена „борба против национализма“*.

Досад сам критиковао трпање свих модуса национализма у вредносно негативни кош, а сада ево још једног начина политичког распамећивања нација путем распојмљивања. Мислим на „превиђање“ да поред „тираније већине“ може постојати и *тиранија мањине*, па и националне мањине, тиранија омогућена рецимо интервенцијом спољних сила неупоредиво моћнијих од домаће националне већине. Тада се тзв. позитивна дискриминација у корист националне мањине ефективно злоупотребљава и претвара у негативну дискриминацију националне већине. То не увиђају они интелектуалци, нарочито на „левици“, који су ради тзв. политичке коректности „увек на страни слабијег“. Као да национална мањина већ самим тим што је мањина никад не може бити у криву и као да је увек слабија од националне већине.

Демократска држава је свакако дужна да подједнако третира све своје грађане независно од њихове културно-етничке националности. Нема сумње да грађанизам (мој термин), чије је једно од најважнијих начела „Један грађанин—један глас“, представља огромно достигнуће модерне цивилизације без којег уопште није могућа демократија.

Међутим, због масовних *културно-етничких* национализама као генератора трагедије СФРЈ, СРЈ и Србије, неки интелектуалци су поверовали да је *грађанистички* став такорећи већ по дефиницији имун на негативно националистичко искушење. У стварном животу, пак, и тај став а не само културно-етнички, може да скли-

зне у негативни национализам. Тада се отвара јаз између прокламовано *идеал-грађанизма* и практикованог *реал-грађанизма*.

Другим речима, грађанистичко правно устројство не представља само по себи јемство против (А) занемаривања *дужности* већинске нације према националној мањини и против успостављања њене доминације над мањином, али ни (Б) против занемаривања *дужности* националне мањине према већинској нацији и против успостављања доминације мањине над већином. У оба случаја принцип грађанства у позитивном смислу преокреће се у своју супротност—*националистички грађанизам* у негативном смислу.

(А) У првом случају уместо да интереси, вредности, институције, права-дужности *националне мањине* значајно утичу на организацију и легитимацију *националне државе већинског културно-етничког колективитета*, све то бива ограничено искључиво на сферу *грађанског друштва*, штавише потпуне *приватности*. Тада *грађанистичка апстрактност* скрива доминацију националне већине. По свој прилици најупечатљивији пример за то је званични грађанизам демократске Француске: она не признаје чак ни постојање националних мањина у својим границама, па сходно томе ни њихова *колективна права*, него их све асимилаторски (у новије време „интеграторски“) укључује у „француску нацију“—што је недавно бурно резултирало њиховом гетоизацијом и побуном.

(Б) А у другом случају национална мањина пориче *колективна права* већинске нације и властите *дужности* према њој, а и право те већине на своју националну државу, априорно је дисквалификујући као националистичку, и то чак и кад та мањина има огромна *колективна права*. Албанска национална мањина на Космету у Србији иде и много даље од тога верујући да има право да већинску нацију прогласи за националну мањину на „својој“ територији, па и да се отцепи од националне државе Срба и заснује још једну албанску националну државу.

Национални колективитети, и мањински, склони су да своје интересе и претензије, чак и оне најсебичније и најнеумереније, проглаше за права из којих тобоже аутоматски произистичу обавезе других националних колективитета да им удовоље. Наша и друге сличне националне трагедије, по мом уверењу, показују да најзад ваља приступити коренитој реформи и допуни међународног права ради смањења могућности примене двоструких и чак вишеструких стандарда од стране моћних земаља. Добро би било да се почне доношењем у УН једне *Универзалне декларације о обавезама према државама* (поред по-

стојеће Универзалне декларације о људским правима) која би требало да кодификује *међусобне односе (права и обавезе) државноконститутивних нација и националних мањина*, као и одговарајућа *права и обавезе међу државама*. Посебан проблем представљало би третирање међусобних права и обавеза државноконститутивних нација од којих ни једна не чини већину, као што је то случај са БиХ и Црном Гором.

Да је таква Декларација постојала, можда би страни моћници добро промислили пре него што се ставе на страну сецесиониста у СФРЈ, СРЈ и Србији, како оних из редова државноконститутивних нација тако и оних из редова националних мањина. Како би такође било да се формира један Форум састављен од светских зналаци и угледника, који би испитали и утврдили правну, политичку и моралну одговорност главних разбијача тих држава, унутрашњих и спољних?

7. СРПСКОГРАЂАНСКА ДРЖАВА

У досадашњој петогодишњој дебати о нацртима новог устава Србије дошло је до приличног размишљаја око карактеризације Србије (у нацрту преамбуле таквог устава) као грађанске или пак као националне државе. То не изненађује, али доиста чуди степен појмовне пометње многих учесника у расправи и размере њиховог нормативистичког пренебрегавања наше националне и државне стварности.

Од почетка јавне расправе ја се залажем за то да Србија буде уставно дефинисана као „демократска држава српских и свих других грађана“ или, другачије речено, као *српскограђанска држава*. Основни је ред да се барем на тај начин експлицитно помене нација која чини изразиту већину грађана (поготово ако се не рачунају самоизузети Албанци на Космету) и која је ту државу непојамним тешкоћама и жртвама створила и обнављала.

Они који у нас форсирају *чисто грађанистичку* дефиницију државе морали би ради консеквентности да буду против тога да се у новом уставу Србије уопште помињу националне мањине, а камоли њихова посебна колективна права (која би по мени свакако ваљало задржати). Сем тога, кад се положај мањинских националних групација третира као јавна а не искључиво приватна ствар појединача-

грађана, зашто би се онда супротно потупало са српском националном већином?

Сигурно је да се од Срба, Мађара, Рома, Албанаца, Словака, Бугара, Русина... не може очекивати да у одређењу свог колективног идентитета дају предност „србијанском грађанству“ („Србијанци“) над националном припадношћу. Они нису никакви аспектрктни него *конкретни грађани* који имају властите националне идентитете. Изгледа да су неки предлагачи заборавили да и преамбула демократског устава треба да кореспондира осећањима становништва, а не да им противречи.

Поврх тога, *чисто грађанистички* интонирана уставна преамбула била би у потпуној супротности са чињеницом да државни грб, застава, химна, празници... ни у будуће неће потицати из неког измишљеног грађанистичког арсенала, него пре свега из српске националне и државне историје и традиције. Најзад, шта ће нам и противречност између декларисања чистог грађанизма, са једне, и име на Србија, српског као службеног језика и Ћирилице као службеног писма, са друге стране. Узгред, зашто ми Срби не бисмо имали и двојно службено писмо, Ћирилично и латинично, кад смо већ себи довољно национално наудили сужавањем српства на православље; млади Срби са ретким изузетцима и не знају да је некад било пуно њихових сународника муслиманске и католичке вере.

Нације имају језик, територију, државу, традицију, религију, обичајност, симболе, осећање заједништва... Један од њихових примарних интереса јесте очување и унапређење властитог идентитета. Национализам ће и у догледној будућности остати неупоредиво већа снага будући да је цело човечанство издељено на нације и њихове државе, док је космополитизам нажалост једва нешто више од моралног става, институционалног заметка (пре свега у лицу Уједињених нација) и позитивне утопије.

Срби су сада и додатно осетљиви и повређени због распарчавања и колективне сатанизације. Зато никако не би требало потцењивати опасност да многи од њих дођу до љутитог закључка о настојању да им се под плаштом демократије и спречавања српске доминације одузме и оно мало преостале државе. Такви могу лако постати плен партијског тумачења у националистичком радикализму. Онда највећу шансу не би добили чак ни протагонисти српско-грађанске комбинације, да исти грађанизам и не помињемо, него српски ултранационалисти.

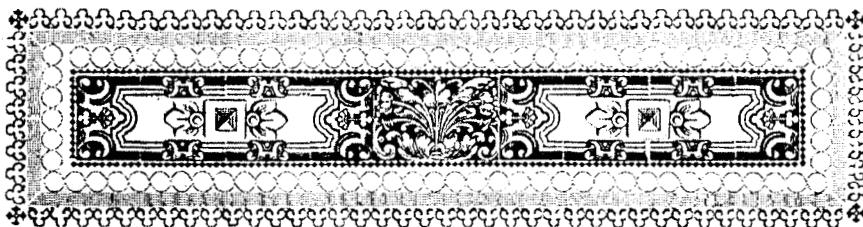
Светозар Стојановић

Светозар Стојановић, професор Београдског универзитета у пензији и председник Српско-америчког центра у Београду.

Као истакнути филозоф са простора некадашње Југославије и члан познате групе „Праксис“ предавао је на многим иностраним универзитетима, претежно у САД и Великој Британији, али и у Немачкој, Аустрији, Француској и Русији. Члан је многих страних академија и професионалних удружења и доживотни предавач на више страних универзитета.

Од 15. јуна 1992. до 31. маја 1993. био је специјални саветник и водио саветнички тим тадашњег председника СРЈ Добрице Ђосића. Дао је оставку када је Ђосић смењен.

Објавио је 6 књига, 4 брошуре и око 130 расправа и чланака. Радови су му преведени на 14 језика (на енглески, немачки, француски, руски, шпански, јапански и др.). Изабрана дела у седам књига налазе се у штампи (Завод за издавање уџбеника Републике Србије, Београд, 2006).

ИЗГУБЉЕНО КОСОВО (ОДЛОМЦИ)

Италијанска новинарка **Марилина Века**, аутор је књиге *Изгубљено Косово?* у којој доноси сведочанства о трагичној судбини Срба и другог неалбанског становништва на Косову и Метохији у претходним годинама. Низ интервјуа и аутентичних прича из свакодневног живота прати стварност преосталих Срба посебно у времену после интервенције НАТО-а и међународног протектората у овој покрајини. У 26 наслова ове књиге — *Ситуација повратка је таква да повратка нема* (2002), *Косово — празнина у сећању, Клокот и Витина: Ко жели смрт енклава на југу* (2002), *Нема цркве без народа* (Витина, 2002), *Приче свакодневног ужаса* (2002), *Из манастира Високи Дечани* (2002), *Из епархије рашкопризренске* (2002), *Подаци о укупном броју становника у етничким групацијама у општини Пећ* (2001), *Почек нивиних у енклави Гораждевац, Трговина људима и албански криминал, Ка коначном решењу и америчкој „пацификацији“ на кожи неалбанских мањина* (2003), у разговорима са званичницима, са свештеницима, са обичним људима — а сваки садржи историју једне породичне трагедије, као и у богатој фотодокументацији садржана је аутентична слика живота над којим и поред свих покушаја да буде другачији и даље стоји знак питања. Из књиге М. Веке, објављене напоредо на српском и на италијанском језику, доносимо неколико одломака.

Смрт на путу за Шилово¹

...Пољубац Анђела Смрти

На путу, који се од Грачанице пружа према Шилову, са десне стране налази се једно брдашче са малом групом кућа, пређе се улегнуће на путу, где пролази један део железничких шина које нису у употреби и пешке се пење на брдо. Тамо је била рударска област и у кућама су, вероватно, живели они који су радили у руднику. Куће су запаљене, уништене, похаране, скинути су прозори, врата, цигле, „као дело Ханибала“, како ми једном рече један италијански официр. Туда су прошли терористи ОВК, на крају рата, јуна 1999. и нису оставили ништа: ни живот, ни успомене, ни тела, ништа нетакнуто, цело, спасено, у пречнику од неколико километара. Туда је прошла смрт и смрт се и даље осећа корак по корак, док се пењемо на брдо.

Кућа при врху брда је изрешетана рафалима из калашњикова; вероватно су једне ноћи трористи изненада ушли у ту кућу, одмах после завршетка рата, и побили све који су ту живели, као и оне из свих околних кућа, који су се били сакупили да дочекају смрт. Знало се, међутим, да ће по завршетку рата ескалирати насиље — пред очима КФОР-а — албанских терориста ОВК. Становници тих кућа су остали да ишчекују смрт: можда нису имали времена да оду одатле, можда нису ни желели да оду... сви су умрли у тој кући, а слике сведоче о ужасу. Сведоче и о ужасној успомени коју су оставили, да не би било могуће заборавити (иако су тела сакривена, иако леже, можда, још увек у некој заједничкој гробници Уједињених нација, која би могла бити и сакривена у албанска гробља.); српске породице које су чекале смрт, написале су на зидовима, испод зидних тапета, своја имена, висину, тежину, имена своје деце, неку белешку. Све то, да не би било могуће рећи да се ништа није дододило, да не би било могуће заборавити...

¹ Из књиге М. Веке *Изгубљено Косово? (П Kosovo Perduto?)*. Изводи прештампани уз сагласност издавача „Хришћанска мисао: Хиландарски фонд“, Београд. Превод са италијанског: Валентина Корачи, Невена Дрењаковић, Александра Лоренцин.

Припремите време

„Превласт хаоса и лудила мора заувек престати!“

Мисли оца Саве (Јањића), јун 1999.

Народ Косова и Метохије проживљава најтеже дане своје историје. Тренутно су Срби ти који су изложени патњи, прогнанству и смрти који су последица неморалне деструктивне политике албанских националиста.

Улазак међународних мировних снага КФОР на Косово и Метохију 13. јуна 1999. имао је за циљ да гарантује мир и сигурност све укупном становништву покрајине. Па ипак, управо од тог тренутка, више од 180.000 Срба побегло је или је истерано из својих домаова. Албански екстремисти су убили или отели на стотине људи и запалили на хиљаде српских кућа.

Од јуна до октобра 1999. године, без обзира на присуство више од 40.000 људи одабраних од стране НАТО-а, без обзира на цивилну управу Уједињених нација и многобројне хуманитарне организације, невладине организације, хиљаде новинара итд., више од 70 православних храмова, цркава и манастира је потпуно срушењено са земљом, оштећено или оскрнављено. Ови вандалски чинови, којих је све више, не могу бити једноставно окарактерисани као индивидуални чинови и слепа освета; све је очигледније да постоји систематска стратегија у позадини усмерена ка потпуном уништењу српске и хришћанске културе на Косову и Метохији. У овој зони има преко 1.400 сличних локација! Наше цркве и наши манастири се обично уништавају минама и то од стране војно обучених лица. Вео прећутне конспирације између одговорних и сведока крију ове акције које се често понављају.

Тако се десило да Албанци у Ђаковици ликују у ноћи 23. јуна 1999. након што је један од најлепших православних храмова на Косову и Метохији срушен. Вође ОВК, која има потпуну контролу над овим градом и највећим делом покрајине, одмах су порекле одговорност за ово дело, али истовремено нису учинили ништа да спрече нова рушења хришћанских цркава у срцу Европе у двадесетом веку.

До сада КФОР није успео да заустави и спречи разарања, иако су неке од срушених цркава биле удаљене неколико стотина метара од војних punktova.

Истраге никада нису откриле кривице.

Тешко је веровати да је НАТО неспособан да сроведе истрагу; међутим, лако је посумњати да је невољан или противан.

Крхки мир, прогонства, злочини, етничка чишћења неалбанског становништва са Косова и Метохије, пожари, уништавање српске културе и верских споменика, сваког дана све више показују неуспех мисије међународне заједнице.

Зашто је свет који је желео да спречи албански егзодус равнодушан према незаустављивом насиљу над српским народом и његовом културом? Да ли свет може дозволити да се физички и духовно униште један европски народ и његова древна цивилизација?

Како важна уметничка и архитектонска дела средњовековне Србије могу бити изложена сталној опасности од нестанка? Могу ли европска цивилизација и свет допустити да политичка борба која се води ван територије Косова и Метохије буде спроведена истребљивањем једног народа и уништавањем светилишта без поштовања историје и вере? Мора се зауставити лудило насиља и мржње! Превласт хаоса и лудила мора заувек престати!

Неразумна освета над недужним цивилима, као и вандлизам над споменицима не смеју се у будућности дозвољавати ниједном од два народа Косова и Метохије, нити начин увођења мира у покрајину може икада бити сличан овоме до сада примењиваном! Како је тешко исправити наборе времена...

Три приче о „нормалном“, свакодневном, бескрајном ужасу

СА КОСОВА, ЈАНУАР 2003.

ЦЕРНИЦА

Стижем у Церницу једног снежног и леденог поподнава. На уласку у село, које је доживело најкрвавије сукобе и многобројне случајеве мржње и окрутности, узнемирујући сигнал: велики споменик који се гради у спомен ОВК.

Већ су завршене мермерне степенице, а на врху ће бити црна звезда, у спомен на „борце“ терористе тобожње „Ослободилачке војске Косова“.

Улази се у село, и са леве стране су у пуном јеку радови на изградњи велике цамије, мало напред нова сеоска школа, модерна и дотерана.

Штета што је отворена само за албанску децу и затворена за похађање неалбанске младежи. Штета такође што у канцеларији директора школе, албанског учитеља, централно место заузимају фотографије „мученика“ ОВК и календар „борца“ албанских екстремиста: сви наравно обучени у униформе и са калашњиковима.

Веома поучно за децу и веома пригодно за стварање будућности мира и суживота.

Полицијским „ланд ровером“ настављамо пут и улазимо у сиромашнији део, тамо где преживљавају Срби. Овде је школа много другачија од претходне: у ствари, и није школа, то је једна штала, мало „замаскирана“ једном руком фарбе. Унутра су три мале собе, понека распарена столичица, старе дрвене клупе, једна табла, једна пећ на угаљ.

Ово је школа за српску децу. Директор у својој соби не држи фотографије бораца „хероја“: само чува сећање на четврогодишњег сина кога су у лето 1999. убили албански терористи. Пуцали су му у главу а његов мозак се распрушио по зиду куће. Покупио га је, умирућег, један амерички војник (Американци КФОР-а су контролисали то подручје). Издахнуо је у наручју тог младог Американца. Војник је изгледао махнит од бола, почeo је очајно да плаче. Затим потегне свој пиштолј и прислони га на главу свог поручника, вичући: „Гледај шта раде Албанци, а ми их штитимо...“ Одмах је враћен у домовину.

ШТРПЦЕ

Штрпце, у близини границе са Македонијом: удолина окупана сунцем, нетакнут снег а у позадини планине... као на разгледници. Стижемо у Штрпце (са српским преводиоцем и карабинијерима MSU) да бисмо разговарали са две девојке из Урошевца, Иваном и Јасмином.

Њихова прича је једна од многих које су оживеле статистичке контроверзије о реалности несталих особа („missing persons“). Missing, нестали, ишчезли без трага. Колико је људи, нарочито у месецима непосредно по „завршетку“ рата (јуни/октобар 1999) отишло у ништа, колико њих покупљених са улица, са радних места, из кућа, издатих од пријатеља и комшија, заборављених од свих, од власти које су морале да истражују... живи само у сећањима оних који су их волели, очева, мајки, браће, супруга, деце. Нестали. MISSING. Ишчезли.

Ово је прича Иване и Јасмине, прича као многе друге: две сестре које су изгубиле оца 28. септембра 1999. године. Ушао је у школу где је радио као директор, у пратњи КФОР-а све до улаза, и никада није изашао. Ишчезао. Две ћерке сада живе у Штрпцу. Раде као преводиоци за Американце.

Срећемо се у општини Штрпце, али тешко је имати мало приватности поред америчког каплара који седи у соби... и онда идемо у један српски ресторан да разговарамо, са карабинијерима и преводиоцем. Ивана и Јасмина су лепе и младе, на почетку делују контролисано, скоро равнодушно, док по ко зна који пут понављају причу о оном дану који им је променио живот. Затим им се очи пуне сумама... показују очај девојака које су изгубиле оца не знајући зашто, без повода, без индиција, и које настављају да га очекују и да га траже без сваке разумне наде... И причају још једном: тог дана, 28. септембра, отац — звао се Паун Живковић, рођен 26. новембра 1947. у селу Кротовуша, у општини Штрпце — затражио је од пратње КФОР-а (били су то Польаци) да га отпрате у његову канцеларију Више школе у Урошевцу где је био директор, како би узео нека документа. Ушао је у школу, а до улаза су га пратили польски војници. Остављен је сам са Албанцима који су били у школи, али он сам није сматрао ту ситуацију опасном.

Све их је познавао, били су његове колеге. Требало је да изађе после пола сата када је пратња требало да се врати по њега.

Нико ништа није видео, нико ништа није приметио.

Ухапшene су две особе, задржане месец дана, оптужене лажним сведочењем, затим су пуштене.

Породица се обраћала свим могућим ауторитетима: КФОР-у, команданту КФОР-а, УНМИК-полицији, генералу који је командовао немачким бригадама, јединици УНМИК-а која је задужена управо за „Missing persons“, „Central Criminal Investigations Unit“, „War Crimes“, итд... Бомбастичне скраћенице, звучна имена што крију празнину...

Ништа, нико никада није дао никакав одговор о судбини Живковића.

„Имамо потешкоћа чак и да се слободно крећемо“ — каже Јасмина — „не можемо нигде да идемо без пратње, да истражујемо са ме сувише је тешко... чак нам је тешко и да одржавамо контакте са породицама других несталих лица. Мислимо на Марка Стојановића, на Ивана Анђелковића, на Живојина Анђелковића, на Властимира Живковића, сви нестали... У случају нашег оца има на десетине оче-

видаци који су тог дана били у школи, студенти, професори, али нико не говори. Неко нам је рекао да је наш отац отет како би био разменјен за неког Албанца који је у затвору у Србији. Распитивали смо се код свих Албанаца који раде у школи, код свих комшија: сви су одговарали да не могу да говоре јер се боје ОВК. А они који су тог дана били у школи, били су и наше комшије... Можда треба да тражимо по гробљима КФОР-а, у Дардану, међу мртвима закопаним у цаковима КФОР-а, на стотине мртвих без имена.“ А Ивана додаје: „Много је људи нестало, многи су побијени. Наш стриц је убијен у јулу 1999, зауставила су га на среду улице тројица албанских екстремиста и убила. Једна жена из Штрпца скоро је полудела, изгубила је сина, који се недавно оженио, а имао је и кћер од три године. Отели су јој и мужа и зета. Нестали су, ишчезли. Сви су знали где су затвори ОВК, сви су знали да су отете особе одводили тамо, али нико није урадио ништа. Ми мислим да су исти они људи који су били у канцеларији са нашим оцем, његове колеге, обавестили ОВК да дођу да одведу нашег оца. Један од њих, Агим Рецепи, био је и директор школе, а сада, изгледа, ради у Radio Free Europe, у Приштини. Остале двојица, Фадил Сејдиу и Селман Сулејмани такође су били у соби када је наш отац отет: и они су дали супротне верзије... да су пили чај у другој просторији, да су ушли маскирани људи, покрivenог лица са пиштолима... лажи, лажи, мафијашка со-лидарност. И ти криминалци сада седе у влади, постали су политички лидери...“

„Польски војници КФОР-а који су оног дана били у пратњи нашег оца, послати су кући. Са њима је била једна Албанка, преводилац. У польску базу нас не пуштају ни да уђемо. Када су видели да је наш отац нестао, позвали су Американце КФОР-а. Наш отац је отет између поднева и један сат. Они су стигли око два, и уместо да га траже у самој школи, они су тражили око школе. Обавестили су нас око осам сати увече, тако смо сазнали да је наш отац ишчезао. Јасно је да отмица нашег оца није била случајна, то је био организовани криминал, имао је саучеснике у школи. Нуџили смо новац, нашу кућу, да бисмо нешто сазнали. Ништа.“

КУСЦЕ

Мајка Драгана Ристића је старија жена, обучена у тамно, са марамом на глави и у наручју држи девојчицу која се смеши, своју малу унуку.

Прима нас у својој кући, у селу Кусце, близу Гњилана, има живахне очи, отмено лице, још увек лепо, чврст и умилан глас, који се повремено прекида док нам прича једну другу причу о страшном ужасу. Њен син нестао је 22. јуна 1999. године. Рођен је 16. марта 1963. у Гњилану и био је електроинжењер.

Отет је у Гњилану, испред фабрике у којој је био запослен на руководећем mestу. Све до рата. Све док 9. јуна 1999. такозвани мир и улазак мултинационалних снага КФОР-а нису оставили слободан пут дивљем насиљу екстремних Албанаца.

Драган је имао сина од 11 месеци, и супругу. Они су сада у Србији, а његова супруга не дозвољава баки да види дете.

На телевизору стоји Драганова слика. „Ову фотографију не могу да ти дам“ — каже жена — „имала сам много фотографија свог сина, долазили су разни људи и свако је од њих понео по једну, ово је последња која ми је остала. Тражили су фотографије да би га пронашли, али нико ништа није урадио. Сада више немам ни фотографије ни свог сина.“

Прича почиње 21. јуна 1999. године. „Када је рат почeo“ — прича Драганова мајка „мој син је породицу одвео у Србију, његова жена се бојала. Али, он је хтео да се врати овде, на Косово, у своје село. Није желео да остави своју земљу, своју кућу у Гњилану. Тог 21. јуна хтео је да обиђе кућу па онда да оде у фабрику. Поздравио ме, овде на вратима, а ја га нисам зауставила, не знам зашто. Нисам осећала никакву опасност, никакав предосећај нисам имала. У Гњилану га је зауставио један бели аутомобил у коме су била четири човека, рекли су да су из војне полиције, претресли су га, он се није бунио, рекао је да нема шта да крије. Пустили су га да оде. Драган ми је телефонирао после тога, рекао ми је да будем мирна. Увече ме поново позвао, хтео је да преспава у својој кући у Гњилану. Сутрадан ујутро, око десет сати сам му телефонирала, баш је хтео да се тушира, није могао да нађе пешкире... после је намеравао да оде у фабрику. Рекла сам му: — Немој да идеш сам, нађи некога да иде с тобом! — Он ме умирио. То је последњи пут када сам чула његов глас. Спустило се вече, покушала сам да га позовем кући. Ништа. Позвала сам комшиницу. Није га видела. Онда сам звала полицију, рекли су ми да останем у кући, а они ће се побринути да га нађу. После

сат времена су ме позвали и рекли да је претходног дана ухапшен. Није могуће, рекла сам, јутрос сам са њим разговарала... мора да се ради о другој особи.

Следећег јутра, 23. јуна, мој други син је отишао до фабрике: изашли су они из ОВК који су се налазили у згради. Рекли су: — Ми смо га ухапсили, задржаћемо га још један дан... до сутра у 10 ујутро. Али сутрадан се он није вратио. Обавестили смо војнике КФОР-а да је ОВК отела Драгана. Цело село Кусце, око 200 људи, дошло је са нама у Гњилане, испред општине. Људи из КФОР-а хтели су да избегну инциденте, послали су једног преводиоца који нас је умирио, рекавши да ће КФОР ослободити Драгана и да ће га довести њего-вој мајци. Додао је да су отишли да провере два затвора ОВК, један је у Коретини, близу Каменице, други је у Интернату (некадашњи Поправни дом) у Гњилану... чекали смо, вратили су се они из КФОР-а и рекли су нам да га нису нашли. Вратили су нас све у Ку-ске, уз огромну пратњу како би се избегли инциденти. Мој други син је остао у седишту КФОР-а у Гњилану. Дошао је један амерички официр. Говорио је српски, тражио је Драганов опис, рекао је: Немој да бринеш, твој брат је у Интернату, сигурно ћемо га ослободити... сутрадан сам у општину однела једну фотографију свог сина, опет је дошао тај амерички војник, рекао ми је: — Буди мирна, за који дан ћемо га ослободити, у Интернату је...

— Американац ме загрлио и заплакао. Онда сам и ја заплакала и рекла сам му: — Имала сам два сина, ако ми помогнеш да се пронађе Драган, од сутра ћу имати три сина... ти ћеш бити мој трећи син.

— Затим сам отишла у стан у Гњилане: све је било у нереду, скоро све је однето, намештај, санитарије... Оно мало што је остало, већ је било упаковано и спремно да се однесе... Замолила сам једну комшиницу Албанку да ми у свом стану сакрије оно мало ствари што је спасено: одбила је, рекла је да се превише боји, није могла да ми помогне. Стигли су Американци, и исти онај официр, са двадесет људи... официр рече: — Ми све знамо, можемо да га ослободимо, али не можемо да делујемо, нисмо добили налог да то урадимо...

— Нешто касније, преко једног Албанца који живи у Драганцу, зове се Ахмед Кадриу, сазнали смо да је Драган рањен док је покушавао да побегне из затвора ОВК, да је био затвореник и да је био принуђен да ради у Електричној централи у Обилићу. Овај Албанац је рекао да је био присутан док су мог сина одводили испред фабрике. Док су покушавали да га отму, он је викао и питао зашто? и рас-

прављао се. Онда су му везали руке и тек су тада успели да га ставе у ауто. Тада Кадриу ми је заказао састанак, рекао је:

— Наћи ћу твог сина, у Албанији је. Али хоћу 10.000 марака...
— Неколико дана касније су нам јавили: Водимо га у Скопље, на аутобуску станицу... али сада тражимо 60.000 марака...

— Отишли смо у Скопље, али од мог сина није било ни трага. Рекла сам том Албанцу да ћу му дати сав новац који тражи, али тек када будем видела свог сина. Он је одговорио: — Не одлучујем само ја... треба да даш новац месец дана унапред... у сваком случају, твој син је у Албанији и биће му суђено.

Потврдио ми је да је рањен док је покушавао да побегне из Обилића, заједно са још једним Србином из Косова Поља. Од тада, био је јануар 2001, више ништа. Ни КФОР, ни Црвени крст, ни УНМИК... нико нам није дао одговор, никакав одговор. А сви знају. А КЗК — која је и даље ОВК — још увек је у фабрици...“

Овде у селу била је још једна отмица, један српски високи чиновник из Водовода у Гњилану. Албанци који су радили са њим били су саучесници његове отмице, сви то знају. — Имали смо на десетине контаката са америчким официрима, сваки од њих је долазио овде, јео је у нашој кући, затим би ме загрлио и рекао: извини! Сада се једино надам да се тело мог сина налази међу онима која су пронађена у заједничким српским гробницама откривеним у последње време, као што је она у Брековцу... Желим да сазнам бар место на коме могу да га оплакујем.“

Ка коначном решењу и америчкој „пацификацији“ на кожи неалбанских мањина

Косово, септембар 2003

Приштина, септембар 2003: неко је већ зове „престоницом Косова“ као да је већинско албанско становништво већ стекло и озваничило „независност“ и брисање формулатије, која се данас чини парадоксалном, „аутономне покрајине Србије“. Приштина, моногистичка и насиљна, где сви Срби (нешто мало више од 100) живе у једној згради, окружени албанским зградама, принуђени да удишу ваздух у ходнику, као затвореници. Приштина, где је доволно бити расејан и одговорити на поздрав на српском, „Добар дан“, да би за-

вршили на гробљу. Приштина у којој ничу као печурке, продавнице, интернет кафеи, самопослуге на главним улицама, које се зову—каква случајност — улица председника Клинтона, улица Мајке Терезе из Калкуте. Приштина у којој израњају зграде моћи, као што је она Уједињених нација, Унмик полиције, „марionетске“ владе Косова, и где се појављују стотине „светских“ људи, „пословних“ људи, проститутке, мањи или већи шпекуланти. Овде је већ обављена „пацификација“ коју су желели Американци и њихови савезници, која је започета пре четири године агресијом на Србију, чиме је у потпуности реализована дезинтеграција Југославије, као и пројекат енергетских коридора, организовани систематски геноцид Срба на Косову и Метохији.

Приштина данас носи знаке америчке колонизације, са копијом статуе Слободе на уласку у град, са америчким и албanskим заставама које се вијоре на десетинама зграда, са некултуром потрошње робе, било какве робе, са арганцијом албанских победничких лобија.

Довољно је кренути путем који води на југ, пут који води ка америчкој бази Бондстил, ка изгубљеним енклавама, да би се видело друго лице пацификације, лице о којем нико не жели да говори; штавише, оно лице које нико не сме да види да би о њему сведочио.

Ка македонској граници, у долини Тетова, ситуација се погоршава свакодневно: група терориста позната као „Албанска национална армија“ (АНА) има своје кампове за обуку, које су фотографисали људи из КФОР-а из хеликоптера, у којима се налази и неколико Чечена. Ратна зона досеже до 30 километара северно од македонске престонице Скопља. Недавно су испаљене гранате на три владине зграде, не зна се чак ни број мртвих и рањених. Албанску националну армију, администрација УН је званично прогласила „терористичком организацијом“. Подвлачим „званично“ јер у стварности, подршка и скривање истине су, чини се, повезали неке људе из „међународних организација“ са криминалном војском која делује на македонској граници.

Ветрови рата настављају да дувају у Македонији. Тензија и даље остаје на нивоу приправноти у Тетовској долини, која је уздрмана обновљеним траговима албанског тероризма, траговима иза којих се крије увек Албанско-македонска национална ослободилачка војска. Тренутни покушаји етничко политичке дестабилизације Македоније, мултиетничке државе у којој живи словенска већина (66,5% становништва) и албанска мањина (22,9%), уклапају се у сложену

динамику у којој се Балкан нашао у протеклој десетици. Област у којој су се преплитали (и још увек се преплићу) економски и политичко-стратешки интереси западних сила. У последњим сукобима између македонске полиције и албанских „бораца“, убијено је „неколико“ људи, тако барем кажу званични извори. Специјалне јединице полиције извеле су операцију у селу Брест, 15 километара северно од Скопља. АНА је саопштила да је изгубила двоје људи у ватреном обрачуну. Изгледа да је убијен, најмање, један цивил. Македонска полиција била је на трагу Авдила Јакупија, који се тражи због отмице једног полицајца и цивила. Сматра се да је Јакупи вођа Албанске националне армије, која је активна у Македонији, Косову и на југу Србије.

Скоро на граници са Македонијом налази се једна од највећих преосталих српских енклава на Косову, Штрпце, у којој живи скоро 11.000 Срба. Њихов живот је у непрестаној опасности. Један од кључева контроле Косова и Метохије пролази овуда, на граници са Македонијом. Баш у Македонији се налазе кључна тумачења америчког присуства на Косову и Балкану.

Само би се требало подсетити новог нафтоловда који пролази кроз Бугарску, Албанију и Македонију. Албанска, македонска и бугарска нафтна компанија АМБО која је регистрована у САД, ради заједно са Chevronom и Exxonom „ради оптималне реализације овог грандиозног пројекта“, и већ је добила писма те три балканске државе, које су заинтересоване за изградњу нафтоловда дугог 898 километара, који ће спојити Бургас, бугарску луку на Црном мору и албанску луку Флора. Нафтоловод би имао капацитет од 750 хиљада барела дневно, а финансирале би га западне фирме што би омогућило Американцима да „оживе“ нереализовани пројекат нафтоловда Баку-Геирен, који није довршен, између осталог, због извесних политичких ризика који су цео пројекат учинили скупим. „Команданти“ албанске гериле непрестано наговештавају да желе да уносну „цев“ ставе под своју контролу.

Крхка македонска етничка равнотежа доживела је потрес приливом 250.000 албанских избеглица са Косова, који су прешли границу по раније утврђеном плану, одржавјући тиме велику медијску лажу ради оправдања НАТО агресије на Југославију. Прилив је био економски неиздржлив за македонску републику, чија је стопа незапослености у 1999. била око 30 одсто, а годишњи приход по становнику 1.900 долара.

Суживот између албанске мањине и словенско-македонске већине никада није био лак, пре свега на северу Македоније (са албanskом већином) дуж границе са Косовом.

Албанске групе које се налазе у те две области припадају лингвистички и културно племену Геге, које се одликује чврстим везама фамилијарне припадности. Албански тероризам тражи аутономију Прешева, Бујановца и Медвеђе, с намером стварања албанске државе, у којој би били осим већ поменутих региона: Косово, јужна Црна Гора и, наравно, Албанија.

И дневни скопски лист „Дневник“ откrio је везу између припадника ОВК, чланова Косовског заштитног корпуса (корпус формиран од чланова распуштене ОВК који се придружују КФОР-у при контроли — можемо замислiti са каквом непристрасношћу) и албанских екстремиста у Македонији.

Балкан представља стратешку област у међународној политичкој игри, представља могући мост који води ка кавкаским реублика-ма Туркменистану и Азербејџану, које произвode нафту. Први корак у остваривању „планова колонизације Балкана“ учињен је стварањем такозвног Коридора 8, реализацијом нафтovода који ће проћи кроз Бугарску, Македонију и Албанију, све до Јадранског мора.

САД су потписале договор за изградњу још једног нафтovода који ће из Азербејџана доћи до Турске, избегавајући државе „које нису пријатељи“, Иран и Русију. Енергетски коридори, кроз логику атлантског освајања света, морају да пролазе кроз државе политички контролисане — на мање или више очигледан начин — од САД и западне Европе.

Само кроз такву призму постаје јасна намера царства САД да се усредсреди на Балкан.

Рат на Косову и агресија против Београда омогућили су да се елиминише непријатан противник, српски народ и његов суврениитет, спречавајући тиме евентуално рађање „опасног пријатељства“ између Милошевићеве Савезне Републике Југославије, Белорусије и Русије. Пријатељство које би спречило потпуну реализацију западних економских планова.

Дестабилизација Македоније представља још једну западну игру. Западна подршка на сваки глас влади у Скопљу, у стварности није оставила могућност излаза Македонији, која — неспособна да се сама суочи са албанском опасношћу — приhvата посредништво ЕУ, с илузијом о придруживању мале балканске републике Европској унији.

Американцима је потребно време за потпуну реализацију пла-на колонизације у срцу Европе. Није случајно да је земљиште на ко-јем је никла америчка база Бондстил, на Косову, изнајмљено до 2099. године. Да ли се можда због економских интереса воде „хума-нитарни ратови“?

„Хуманитарни рат“ на Косову и Метохији показује све суро-вије лице. Неалбанске мањине су у све већој животној опасности и изложени преживљавању, али свет то не треба да зна. Саучесник по-стаје скривена информација, зид ћутње, стриктно поштовање „пра-вила ангажовања“.

На истоку где Срба скоро нема, у енклави Гораждевац, преживљава њих стотинак, од 13. августа очекују откривање одго-ворних за злочин невиних, када су два детета убијена а троје тешко рањено, док су се купали у речици, и тако се нашли на нишану ком-шија Албанаца.

У Белом Пољу где је било 270 српских кућа и 1500 становни-ка, где је смрт прошла и оставила свој траг, вратила су се, пре два месеца, 24 Србина. Живе у два шатора у очекивању да им се изгра-де куће. Надзиру их (штите) два тенка, немају воду ни струју, ни сло-боду кретања.

Када их питам: „Ваша перспектива?“, одговарају „Остати жив...“

Једна немачка фирма требало би да изгради куће, на рачун Координационог центра за Косово и Метохију, који води потпред-седник Владе Србије Небојша Човић. Председник привремене Владе Косова, Албанац Реџепи, наменио је 7.000.000 евра за неалбанске мањине. Колико ће од тог новца отићи Србима?

У Бичи, близу Клине (где се на зиду општине налази мурал посвећен ОВК) вратиле су се 34 српске породице. Само њих 14 има-ју воду, безбедност је недефинисана (пуцање је увек на дневном ре-ду), слобода кретања је сан, непрестане су провокације суседа Алба-наца, не стиже ниједан вид информација, нема школе. Вођа мале српске заједнице Бобан Дончић каже: „Нема послса, ни слободе. Ипак смо дошли да живимо у миру. Ово је наша земља. Упркос све-му, Срби се враћају.“

Мала српска енклава у Витини, где живи отац Драган, за-дужен за дистрибуцију помоћи из пројекта „Rinascia onlus“, све је очајнија. Струја нестаје у континуитету. Опсадно стање, физичко и психолошко, непрестано траје.

У Џерници где је убијен пре две године, четврогодишњи де-чак, син директора мале српске школе, 1. септембра експлозија бомбе убила је наставника исте школе и ранила још четири особе. Ту сви Срби живе у једној улици, црна застава означава кућу убијеног професора.

Директор албанске школе (званично мултиетничке...) каже да су Срби ти који не желе да иду у школу са другима... а иза свог радног стола држи закачену велику карту Албаније...

Свуда се налазе знаци незаустављивог погоршања које наговештава „независност“ Косова, независност на сав глас тражи албанска већина, а подржавају је Американци и Уједињене нације. Независност која би означила, у кратком року, потпуно уништење српске заједнице и неалбанских мањина. Уништење остварено у тишини, ван домаћаја светlostи циркусских преговора, док међународна заједница наставља да говори о „мултиетничком дијалогу“ и „пацификацији“. Уништење које се покушава скрити и о коме се не жели причати. По сваку цену.

Упркос свему, наш пројекат „Rinascita onlus“, се наставља и има вредност сведочанства. Уручили смо помоћ, Драгану, у виду компјутера за медицински диспанзер у Гуштерици.

Хуманитарни и политички пројекат добија значај гласа који прекида тишину, знак присуства и сведочанства.

Марилина Века

Марија Лина Века (позната као **Марилина Века**), репортер и новински коментатор са дипломом римског Универзитета La Sapienza (студије историје) и специјализацијом у Ватиканском тајном архиву из палеографије, стицала је искуство бавећи се преводилачким радом, пословима у press-службама и организацијом међународних сусрета и конференција. Од 1993. њена пажња је усредређена на војне акције и етничке сукобе.

Пратила је Мисију Ибис у Сомалији. Од 1999. бави се „балканским сценаријем“, при чему нарочиту пажњу поклања трагедији неалбанских заједница на Косову и Метохији.

Века је писала за римски дневник *Rinascita* и десетак других италијанских публикација. Аутор је књига *Скандал Сомалија — Анатомија лажи* (Милано, 2001) и *Изгубљено Косово?* (Рим, 2003). Бави се хуманитарним радом и сарађује на пројекту „Rinascita onlus“ у корист српских енклава на Косову и Метохији.

НАУЧНО ДЕЛО МИОДРАГА ВАСИЉЕВИЋА У СВЕТЛУ ЕТНОЛОГИЈЕ*

1.

Научно дело професора Миодрага Васиљевића (1903-1963) већ неколико деценија привлачи пажњу музиколога, етномузиколога, етнолога, фолклориста и других истраживача нашег културно-историјског наслеђа. Професор Миодраг Васиљевић спада, то није спорно, у најбоље познаваоце и записсиваче српског традиционалног музичког и усменог народног стваралаштва. О овоме, међу осталим, сведоче његови сабирачки радови објављени у књигама: *Југословенски музички фолкоор*, књ. I (1950) у којој су записи из Косова и Метохије, затим *Југословенски музички фолклор*, књ. II (1953) у којој су записи из Македоније, затим *Народне мелодије из Санџака* (1953), потом *Народне мелодије из Лесковачког краја* (1960) и постхумно *Народне мелодије Црне Горе* (1965) и *Југославские народные песни из Санџака* записани от народново певца Hamdii Šahinpašića (1967) и друге.

Ово је био довољан разлог да се анализом музиколошке и фолклорне делатности професора Миодрага Васиљевића позабаве бројни његови савременици и следбеници, међу којима су: Владан Недић, Оливера Младеновић, Драгослав Антонијевић, Ненад Љу-

* Овај је прилог саопштен на Округлом столу „Миодраг Васиљевић — Живот и дело“ 30. X 2003. године у Институту за књижевност и уметност у Београду и предат за штампу. Међутим, по речима сауредника, проф. др Зориславе Васиљевић, није објављен у Зборнику јер текст није био откуцан на дискети — П. В.

бинковић, Зорислава Васиљевић, Драгослав Девић, Димитрије Големовић и други који су у Васиљевићевом научном делу налазили и налазе ослонац и подстицај за проучавање нашег духовног културно историјског наслеђа. Због тога и овај рад има циљ да скрене пажњу на нека питања и проблеме чијом је обрадом професор Миодраг Васиљевић дао запажен допринос етнологији. Ово утолико пре, пошто се зна да је Васиљевићев начин проучавања нашег духовног народног стваралаштва био веома сличан етнолошком приступу и проучавању наше традиционалне духовне народне културе.

Због тога овај осврт скреће пажњу на време и услове у којима је стварао Миодраг Васиљевић, затим оцртава простор који је истраживао, указује на садржај рада и научну проблематику која је од значаја за етнологију у Васиљевићевом научном делу и скреће пажњу на Васиљевићева исходишта и откривање законитости у развоју нашег музичког и другог духовног народног стваралаштва које је, иначе, и предмет етнолошких проучавања. Ови проблеми овде могу бити само наговештени, јер сваки од њих чини целину за себе и указује на допринос Васиљевићевог научног дела нашој и општој етнолошкој науци.

2.

Време и услови у којима је стварао

Животна стаза Миодрага Васиљевића отпочела је, као што се зна, почетком прве деценије а завршила се почетком шесте деценије XX века (1903-1963). У овом раздобљу његова ужа домовина Србија прошла је кроз четири крвава и тешка рата: два балканска и два светска. Четири пута била је на ивици уништења којега је могло и морало, како би рекао Његош, спасавати „покољење за пјесму створено“. Тим генерацијама припадао је Миодраг Васиљевић који је неке народне музичке инструменте као дечак упознао већ у првом светском рату. Можда је ова дечачка радозналост случајно била она покретачка снага која је у Миодрагу Васиљевићу побудила интерес за касније проучавање нашег музичког наслеђа.

Израстао из народа и као учитељско дете срастао са њим својим раним животом, Васиљевић је боље него многи други осећао срж народног певања. Осећао га је и разумевао га јер је присно био повезан са свим манифестијама народног живота, са тегобама и ра-

достима, са начином рада и мишљења, са целокупним духовним животом свога времена. То му је омогућавало да лако приступа певачу из народа и да га приволи да без стида и зазора запева и каже све што зна и уме а да Васиљевић све то коректно забележи.

Миодраг Васиљевић се, као што се зна, укључио у проучавање нашег традиционалног музичког наслеђа већ 1931. године као професор гимназије у Скопљу. Од тог времена је отпочело његово бележење и записивање народног мелоса на релативно широком простору родопско динарског планинског побрђа. Сабрао је, следећи метод Вука Каракића и Јована Цвијића, идући од куће до куће, од казивача до казивача, драгоцену и непатврну грађу, једно од изразитих до тада мало познатих обележја нашег етничког идентитета. Али, нажалост, судбоносног априла 1941, у време немачког бомбардовања Београда, прогутао је пламен бројне Васиљевићеве записи „из народа и о народу“. Из тих разлога много тога требало је поновити на већ раније пређеним стазама у посве изменјеним друштвено-политичким и културно-историјским приликама које су наступиле по другом светском рату.

3.

Простор

Васиљевићева проучавања на терену, поред оних у Македонији и Старој Рашкој (Санџаку) до Другог светског рата, по Другом светском рату обухватају широк простор. Реч је о проучавању у Македонији, на Косову и у Метохији, Старој Рашкој, Лесковачком крају, Црној Гори и у црногорским оазама у Пероју у Истри и у Петровом Селу на Мирочу у североисточној Србији. Оволики простор који је у ондашњим условима обилажен углавном пешке, могао је да савлада само заљубљеник и прави следбеник вуковско-цивијевског истраживачког приступа. Из тих разлога је сваки Васиљевићев запис непоновљив документ из периода у коме је настао, који се може међусобно упоређивати од Македоније до Истре и од Тимока до црногорских Брда и Јадранског приморја.

4.

Садржај Васиљевићевог дела

Васиљевић је сопственом интуицијом и научном визијом видео, доживео и у народу сабрао драгоцену грађу углавном за време летњег школског распуста када се до казивача теже долазило због польских радова. Васиљевић податке није бележио од професионалних певача већ је казиваче тражио у народу, међу обичним житељима. Обраћао је пажњу и на то да мелодију и текст забележи од појединача насамо како их други својим присуством не би ометали у интерпретирању и казивању. Отуда и велики број варијанти у Васиљевићевом делу. Најважније од свега је да је зналачки одабирао врсне казиваче који су му, као и информатори у етнологији, увек били сигуран и поуздан извор. То се види и из података о певачима и казивачима текстова што још више потврђује аутентичност записа и оставља простор за његову проверу.

Један од проблема коме је Васиљевић дао допринос у науци о народу (етнологији) представља типологија нашег песничког, посебно лирског, усменог народног стваралаштва. Неколико Васиљевићевих студија то непобитно потврђују. У двотомном делу *Југословенски музички фолклор*, које је објавила „Просвета“ у Београду (књ. I 1950; књ. II 1953.) Васиљевић у класификацији следи Вуков узор и износи своје виђење проблематике. Српске народне песме и мелодије с Косова и Метохије разврстава на: **љубавне, печалбарске, успаванке, дечје песме, песме у којима се приказује љубав мајке према детету и љубав сестре према брату**. Васиљевић даље издава: **старе родољубиве песме, песме уметничке и народне са сликовима**. Следе потом свадбене песме, **љуљашке, чобанске, копачке, додолске, жетварске и берачке**. Обухваћен је, као што се види, читав радни циклус и манифестије које га прате као и оне песме које, по Васиљевићу, улазе у круг празничних песама у које спадају: **лазаричке, калинарске, великденске, Ћурђевданске, тројичке, славске и коледарске**.

Из оквира ове типологије која је у основи прихватљива, као илустрација, могу се издвојити два-три с реда узета примера. Из круга љубавних песама интересантан је мотив по коме се слуга-чобанин, овчар, жени газдином Ћерком (бр. 79) и на тај начин као дошљак постаје члан породичне заједнице. У печалбарској песми из Драгаша (Гора) девојка стрпљиво чека повратак драгог и његову за-

раду и неће да се уда за другог који је иначе богат (бр. 166). За научну обраду занимљиви су и други садржаји, као преудаја печалбареве жене (бр. 185 б) или сестрино жртвовање сина за спас брата (бр. 207). Међу родољубивим песмама занимљив је мотив у коме девојка изазива Турке и са њима дели мегдан (бр. 222).

Наведени с реда узети примери из Васиљевићеве збирке указују на низ важних научних питања која у етнологији представљају значајан научни проблем. Из примера се види подела друштва на класе, затим раслојавање друштва, потом однос јака и сестрића који у науци указује на развој породичних и друштвених односа, познат као проблем авункулата (припадност потомства роду мајке а не роду оца). Реч је о елементима који улазе у основу и чине међаше у развоју људског друштва у целини.

У песмама из Старе Рашке (Санџака) (1953) Васиљевић је указао на пројектирања мотива, односно на преузимање појединих песама и њихово преношење из једне у другу етничку групу. Пример за то је песма из Пљевља *Вино пије Дојчин Петар* (*Петар Доци*) коју су донели Аустријанци у којој је Дојчин Петра заменио млади Алија. Слично је и са песмом *Шкрапи ћерам*, односно у Старој Рашкој *Бе-рдан звечи ко је на бунару*, а ово је путоказ о настанку и ширењу народних песама уопште.

Међу проблеме који улазе у сферу етнологије Васиљевић уноси, између осталих, питање преласка српских имена у муслиманска и преузимања муслиманских личних имена у српској антропонимији што има посебан култни значај (због урока, на пример).

У лесковачком крају Васиљевић је сакупио (и објавио 1960. године) мноштво обредних песама везаних за земљораднички радни циклус. Приликом извођења обреда испољава се жеља за очување здравља у породици. Томе се придржују здравице и благослови које су намењени домаћину и члановима његове породице, затим плодности стоке, њива, воћа и свег другог од чега живи породица, односно обезбеђењу благостања у земљорадничкој календарској години.

Лазаричким песмама из лесковачког краја Васиљевић је указао на значајан научни проблем. Узете су као пример стваралаштва које деца као обред изводе већ век ипо, од времена ношења перчина на глави који је Карађорђе забранио до савременог доба. Лазарице Васиљевић у Лесковачком крају проматра у светлу сунчеве градације и привредне године (време сејања), њене кулминације (време жетве) и тако улази у сферу словенске митологије и даје драгоцене

примере за њено боље упознавање и тумачење. За обезбеђење благостања у породици (рађање у породици, плодност стоке, плодност њива, обиље у земљорадњи) прве обреде у земљорадничкој години изводе одрасли, друге деца — због младе године, треће девојке, којима се придржују и обреди стараца и баба. Сличне појаве се запажају и у обредном честитању Нове године и Божића које прате многи пагански и христијанизовани елементи које је Васиљевић на-вео из којих се јасно види народно схватање живота и света.

Васиљевић је, што је за етнолошка разматрања значајно, утврдио скалу српског музичког фолклора и нашао јој основу у индоевропском наслеђу. Ова скала је утрла пут општој словенској христијанизацији а посебно њеном процесу на Балканском полуострву а потом и у средњој Европи.

Васиљевићева студија о народним мелодијама из лесковачког краја садржи и друге за етнологију корисне податке. Међу њима су: **обредне лирске песме** које се изводе у току земљорадничког радног циклуса, затим **коледарске песме** које обилују нехристијанским садржајем текстова, затим **пролећне песме и игре, летње и јесење песме и игре**, потом **некалендарске песме** које прате поједине народне обичаје (животни циклус), не изостављајући, као обележје времена и погледа на живот и свет, савремене **борбено-родољубиве песме**. Народни живот се прати, као што се види, у континуитету од најранијег па све до савременог доба.

Садржајем и обрадом песама из Црне Горе, као и оних побележених код исељеника из Црне Горе у Пероју и Петровом селу, Васиљевић је, што је за етнологију веома битно, разбио фаму о немузикалности Црногорца и уверио научну јавност да у Црној Гори, поред гуслара, епских рапсода прастарог хомеровског стила, живи и самостална лирска вокална песма са **свадбеним, љубавним, чобанским, жетелачким** и другим општељудским садржајима.

Садржај и анализа песама које је у својим делима објавио Миодраг Васиљевић, омогућава да се у етнологији прати континуитет развоја нашег усменог народног стваралаштва. Пример за то је преношење архаичних елемената у савремено народно стваралаштво које омогућава да се помоћу овог колективног народног блага утврди одређена етничка дистанца.

Миодраг Васиљевић уочава и региструје у својим делима међусобне утицаје поједињих етничких заједница и утицаје староседелаца на досељенике као и утицаје завојевача (Мађари, Турци) на словенску културу. На овај начин је Васиљевић отворио низ других

научних проблема и дао прилог етничкој историји и етничким процесима, односно етногенези, у балканским просторима. Из Васиљевићевих суптилних анализа се уочавају узроци прихватања десетерца у широким народним слојевима, при чему су главну улогу одиграле гусле и организовање отпора према непријатељу. Турска окупација на Балканском полуострву оживела је код Срба паганске обреде и жељу за очувањем традиције помоћу које је епска песма и певање уз гусле постало етничко обележје кроз које се изражавао народни поглед на живот и свет.

Васиљевић је, што је за етнологију веома битно, скренуо пажњу на значај метрике и ритмике на развој црквене музике која је у време робовања кроз гусларско-црквени тонски систем, као посебно народно обележје, постала заједничка и црквеном и световном певању. Васиљевић је у свом делу пратио утицаје савремене музике који код нас отпочињу у XIX веку и указују на већа повезивања села са градом. Повезивао је, дакле, зналачки прошлост са садашњошћу и створио основу за шире и свеобухватнија проучавања нашег музичког и фолклорног традиционалног културно-историјског наслеђа.

5.

Значај Васиљевићеве синтезе

Научно дело Миодрага Васиљевића је, као што се из претходних наговештаја може уочити, веома комплексно и свеобухватно. Свеобухватност се огледа не само у мнозини записаних мелодија него и у њиховој разноврсности, која олакшава праћење развоја нашег духовног културно-историјског певачко-музичког наслеђа, а тиме и законитости развоја наших локалних заједница и шире српске етничке заједнице. На овај начин дао је прилог решавању многих научних проблема у нашем традиционалном културном наслеђу.

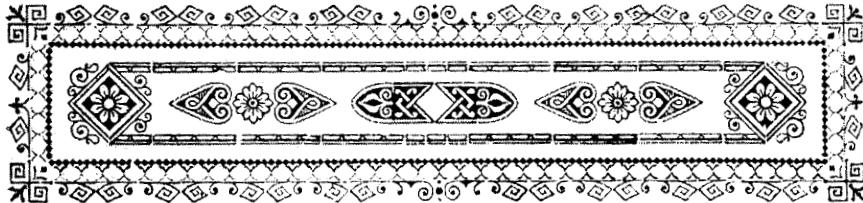
Простор на коме је Васиљевић бележио народне песме и музичко наслеђе чини основу за проучавање етничке структуре која је погодовала ширењу, кружењу, прожимању и прилагођавању појединачних мотива одговарајућим етничким заједницама. Поред тога, класификовао је песме по мотивима (љубавне) и намени (обредне, на пример).

Примерима и садржајем песама Миодраг Васиљевић је указао на ток развоја нашег музичког наслеђа од индоевропске заједнице па све до нашега времена. Захваљујући песмама које је сабрао непосредно на терену, у народу, кроз њихове анализе нашао је исходиште нашем културно историјском наслеђу у старословенској баштини и пропратио иновације које је у то стваралаштво унела христијанизација код Јужних Словена и осталих балканских народа.

Миодраг Васиљевић је, као ретко ко, уочио значај фолклорног наслеђа за чување нашег етничког идентитета не само у време робовања под Турцима него и у дијаспори (Румунија, Мађарска, Немачка, Аустрија, Италија). Указао је на међусобне утицаје у фолклорном стваралаштву различитих етничких заједница и народа на Балканском полуострву и предочио да се у нашем фолклорном стваралаштву уочавају културна преплитања Истока и Запада.

Васиљевић је побележио драгоцен материјал непосредно на терену, у народу, који даје основу за проучавање бројних питања чији се корени уочавају и прати њихов развој од најранијих епоха настанка људског друштва. О томе сведоче песме о односу ујака и сестрића, доминацији матријархата и стварању патријархалних заједница на овим нашим просторима. Због тога Васиљевићева стручна и научна делатност, са становишта етнологије, чини веома запажен прилог упознавању целокупног нашег усменог наслеђа које је педантно забележено непосредно у народу и тако сачувано од заборава за садашње и будуће нараштаје.

Петар Влаховић

МИТСКО ЗЛАТО

Прилог проучавању митологије трагања за златом на примеру грађе из српско-балканске областима*

Током досадашњих истраживања забележена је специфична грађа везана за предања о злату и одговарајућу комплексну митологију, која у српској народној традицији заузима изузетно значајно место, будући да се заснива на низу особених мотива и на разгранатом систему веровања, који на непосредан начин повезује некадашња и садашња искуства. О сродној проблематици писали су бројни аутори¹

* Текст је резултат пројекта бр. 147020: Србија између традиционализма и модернизације: Етнолошка/антрополошка проучавања културних процеса у Србији, који финансира МНЗЈС РС.

¹ Zoja Karanović, *Zakopano blago — život i priča*, Novi Sad, 1989; Живка Ромелић, *Легенде о злату*, Етно-културолошки зборник V, Сврљиг, 1999; Радослав Раденковић, *Народне приче о закопаном благу*, Развитак 6, Зајечар, 1990; Мирко Милојковић, *Легенде из наших крајева*, Београд, 1985; Jasna Mijailović, *U potrazi za zakopanim blagom*, Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru 5/6, 1987/1990; Добрила Братић, *Глуво доба*, Београд, 1993; Тихомир Ђорђевић, *Још која о копању блага*, Дело књ. 6, Београд, 1895; Веселин Чайкановић, *Стара српска религија и митологија*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. 5, Београд, 1994; Danica Đokić, *Ispiranje zlata u slivu Peka — sa osvrtom na istorijski razvoj rudarstva i metalurgije*, Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru 5/6, 1987/1990 итд. Библиографију радова о закопаном благу и сродној проблематици видети у: Z. Karanović, n. d., 192-211. О веровањима везаним за злато у суседној Бугарској видети: *Българска митология — енциклопедичен речник*, София, 1994, 147-148.

— али и поред тога, много је непознаница о предањима и веровањима овог типа. Очигледно је да постоји и обимна „незабележена грађа“, која се уосталом свакодневно увећава, што и сваки одлазак на терен (пре свега када је реч о подручју источне Србије) изнова потврђује. Рад је заснован на материјалу из сврљишке културне зоне, где су уочени посебно комплексни системи веровања и митских идеја о злату. На овом месту првенствено износимо веровања забележена у овој области, уз илустративни компаративни осврт на сродне мотиве констатоване на истоку српског етничког простора (Караашево)². Исто тако, у раду дајемо и краћи аналитички осврт³.

Предања и веровања из сврљишке области

Митске релације уочене у сврљишком крају илустративне су и упућујуће и када је реч о знатно ширем простору, пошто је источна Србија пуна сродних предања и веровања, праћених одговарајућом „праксом“ трагања за златом. Слично је било и у прошlostи; на пример, зна се да је веровање у скривено благо митског цара Радована било опште распрострањено у источnoј Србији и у XIX веку⁴.

Бројна су предања о постојању баснословног блага у овим крајевима, а те приче најчешће шире „златари“ (како називају трагаче

О злату у општем словенском контексту: Т. А. Агапкина, *Злато*, у: *Словенска митологија — енциклопедијски речник*, Београд, 2001, 204-205. О јужнословенском контексту видети одредницу *Злато* у: Љубинко Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Ниш — Београд, Просвета, Балканолошки институт САНУ, 1996, 255-260. О симболици злата у глобалном оквиру видети сажето, на пример, у: DŽ. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*, Beograd, 1986, 192.

² Главни казивачи били су: Ацко Младеновић (1948, Ђуринац), Жива Радоњић (1953, Црнољевица), Рада Радоњић (1921, Црнољевица; дев. Рашић), Момчило Милошевић (1930, Периш), Божидар Радоњић (1924, Црнољевица); Миља М. Радан (1977, Караашево). Највећи део предочене етнографске грађе сакупљен је током комплексних истраживања духовне културе источне сврљишке културне зоне, са нагласком на проучавању ритуала литијског опхода, од 1997. до 2003. Наведене информације представљене су у оригиналној верзији, онако како су их формулисали сами казивачи.

³ Комплетно разматрање митологије злата биће изнесено у засебној, знано шире конципираној студији, са нагласком и на архетипском контексту, као и на издвајању основних митских образаца.

⁴ О предањима о закопаном благу и аналогним митским представама, у временском и просторном контексту, видети у: Z. Karanović, н. д., 15-26.

за златом). Током истраживања у различитим областима источне Србије (Звоначка Бања, Црна Трава, Гамзиград итд.) забележени су слични мотиви, али су најкарактеристичније и најсложеније митске представе уочене у источној сврљишкој културној зони. У овим митским комплексима су древни обрасци са савременим личностима и дешавањима стопљени у сложену целину, која представља изузетно виталан митски систем, што се непрестано обнавља и допуњује, почивајући на архетипским семантичким обрасцима.

Предање о три магазе злата. У сврљишкој области жива су предања о различитим местима, тако да нема села за које се не везује прича о постојању оставе злата. Најбројнија предања о великој количини злата везују се за ризнице Цара Костадина (Константина Великог). По „златарским“ веровањима, на територији Сврљига постоје три магазе „цара Костадина“. То су, по казивањима, велике количине злата означене са три деветке. Верује се да је једна магаза закопана у Копајкошарској пећини. Милутин Вељковић, светски рекордер у дужини боравка у пећини је, по једном казивању, намерно изабрао ову пећину пошто је дошао до податка да се управо овде налази злато. По верзији наведеног савременог предања, он је био бугарски официр (другачијег презимена), који је у Бугарској дошао до мапа овог подручја. Бугари су, по „златарским“ причама, одузимали све планове (писане документе) путника који су из Србије путовали за Турску. Вељковић је дошао до тих планова и кренуо је да пронађе злато. Када су му нудили да за свој подухват (обарање светског рекорда у дужини боравка у пећини) изабере пећине у Преконоги или у Попшици, он их је погледао и одмах одбио. Тек када су му показали пећину у Копајкошари, схватио је да се налази на месту које је назначено у мапама. Од власти је добио све што је тражио, а то су биле животиње које могу да живе у мраку: петао („због времена“), патка („због воде“), прасе („јер види добро у мраку“), мачка (из истих разлога) и пас („као верни друг, и да би осетио друге животиње“). Када је, после годину дана, изашао, три хеликоптера су утоварала „неки материјал“, након чега су отишли „преко Каменички вис“. Претпоставља се, по казивању, да је то злато из прве Константинове ризнице.

За другу магазу се верује да се налази у селу Нишевац, а трећа у Манојлици или у Гушевцу. За „златаре“ је посебно инспиративно „Манојличко Ждрело“, где се по казивању налази „много лепо место“, са бројним необичним каменим фигурама и знаковима, ме-

ћу којима је и уклесана змија, кубуре са пиштољима, чаброви, каце, кокошке.

На месту сврљишке котлине, по предању, некада се налазило језеро, које се простирало од Нишевца (односно од куле старог Сврљига или „Есверлина“) до Манојличке клисуре. Верује се да је цар Константин боравио овде и пловио по том језеру. На „Ветрилу“ је имао одмаралиште, а његови чамци су пловили кроз котлину. Прича се да изнад округличког „Врела“ постоје алке, исто као и у Гулијану. Ово су била везилишта за те чамце и бродове који су пловили некадашњим сврљишким језером.

По „златарским причама“, у сврљишком крају се, на разним местима, налазе бројни знаци и фигуре који упућују на сакривено злато и представљају шифровану поруку о начину да се оно пронађе и искористи. Такође, за „златаре“ је посебно занимљиво то што се на разним местима у сврљишкој области срећу исти називи локација.

Поменута друга Константинова магаза везује се за место звано „Кула“ у Нишевцу, где је по предању некада био град. По једном казивању, магаза се налази у дворишту человека који не верује у те приче и не дозвољава да „златари“ копају на том месту. Верује се да се ту налази тона и по злата, као и извајане златне фигуре свих могућих животиња.

Услови и околности проналажења злата. Проклетство злата. Међу „златарским веровањима“, једно од средишњих места заузима схватање да је злато опасно. Римљани су, по мишљењу неких „златара“, отровали (озрачили) тај метал. По овим савременим тумачењима трагача за златом, Римљани су имали неки „жабљи отров“ који делује преко коже и од којег човек страда.

Верује се, такође, и да проклетство злата стиже потомке; у сврљишком крају забележене су бројне приче о проклетству злата. На пример, једна породица у Црнољевици је, по казивању, поседовала злато, али „kad узму од тог злата, увек мора да им се деси нешто“. Тако, када су једном приликом отишли да секу врбу, врба је поломила ногу човеку из те породице, јер су „покушали да узму злато, али им се не подаје“. И његовом унуку, који је поломио ногу, десило се нешто слично када је хтео да узме злато („убије руку“). Међутим, жена тог човека је успела да узме злато, а да јој се ништа не деси („kad је од друге фамилије може да узме злато“).

Злато не припада свакоме. Верује се да злато не може да користи свако. По једној причи, деда је умро али није рекао где је оставио злато, па је „њихова баба ишла код врачу“ како би то сазнала. Међутим, врачара је рекла: „Ви то не можете ниједан да узмете ни да нађете; наћи ће неки ваш унук, праунук или лскавац“ (то је још даљи потомак); врачара јој је рекла и да ће то злато само по себи да се нађе („они неће да га траже, ал ће да га нађу“).

Не треба са сваким ићи у потрагу. За „златаре“ је веома значајно и веровање да не треба ићи са сваким у трагање за златом. Пре тога треба се окупати и ни у ком случају се не сме мислiti зло другару или друштву с којим се одлази на тај посао. Бројне су приче о мистичним доживљајима „златара“, приликом потрага за златом. По једној од њих, „златари“ су на основу неких записа и планова пронашли одређене знаке који су упућивали на то да се у Тијовцу налази злато. Донели су и одговарајуће апарате, електронске истраживаче, који су показивали да „нешто има доле“. Ископали су око један метар, и апарат је опет активно реаговао, али нису угледали никакво злато. Иначе, на овом месту је казивач навео веровање да „не треба ићи са сваким у тај „спорт“, чиме је алудирао на чињеницу да и поред тога што је апарат „изузетно активно реаговао“, нису ништа видели. У једном тренутку, копач („златар“) који је био у руци рекао је осталима да стану, „да чујете плех-музику како свира“. Остали „златари“ му у први мах нису поверовали. По казивању: „Сиђем ја у рупу, јесте музика; бије плех-музика, па се тресе земља. Изажемо горе — нема ништа. Продужисмо даље, терали смо 30 до 40 сантиметара и одједном музика нестаје, и ваљају се метални бурићи; лупа, грми, као да се руши ко зна шта, тако тропа као метални бурић“. Али, и поред све те буке, и тога да је апарат још увек реаговао, „златари“ и даље нису ништа примећивали („све је то било као нека заблуда, никог нема у сред ноћи“). И одједном, изашла је мека земља: „Не треба ашов, с лопату се може иде“. Један од „златара“ је захватио земљу и подигао — кад одједном он на лопати извади белог јежа (казивач је употребио и израз „терајеж“) и избаци га горе на земљу. Јеж се скотрљао на земљу и одједном нестаје, нема га никде: „Пробамо још једном апарат и апарат не реагује — нема ништа више“. Међутим, овде није крај приче. Сутрадан је туда пролазио неки овчар из Тијовца. На дну рупе приметио је земљани ћуп и помисли, зашто да не сиђем и видим какав је ово ћуп. Онда је сишао у рупу и узео ћуп, схвативши да је тежак. Ставио је ћуп у биса-

ге, отворио га и видео да је пун дуката! Казивач закључује: „То је оно што није предвиђено за нас, него је намењено за другог човека који је сасвим случајно наишао ту — и он га нашао.“ Другим речима, злато није намењено свима, и не може свако да га пронађе и користи се њиме, ма како близу био. А тај стари чобанин је стекао, по казивању, велико богатство. Саградио је куће за синове, „има свега и свачега, малтене виле и хангари у то село, а пре тога ништа“. У ствари, онај бели јеж је био злато.

Трагање је напоран и тежак посао. По „златарским“ веровањима копање злата, трагање за златом је изузетно сложен посао, који подразумева одређена правила: „Тај посао се ради озбиљно и ћути се док се то ради“. Када се крене у трагање за златом носе се: свећа, бели пешкир и литар природног црног вина. Запали се свећа, прекрсти се, пресипа се вином унакрст и почне са копањем. „Златар“ мора да буде окупан и да не мисли зло — „онда ће Бог да те награди“!

Горење злата. У „златарским“ предањима чест је мотив „горења злата“. Од казивача почесто се може чути: „Ја сам једну ноћ ишао кад је горело злато...“ Верије се да злато „гори“ само одређеним данима, пре, око и после Ђурђевдана. По веровању, око Ђурђевдана, чим прва киша падне, може да се види где има злата, јер се показује „тај пламен“. По причи, један „златар“ је дошао код другог (казивача) и рекао му да „у Изворско гори злато“. Понели су апарат и одмах кренули на то место. Кад су дошли у поље, а „оно гори као да је запаљено трње“. Ово се дешавало негде почетком априла и још је било по мало снега. Златари су, затим, пошли према пламену, али на месту где су из даљине видели да гори пламен, није билоничега. И са тог места опет су приметили пламен, али испред њих. Ишли су, ишли, али опет нису ништа пронашли. А кад су се окренули, видели су да је опет иза њих пламен! По казивању, на том месту се налазе запис (миро дрво), крст и кладенац. За кладенац се везују разне приче, још „из време Турци“, па су „златари“ помислили да можда ту има нечега. Пробали су „лазер“, „вуче тамо где гори, а апарат не показује ништа“; наиме, „лазер те може одведе на правац, а апарат региструје тачно место где је“. Казивач је завршио причу речима: „И тако смо то видели, али ништа нисмо нашли“. После тога је тај други „златар“ умро, наводно је настрадао због тога што је, ипак, успео да пронађе то злато! А, као што је поменуто, у верова-

њима већине „златара“ за свако злато је везано и одређено проклетство.

Злато треба братски поделити. Прича се да ни један „од тих Турака или Римљана“ (за које се везују предања о закопаном злату) није сам остављао злато, него су увек били у друштву. У складу с тим, верују сврљишки „златари“, онај који пронађе то злато требало би да га подели са друштвом, братски, као што су га ови заједнички оставили, јер „ако помислиш да некога превариш, неће ти се дати да га нађеш.“

Злата највише има на међама. Верије се да у сврљишком крају има путева којима су само Турци пролазили и да се обично поред тих путева налазе оставе са благом као и бројни записи и знаци који упућују како се може доћи до блага. Оваква су места посебно бројна на граници која се налазила на Грамади: „Тамо је било турско, а овамо српско“. На пример, као једно од посебно интересантних места за „златаре“ наводи се „Јечмиште“, јер је ту била „четвромеђа“, односно ту се налазила граница и караула („тамо је била турска њива, а са наше стране српска“) и верује се да „у ту клисуру има свашта“.

Разоткривање у сновима. Исто тако, у предањима становништва сврљишког краја често се јавља и мотив разоткривања у сновима места где је закопано благо. Рецимо, по причи једног казивача, његов теча је сањао место звано „Румењак“. Недалеко од тог места налазио се кладенац где су воденичари захватали воду. По течи-ној причи, у интерпретацији казивача: „И идући од тај извор преко звано место Стражу на сред пут сањам ја једног белог старца на ту стазицу, седи на троношку, подбочио се на руке и на лактови. Ја пролазим и не обраћам пажњу на њега. И обрну се, а старац ме упита: Видене, јеси л то ти? Ја сам, бре, дедо. (А он мисли да је то неки његов деда Мита што је умро.) Е, па, Видене, кад си то ти, да идеши да зовнеш Давида, и ово што је овдекај остављено да узмете, то је ваше. И суну се са прст испод троношку и каже: Ево, баш овде је, добро запамти. И изгуби се деда и ја пројдо. И ја продужим даље и после се разбудим“. И преко зиме је човек, који је сањао овај сан, ишао са поменутим Давидом у лов: „Идем ја, а он иде по мене. Ја долазим на ту стазицу, а снег до колена. А на том месту змија оволка (огромна) на снег. Давиде, кам си, оди горе. На снег змија! Погледај, каже. Стварно змија. Змија оволка дебела, има двадесет килограм месо од њу. Големи црвени крст има на чело. Потеже

Давид пушку, пуче пушка и изгуби се змија, нити има змија, нити је убило, нити какво“. По мишљењу казивача (који за себе тврди да је „златар“), требало је да ухвате ту змију, или да добро запамте место, да не пуцају. На том истом месту се налазио „степени камен“; на сред степеника је, по сећању „златара“, био неки знак, уклесан ко зна кад: кочије и кола, девојка која седи на камену, држи кудељу и преде. Када су, касније, поменути „златари“ отишли са апаратом, нису могли да пронађу то место! Знак, тј. слику девојке-преље, „златари“ су видели само пре пуцања, а након што су пуцали нису могли да виде тај знак, „степеник је био ту, а знака нема“.

Принцип амбиваленције. Однос становништва источне Србије према злату је наглашено амбивалентан („човек не зна како да поступи и шта да ради у вези тога“). С једне стране, „златари“ осећају велику привлачност према злату, желе да га пронађу и обогате се, а с друге стране, по њиховим веровањима, злато је истовремено и проклето, и онога ко га пронађе стиче несрећа. Посебно се инсистира да злато не сме да се дира уколико се налази на неком „црквеном месту“, на месту које је посвећено. Ако се такво злато дира — „ће да се деси у фамилију нешто“.

Митска биљка — расковник. У митском систему који се образује у вези са мотивом трагања за златом, у сврљишкој области, сређишње место је резервисано за чудесну биљку расков или расковник (оба облика су широко распрострањена). По народном веровању, у највећем броју случајева само уз помоћ раскова може се доћи до злата.⁵

5 О расковнику видети: Ненад Љубинковић, *Биљка расковник*, Расковник, 50, Београд, 1987/1988. У раду се наводе и два специфична предања о расковнику управо из сврљишког краја (карактеристичан је мотив „брата расковника“), што долатно подвлачи репрезентативност овог подручја када је реч о проучавању митологије трагања за златом и сродних система веровања; видети: Драгиша Петковић, „*Дајте ми брата расковника*“, Расковник, бр. 26, Београд, 1980. У вези са ранијим поменима расковника видети литературу на коју се позива и Н. Љубинковић; пре свега видети одредницу расковник у: Вук Стефановић Каракић, *Српски рјечник (1852)* II, Београд, 1986, 873; Павле Софири Нишевљанин, *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*, Београд, 1912 итд. Примера ради, Веселин Чайкановић о расковнику бележи: „У митске биљке долази и толико спомињани расковник, који отвара сваку браву и проналази скривено благо. Ко хоће да га нађе, треба сам себе да стави у окове и да иде ливадом; па где окови сами од себе спадну, ту ће га наћи;или ћемо га наћи код јежа, који се у приповеткама сматра за врло мудру животињу, и који

У сврљишком крају су изузетно распрострањена предања о благу Поп-Мартина (или Поп-Маринка), као и о „мапама Поп-Маринка“ (на које упућује ознака МПМ, за којом трагају „златари“). Хајдук-Вељко је, по предању, знао где се налази ово благо. Њега су убили Бугари и Мађари управо да би се домогли раскова, „земаљских кључева“, јер се мислило да се они налазе код Хајдук-Вељка. Расков је, по веровању, билька чији је корен у облику човека, мушкарца — расков има све што има и мушкарац. Помоћу раскова могу да се отварају катанци, ризнице које су затворене и слично. По казивању Ацка Младеновића, друго име за расков (или расковник) је „земаљски кључеви“. Мађари и Бугари, и поред тога што су по предању убили Хајдук-Вељка, нису успели да дођу до „земаљских кључева“. По казивању, деда Борко, травар, једини је нашао „тог раскова“, „на звано место Црвене стене“, на Сврљишким планинама. По овом казивању, расков расте само на том врху, и то искључиво мушки. Постоји само један мушки док је женских врста раскова чак девет, од којих је само један „прави“ и сматра се мајком. Када се преломи један његов „прстак“ из њега иде бела вода, као мле-

га држи под језиком. Од животиња можемо добити и жемаљски кључ, који има исту моћ као и расковник; ту травку познаје тица жуња. Када она излети из гнезда, треба затворити излаз и подметнути црвену мараму, па кад жуња види да не може ући, дођеће ту магичну травку и отворити улаз; али чим то учини, гледаће она да травку уништи, па ће је онда бацити на црвену мараму, мислећи да је ватра, и онда је човек може узети“ (В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, 181; видети и стр. 193-194). Такође видети и одредницу митско биље у: Војислав Ђурић, *Додатак Чајкановићевом „Речнику“*, у: В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. 4, Београд, 1994, 277-279. О свеприсутном веровању у митску биљку расковник и трагању за њом у Србији у XIX веку видети интересантан пример у: Велибор Савић, *Расковник и крајинско сокровиште*, Расковник, 100, Београд, 2000. Значајне информације о митским биљкама, у јужнословенском контексту, могу се пронаћи и у студији: Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, 215-217; Љ. Раденковић помиње и расковник као најпознатију од чудотворних биљака (исто, 215). Он такође наводи и податак да су у Славонији „забележена веровања о биљци земаљски кључ, која су слична веровањима о расковнику (исто, 215), а од другог чудотворног биља помињу се еж трава, демирбозан, мобра сјекавица, шпигаста трава, дјетелина са четири пера, мрачна трава, алске траве, седмак трава, висино сито итд. (исто, 215-217). О расковнику у општем словенском контексту: Љ. Раденковић, *Расковник у кругу сличних биљака — Словенске паралеле*, Расковник, 100, Београд, 2000; у раду је наведена и обимна литература која упућује на присуство митских биљака синонимних расковнику у различитим областима и код готово свих словенских народа. О лингвистичкој позадини ове проблематике: Александар Лома, *О именима расковника и сличних биљака*, Расковник, 100, Београд, 2000.

ко, тј. овај расков изгледа као мајка која доји. А када се мушким раскову преломи један „прстак“ (тј. било који његов део) из њега иде вода црвена као крв — и она се третира као Исусова крв. Верује се и да свака врста женског раскова има своју намену. Иначе, неки казивачи изједначују расков са бильком мандрагором.

Забележено је веровање да је закопано благо остављено „под завером земаљског кључа“ или раскова, тј. да у свакој ризници мора да постоји или мушки или женски расков. Ако је у ризници женски расков, онај ко жели да отвори ризницу мора да донесе мушки, и обрнуто, ако је у ризници мушки, доноси се женски. Током двадесет минута они воде љубав. Тада настаје цика и пиштање, па за то време, док су раскови заузети човек може несметано да изнесе из ризнице шта год жели. А после тих двадесет минута не може да се изнесе „ни један руст“, односно ни најмањи предмет.

Уколико човек који дође до правог мушкиг раскова не зна да рукује њиме, то може бити убитачно. Исто је убитачно и ако не зна ког је пола расков који се налази у ризници. Јер, ако је у ризници мушки расков, то може бити опасно по живот, пошто тада настаје борба између два мушка раскова, „и то руши камен и брда, и све се руши, и човек остаје тамо“. По једном казивању, управо из тих разлога „златари“, који су отварали магазу у планини Кукавици, код Лесковца, нису више изашли.

Често казивачи наводе да расковник располаже огромном силом, просто несхватаљивом обичном смртнику. Слично је и у другим крајевима. По једном казивачу (из етно-филма Каменка Катића): „То је нека сила Божија, ко то зна шта је“⁶. У сврљишком крају се такође верује да расков има толико моћну силу „да руши бруда, стени, све могуће“. Једна од ситуација када се у највећој мери може сагледати моћ којом располаже расков, јесте управо наведена борба два мушка раскова, током које се ослобађа огромна енергија.

Некада се расков ушивао у део одеће оних који су ишли у рат („жена или мајка им негде ушије расков“) пошто се верује да расков штити и од метка („ту метак не пролази у опште, може да пуца какво оће, али метак не долази до њега“).

Треба нагласити да је за коришћење раскова, по веровању, потребно посебно знање. Пре свега важно је знати „како да га нађеш,

⁶ „Жив сам, још нисам умро“, производња РТС ТВ Београд, 2000; сценарио, етнолог и режија Каменко Катић; трајање: 38 минута. Фilm је на Деветом међународном фестивалу етнолошког филма у Београду добио прву награду.

како да га ископаш, како да га транспортујеш до одговарајућег места и како да га употребиши, ако га само ставиш у ћеп, никакав ефекат немаш од њега, јер он гине“. Верује се да расков не може да живи без црног вина. Треба припремити воштану кутију и налити природно црно вино у њу, и то потпуно природно вино, од чистог зрна грожђа. Чим се расков ископа, треба га ставити у ту кутију са вином и посматрати шта он ради. Чим доспе у вино, расков почне да се помера и окреће, све док се и не окупа. Тек када се окупа, он се умири. Онда се кутија поклопи воштаним поклопцем, умота се у бели пешкир и носи се кући, „и с тим после можеш да радиш шта хоћеш, јер он је моћан док је жив, а кад је мртвав нема никакав ефекат“. Расков се, по неким веровањима, може пронаћи само уочи Ђурђевдана, у поноћи. Најбоље је ако трагач зна на ком месту расков „излази“. Онда „мораш да седнеш ту и да мотриш како он ниче и расте, јер док не сване сунце он расте, цвета и процветава, и не познаје се где је био“. Ако трагач не зна тачно на ком месту расков ниче, мора да посматра већу површину и да сачека да прва зора заруди. Тада орао „из ко зна коју даљину и висину“ долази и „трчи да откине цвет и да га прогута, јер га чува и даје му моћ живота дуго година; каже се у народу жживи као сићевички орао, јер тај цвет га чува“. Али, прво је потребно прекрстити се и запалити свећу, па тек онда почети са копањем тамо где је орао отргнуо тај цвет.

Као што је већ речено, верује се да се у свакој ризници налази расков који је чува. Када је у ризници мушки расков, треба донети женски и обрнуто. Док они воде љубав, магаза је слободна за изношење блага. Када се погреши, и донесе се женски расков до ризнице у којој се налази такође женски, реакције нема. „Златар“ нити може да уђе, нити ће му живот бити угрожен. Међутим, када се донесе мушки расков до ризнице, у којој се већ налази такође мушки, долази до стравичне буке, све се руши и ломи. По једној причи, људи из државе Јордан су долазили у источну Србију, у Голубац, у Ђердапску клисуру, и донели прави женски расков, али нису ништа успели да ураде, што је доказ да се тамо такође налази женски расков. По веровању, у голубачкој тврђави постоји магаза, која је некада припадала Хајдук-Вељку.

За коришћење раскова најбитнији је корен, у облику човека. Такође, расков има и цвет који цвета уочи Ђурђевдана (као што је већ речено).

Верује се да су „земаљске кључеве“, расков, имали Хајдук Вељко и Деда Борко, травар. Сматра се да је Деда Борко могао да

лечи управо зато што је поседовао расков. По једном казивању, он је 40 година тражио расков да би га нашао. Излазио је, уочи Ђурђевдана, са шатором на планину, и по 4 до 5 дана боравио на њој, тражећи расков. Само је једном пронашао расков и то му је служило док је био жив. По казивању, Деда Борко, травар, живео је „око 98 година“, а његова дуговечност се такође приписује дејству раскова.

Расков кад се ископа, „излази бел као суза, чист као да си га рибао са рибађу четку, без обзира какво је блато около“. Када се узима расков, не сме да се додирује голом руком, већ га треба узимати белим пешкиром или марамицом који су чисти, испеглани „као дете кад окупаш и повијеш га у белу пелену“. У вину се расков окреће „сад у једну, сад у другу страну“. Ако се стави на леђа он се окрене на stomак, и обратно, ако се стави на stomак, он се окрене на леђа.

Много људи трага за расковом („људи земљу копају да нађу тај расков“). По једном казивању, постоје нека места у југоисточној Србији где се зна да има магаза, али се наводно „тражи тај расков“, јер се верује да је без њега немогуће ослободити благо из тих ризница. На неким местима не постоји сметња да се уђе у магазу. Човек може да уђе, да гледа, да претура, да се радује, али ако пожели да изађе, не може ни да мрдне („кочи те нека сила, као неки зид те спречава“). Чим се остави било какав облик тог блага, одмах је могуће да се несметано изађе. Мисли се да у таквим ситуацијама само расков помаже. По казивању, подземни пролаз који води према граници, ризници Поп-Мартина, је познат. Али, кад се дође испред врата, ту се нађе на мноштво полула и катанаца и „златар“ даље од тога не може да приђе: „Исто те спречи нека сила, неки зид, не можеш да мрднеш напред“. За ту ризницу казују да је најбогатија у југоисточној Србији и да се тачно зна где је то место.

Верује се да човек може да пронађе расков уз помоћ корњаче. Треба зазидати корњачино гнездо док она није ту. Око корњачиног гнезда се сплете пруће, направи се кош и загради се и на том месту се сачека, јер корњача не може на други начин да савлада препреку и отвори гнездо, сем да пронађе расковник. Корњача зна где може да га пронађе, узме га у уста, донесе и „само додирне зазидано“, након чега се зид разруши.

Такође се верује и да „расковник деветокрил“ помаже нероткињама. Наиме, постоји и мушки и женски расковник, а плод му је у облику малог детета. Мушки расковник „има и паченце и све“, и

то жене које немају децу носе за појасом („у тканице“), „потопе га у воду, па пију воду“.

За неке од познатих личности верује се да су имали расковник. На пример, четнички војвода Коста Пећанац имао је, по казивањима, расковник усађен у длан и због тога могао је да отвори сваку браву.

Расковник је често замишљан као мали човек („kad изваде расковник, пупчић му везан за корен; и kad га откину, оно му капне крв од пупак“). Ова представа је опште распрострањена, а по казивачу из поменутог етно-филма расковник се замишљао као мали човек („као палац велики“) који лежи у трави и „саји као јаје од кошке“⁷.

Верује се да се расковник може пронаћи у планини („моја матери после ноћи тражила расков по планини; она је имала расковник, исто као детенце, има и косицу на главу; то је као мала луткица“).

Такође, верује се и да свако закопано злато поседује свој „куран“. То је начин, тј. информација, на који може да се узме и да се скину чини са њега, да би могло да се користи. Мисли се да постоје људи „који знају да уклоне проклетију злата“.

Као што је већ речено, информација о проналажењу злата може се, по веровању, добити и у сновима. Тако се у сну једној жени („мајка Новке Бошкове“) јавило да треба да однесе окрвављену мушку детињу кошуљицу на место где јој је „казато“ да се налази злато. Она није пристала на то и касније је то дете умрло, запалила му се кошуљица поред ватре и од опекотина је дете умрло.

Распони златарске митологије. Чувени град Есверлин. По казивању, „златари“ су пронашли и уз помоћ „неког владике“ превели прастари запис у којем се говори о томе да је „град Есверлин“ (данашњи Сврљиг) био највећи град у Србији. Због тога су ту и боравили цар Костадин (Константин) и царица Јелена, а успомену на њих чувају многа света места и записи: „Има три цркве у Нишевац, црква цара Костадина у Манојлици, црква цара Костадина у Сврљигу“. По Ацку Младеновићу, град Есверлин се помиње у списима које је он лично нашао. Он помиње и цифру „од 500 до 600.000 становника“, колико је тадашњи град Сврљиг („Есверлин“) имао (како то стоји „у тим старим записима“). По казивачу, „то су записи које смо нашли у неке књиге, у Нишевац-куле, у неку пећину, то су

⁷ Видети напомену 6.

књиге на воштано платно, то нам првео један владика“. По веровању, у Нишевцу („Нишевац-куле“) налазила се ковница цара Костадина („и сад стоје ту казани и наковањ“). У овој књизи (тј. записима) се, по казивању, помиње и језеро које је, у сврљишкој области, постојало у време цара Костадина, а о чему сведоче и много бројне алке за бродове које се данас могу пронаћи у овом крају, на разним местима. У истом спису (који има „око десетак страница“) помињу се и три магазе (цара Костадина).

Технички уређаји. О свом „занимању“ сами „златари“ кажу како је „златарство скуп спорт“. Овде се пре свега мисли на мноштво техничких уређаја којима се „златари“ користе како би открили злато. Међу овим уређајима налазе се „амерички ласери“ и „дубински апарати“. По једној причи, помоћу ових апаратова неки официр је „у Драјинско“, на месту званом „Мачја глава“, пронашао „жућкасто стење“, за које се касније испоставило да је 60-процентна златна руда. Ово је установљено на Институту у Бору, а по сведочењу једног „златара“, борски инжењери који су радили у околини Куршумлије рекли су да ће у Куршумлији бити најбогатији рудник злата на свету.

Знаци. Сврљишки „златари“ верују да су они који су закопали злато истовремено остављали и знаке, како би, уколико преживе и врате се, знали где да га нађу. Мисли се да је ретко ко оставио злато код самог знака, знак је само оријентир. Ових знакова, по речима „златара“, у сврљишком крају има заиста много и разноврсног су карактера, али најчешће ипак представљају животиње. На пример, код перишког Пандирала уклесана је риба у камену, а постоји, исто тако, и предање о три орла који кодирају поруку о месту где се налази баснословно благо Поп-Маринка (Мартина)⁸.

Mane. У жељи да се домогну злата, „златари“ такође трагају и за мапама (плановима) на којима је уцртано где се благо налази. Посебно су познате тзв. „мапе Поп-Маринка“; по једном предању, три

⁸ И у другим областима и околностима, закопано благо је обично обележено неким знаком, а „значи су симболи у облику кантара (кантар са теговима на седмом подеку), дрвета, рибе или неке друге животиње (квочка са два или три пилета“ (J. Mijačović, n. d., 173). Благо може бити закопано на разним местима, а „мостови, дрвеће и извори су само нека од тајновитих места где је благо закопано“; по једној причи, „војник из села Горњане, на самрти је заветовао друга да ископа благо сакривено на три дрвета и да направи и њему намени чесму са три славине“ (Исто, 173).

ознаке МПМ се налазе код три фигуре орла, које су распоређене у сврљишком крају. Мисли се да се највише мапа налази код Бугара, јер „кад су Турци одступали Бугари су им одузимали све папире“. Ове мапе, међутим, није једноставно протумачити, јер у плановима су често замењене стране света. Наиме, они који су остављали злато и исцртавали, тј. исписивали мапе, рачунали су да до тих мапа може да дође и неко други, и због тога су, на пример, уместо „западно“ писали „источно“.

Дешифровање података. Такође, постојали су и други начини да се ове мапе учине недоступним „непосвећенима“. По једној причи, неки Бугарин је дао једном човеку из Влахова „оригинал план на кожици“, на којем је све било написано иглом, и „кад се кожица развуче све читаш на њу шта пише, а кад се састави не види се ништа“. Иначе, на тој мапи су мере изражене у „турским појасима“ („на ону кожицу пише 34 турска појаса западно, па северно“). По речима казивача „златара“, имали су великих проблема („пет година смо се млатили да уклопимо податке“) јер нису могли да одреде дужину „турског појаса“ и пронађу злато у атару сврљишког села Ђуринац („тражи се крушка; испод крушку има столовни камен, и то се помиње у план, камен бел, као јаје изнад земљу“). У овом плану су замењене стране света, како би се трагачи збунили. Касније је на том истом месту („место Тескало у село Ђуринац“) човек изорао црну куглу. После је причао како је кугла била изузетно тешка. Ударавао је куглу секирчетом, али ништа није постигао. Тек је са пијуком успео да разбије куглу. А унутра је било 6,5 килограма дуката. Кугла је била толико жилава јер је направљена од скуваних биволских рогова; то поцрни и не може да се поломи ни за живу главу. Тада је, по казивачу, пронашао црну куглу, ускоро је купио кућу и накуповао машине, обогатио се. Ово је само једна од многих прича које се у сврљишком крају могу чути о људима што су се обогатили.

Слична веровања о злату распрострањена су у целој источкој Србији, као и на читавом истоку српског етничког простора. Као пример на водимо веровања Караваџа, настањених у румунском Банату⁹.

⁹ О недвосмислено српском пореклу Караваџа видети у радовима Михаја Н. Радана; видети, на пример, његову студију: *Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Караваџа*, Етно-културолошки зборник IV, Сврљиг, 1998.

Карашевска веровања о трагању за златом

За богате људе се, код Караваца, обично прича како су пронашли злато, „комору“. По једној причи, извесни предак породице Кокора ставио је одређену количину блага у котао. Након тога је проклео то злато, да га нађе тек девето колено и нико ван њиховог рода. Једном приликом, два човека су ишла ноћу и видела у даљини пламен за који су претпоставили да је злато, да „игра комора“. Иначе, верује се да „комора“ игра једном у седам година. Онда су се приближили и обележили место у намери да сутрадан ту дођу, да копају и да изваде злато. По договору, сутрадан су дошли са алатом, нашли то место и почели да копају. Копали су и копали, док најзад нису стигли до огромне ружне жабе. По једној верзији су се уплашили, а по другој разочарали јер су уместо „коморе“ нашли на жабу, након чега су се вратили кући. То је било на некој ливади са кукурузом. Газда, чија је то ливада била, када је пролазио туда видео је неки неред, погажен кукуруз и слично. Помислио је да су дивље свиње, а када је пришао ближе видео је рупу и раскопану земљу, и у рупи котао пун дуката. Тада газда је био из те породице Кокора и то је знак да мора да буде испуњено онако како је проклето, да нико изван рода пре деветог колена не може да пронађе злато. Овај газда је покупио дукате и почeo да купује плацеve и гради кућe. Обезбедио је целу породицу и од тада су сви Кокорићи имућни.

По другој причи, породица Карабаш стиче богатство и гради огромну кућу након проналаска блага односно „коморе“. Једном приликом, човек из те породице је силазивши са брда приметио необичан пламен и помислио да „игра комора“. Запамтио је то место и касније дошао и без проблема покупио благо. То се десило на имању извесног Лаftаша, који није био ни у каквом средству или вези са Карабашом.

Верује се да је злато ћаволово (врагово) и да је проклето. Када се види пламен, до злата се може доћи уз примену правила да се ништа не сме говорити, а кад се стигне до тог места треба бацити или шешир или мараму преко њега и ножем заокружити то место. Када се шешир (или марама) преврну, онда ће бити пуни дуката. Ако је злато проклето и не да се налазачу, нестаје са места где игра пламен (каже се „ошло у земљу“) и човек може да копа колико год жели или неће га наћи јер је оно „отишло у земљу“.

Мисли се да ако неко има златан предмет који је поштено зарadio или наследио, добио, у случају да га на тренутак изгуби тај

предмет више никад неће наћи јер је злато проклето, и то се потврђује мноштвом примера.

Верује се и да у поноћ уочи светог Илије, папрат једини пут у години пушта цвет који има посебне моћи, односно може да отвори било која затворена врата, браву, катанац и све што је затворено. Треба бити необично храбар да би се убрао овај цвет. То се ради у поноћ, ван села, а најстрашније су три препреке које треба савладати. Када се човек приближи месту где се налази папрат (у овој папрати ниче само један цвет) и одлучи да крене да га убере, долази до промене целе те области, „није више као на овом свету“. Човек види папрат и цвет, али се појављује много ватре, и цела војска ћаволова која иде према њему. Међутим, он не сме да направи корак назад, већ треба да буде свестан да је то само привид и да се на тај начин куша његова храброст. Ако успе да не узмакне, ћаволи нестанују, али чим направи корак напред, појављује се огромна пропаст (провалија) и земља му одлази испод ногу а он упада у ту провалију. Он треба да верује да не може да падне, иако му земља измиче под ногама. Уколико успе да га не обмане тај привид, онда провалија нестане и може да настави према циљу. Након тога се појављује трећа препрека, огромна црна река претећи да га однесе и удави. Ако и то савлада, и не уплаши се, онда све нестаје и трагач може без бојазни да убере цвет. Цвет се одсече бритвицом, којом треба исећи и кожу на длану ради убацивања целог цвета у длан, након чега човек добија моћ да отвори све што дотакне руком.

Постоји и веровање везано за јежа. Наиме, ако човек жели да доспе до траве, бильке која отвара све што је затворено (ова билька је слична мандрагори), треба да ухвати младунче јежа и стави у посебно спровјену кутију, клопку („пецило“), затвори је и онда јеж мора да набави бильку и отвори „пецило“, након чега оставља чудесну бильку и одводи своје младунче. Тада човек дође и узме бильку којом може да отвори сва врата.

Завршно одређење

Након што је представљена основна етнографска грађа, на примеру сврљишке области, неопходно је у најкраћим цртама указати и на базичне релације у вези са митолошким комплексом трагања за злато, уз одговарајући сажети аналитички осврт.¹⁰

¹⁰ Детаљна и комплексна анализа биће саопштена у посебној студији.

Досадашња детаљна теренска истраживања народне религије сврљишке области омогућавају да приметимо како „златарска“ предања данас представљају један од најживљих и варијантним мотивима најбогатијих митских система ове културне зоне, а слична је ситуација и у многим другим деловима српског етничког простора. Штавише, чак бисмо се могли усудити и да тврдимо (наравно, подвлачећи ову везу искључиво на формалном плану) како оно што је на ритуалном плану за сврљишки крај и источну Србију некада значио обред литијског опхода¹¹, то на митском плану (када узмемо у обзир присуство и разгранатост различитих мотива) данас представља комплекс предања и веровања везан за трагање за златом.

На митолошком плану, трагање за златом одвија се у простору између овостраног и оностраног, у контексту комуникације „о-вог“ и „ононог“ света, где се преплићу садржаји који припадају двема одвојеним категоријама стварности. У истом смислу треба посматрати и одговарајућа веровања и ритуалне радње које се практикују у вези са трагањем за златом, од жртве до обавезе ћутања за време трагања, на пример¹².

Међутим, дубља анализа предочене проблематике може бити остварена једино у оквиру разматрања опште митско-ритуалног система српске народне митологије, заједно са сагледавањем других, сродних, митолошких ентитета и одговарајућих подсистема (нпр. змај, таласон, змија чуваркућа, сребрни цар, итд.)¹³ — који су на

¹¹ Видети студију: И. Тодоровић, *Ритуал ума — значење и структура литијског опхода*, Посебна издања Етнографског института САНУ 53, Београд, 2005.

¹² „Подземно благо, ма где се налазило, било је пре свега закопано у оностраном, већ по природи своје тајновитости и отуђености од друштва. Уосталом, и простори у којима се уопште благо могло налазити одреда су нечиста места, која човек или није заузео својом делатношћу (природа) или их је напустио (кућишта, развалине), што значи да аутоматски припадају натприродном свету“ (D. Bratić, n.d., 98). „Све поменуте несрће, до којих долази у конакту са благом, или посредно са чуварима: претња катализмом (манипулација временом), смрћу, болестима, или њихово остварење, према традицијским веровањима, леже у домену хтонског и демонског (Мелетински), па се у овој чињеници могу тражити одговори на питање откуда опасност од додира са закопаним благом“ (Z. Karanović, n.d., 88). видети и: Љ. Раденковић, *Симболика...*, 256-257.

¹³ Видети, на пример, радове: Слободан Зечевић, *Таласони — митска бића заштитници грађевина и закопаног блага*, Гласник Етнографског музеја у Београду (ГЕМ) 28-29, 1966; Исти, *Нека веровања из традиције становништва приобалних насеља*, ГЕМ 57, 1993; Тихомир Ђорђевић, *Наши народни живот 3*, Београд, 1984, 412-414; Драган Јаџановић, *Сребрни цар у светлу археолошких и етнолошких проучавања*,

тачно одређен начин инкорпорирани у митско-ритуални контекст традиционалне духовне културе Срба. Грађа нас упућује и на претпоставку о семантичкој близкости предочених веровања о злату и древних митолошких концепција, односно представа о одговарајућим божанствима повезаним са земљом и њеном унутрашњошћу, као и са другим видом соларног принципа (идеја о „подземном сунцу“)¹⁴, на које су се наслојавале и касније пристигле митске представе.

Наиме, у различитим културама препознајемо соларне мотиве који су у непосредној вези са златом, тако да се општи закључак може свести и на констатацију о потврди већ доказане чињенице да постоји непосредна повезаност између симболике сунца и симболике злата. Према томе, злато би, у овом смислу, могло бити синонимично са дневним сунцем које је, након заласка, ноћу отишло у земљу и „умрло“ (или се трансформисало), згрушавајући се у овај елемент. По аналогном митолошком сценарију, сваког јутра се рађа ново сунце које сваке вечери умире, одлазећи у подручје оностраних, где важе закони „оног света“, што би био и један од главних разлога зашто се злату приступа са становишта успостављања контакта са оностраним ентитетом, при чему важе правила карактеристична за комуникацију са оностраним: ћутање (забрана говора), копање тј. трагање искључиво ноћу и слично, уз мноштво примера контаката са оностраним личностима односно ентитетима („старац на троношцу“, „умрли предак“ итд.). С обзиром на то да је, у овом митолошком контексту, некада представљало сунце, логично је да злато поседује огромну енергију и мистичну ауру, то су особине које се придају митском расковнику, као једној врсти неопходног услова за проналажење злата.

Исто тако, и један проповски прилаз наведеној проблематици у овом смислу би такође могао бити инспиративан и комплементаран, пре свега у оквиру наглашавања иницијацијског „кључа“ за тумачење. При томе се „умирање сунца“, у оквиру општег митолошког кода, присутног у бајкама и митовима широм света, који раз-

Етно-културолошки зборник VI, Сврљиг, 2000. Наравно, литература везана за највеће митске ентитетете је изузетно обимна и захтева посебно разматрање, превасходно када је реч о односу змаја и злата/закопаног блага.

¹⁴ „Злато се најчешће асоцира са светлошћу, тачније оно је одраз сунца, његов други, подземни лик, као што је икона одраз светог. У томе се разликује од сребра, које може бити симболичка замена за белину дана, за видљиво и људско“ (Љ. Раденковић, *Симболика...*, 256).

открива Проп¹⁵, може посматрати у контексту његове привремене смрти иницијацког типа, након чега следи ново рађање. Уосталом, у српској народној митологији јасно је, у смислу проласка кроз нову иницијацијску фазу, назначен соларни (парахијански) временски календарски оквир „рађања младог Бога“ (односно ентитета са соларним карактеристикама) сваке нове године¹⁶.

С обзиром на њену сложеност, сагледавање других значењских димензија митологије злата налаже и друге интерпретативне потребе и могућности. На пример, јунговски приступ овој проблематици непосредно нам предочава управо архетипски карактер злата, односно његово значење примордијалне и савршене материје која је комплементарна са одговарајућим (првобитним) стањем духа, односно са општим „просветљењем“ и самоостварењем¹⁷. Од посебног значаја су, свакако, и примери наглашеног есхатолошког контекста који се у оквирима српске традиције везује за злато¹⁸. Исто тако, и структуролошки увид у разматрану проблематику предочава нам постојање специфичних структурних образца, који се

¹⁵ Vladimir Prop, *Historijski korijeni bajki*, Sarajevo, 1990.

¹⁶ Видети и у: И. Тодоровић, *Рутуал ума*, поглавље VII, 3.

¹⁷ Са овог становишта је од посебног значаја обратити пажњу на специфично значење и значај злата у различитим традицијама, пре свега у алхемијској и аналогним традицијама повезаним са мистицизмом духа земље, где злато често представља суштински принцип, односно симбол достизања врхунског смисла. У вези са сродном проблематиком видети: K. G. Jung, *Psihologija i alhemija*, Beograd, 1998.

¹⁸ Наиме, злато се у новијој српској митологији јавља и у непосредној вези са есхатолошким контекстом, односно у вези са идејама о „крају времена“ и Србији као метафизичком средишту света, где ће се одвијати и коначна, одлучујућа битка између Добра и Зла. Тако се у пророчанству које се приписује „једном немачком монаху, из 17. века“ управо у овом контексту помиње злато (Pavle Mati, *Tajne proroka*, Beograd, 1990, 108-110), а сличан је случај и са есхатолошким предањима забележеним у сврљишком крају, констатованим управо код казивача „специјалиста“ за златарска предања (Алко Младеновић), тј. за приче о трагању за златом и одговарајућу традицију. У сличном се контексту, уосталом, помиње и митски град Есверлин, као једна врста средишта света. Међутим, сви ови мотиви се непосредно надовезују на један од најзначајнијих и најраспрострањенијих савремених српских митова (у најширем смислу ове одреднице), који је у претходним радовима дефинисан као идејни систем „Срби, народ најстарији“ (И. Тодоровић, *Митска истина Срба*, Београд, Звоник, 2005; Исти, *Идејни систем „Срби, народ најстарији“*, Гласник Етнографског института САНУ, XLVIII, 2000).

наслањају на концепте примарне структуре мишљења и примарне митске матрице, представљене у ранијим радовима¹⁹.

С друге стране, забележена етнографска грађа непосредно нам предочава и уплив савремене митологије и представља одличан материјал за разматрање пројекција разнородних митских елемената и мотива. Осим већ наведених мотива (присутних у предоченој сврљишкој грађи), као посебно илустративан можемо навести пример савременог веровања забележеног у источној Србији, о којем „испод водопада реке која протиче кроз село Балта Бериловац постоји камен у облику седла и испод кога се налази благо“, а овакав облик камена потиче отуда јер је на њега „из авиона пао Краљевић Марко“²⁰.

Митологија злата, као што је већ речено, представља изузетно сложевит феномен и наведена проблематика би могла бити разматрана на читавом низу семантичких планова, а међу њима највећу пажњу треба обратити на оне који су значењски специфични и посебно илустративни. Осим већ наведених димензија (интересовање првенствено треба усмерити на оне аспекте који нас директно упућују на закључак о изузетном значају митологије злата и у древном и у савременом систему српске народне митологије, као и у контексту разматрања одговарајућих начина преношења и трансформација традиционалне културе и система веровања), са становишта проучавања митологије злата посебно су значајни проблеми разматрања етичког контекста повезаног са трагањем за златом, затим мотива опасног злата, односа злата и митских бића (нпр. животиња — чувара) и слично. Од посебног значаја је и разматрање везе злата и потраге за врхунским принципом, као и питање симболике злата у хришћанству и општег значаја злата у глобалном културном и природном контексту.

У сваком случају, можемо закључити (како на основу доступне литературе, тако и на основу предочене непосредне забележене етнографске грађе) да се у митским представама о злату на специфичан начин сусрећу и допуњују изузетно старе митолошке представе и савремени контекст, као и да овај митски систем представља наглашено комплексан и виталан феномен, посебно укорењен и распрострањен у источној Србији, што је овом приликом потврђено

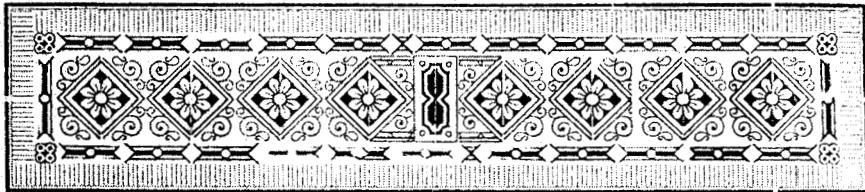
¹⁹И. Тодоровић, *Ритуал ума*, 364-370; И. Тодоровић, *Митска истина*, поглавље VII,3.

²⁰ J. Mijailović, n. d., 174.

и на примеру сврљишке области. Мноштво забележених података, односно непосредне етнографске грађе, представља и сасвим директан доказ за становиште (супротстављено извесним покушајима наметања супротних научних тежњи) да је традиционална култура Срба још увек жива и непроучена, као и да је један од основних задатака савремене етнолошко-антрополошке науке у Србији, исто као и у претходним периодима, управо сакупљање и аналитичко сагледавање савремених израза традиционалне народне културе (као и трагање за њима), чији корени сежу у давну прошлост²¹.

Ивица Тодоровић

²¹ У вези с овим закључком видети: И. Тодоровић, *Приоритети савремене етнолошкоантрополошке науке у Србији*, Етнологија и антропологија: стање и перспективе, Зборник Етнографског института САНУ 21, 2005.

ИЗ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ

1.

*ПОВОДОМ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ У СРБА
ДР ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА*

Књижица др Ђорђевића¹ ретко помињана, незаобилазна је и због задате теме а и због двадесетшестогодишњег писца. Убрзо по-сле повратка у родни Београд, са медицинских студија и специјализације хирургије у Бечу, његовим трудом основано је Српско лекарско друштво 1872.

Беше му познато да науке штедро помажу једна другу, и када су удаљене. Стога он књижицу посвећује професору др Валтазару Богишићу „многопоштованом и драгом пријатељу, моралном покретачу и овог научног посла“. Јер, Богишић је показао да су „правни обичаји народни важни не само за политичку историју дотичнога народа, него и за општу историју права... и за народну психологију“, пошто су наказни закони у млађим државама у којима се законодавци нису обзирали на неписано право у народу, већ „пресађиваху туђе законе онакве каке су их у туђим земљама нашли“. И даље наставља: „Као што је готово у целој европској књижевности“ тако се и у нас увекао неразумни обичај да се популарише специјална патологија и терапија... Довољно је да подсетим на Розенову књигу „По-

¹ *Народна медицина у Срба*. Написао Др. Владан Ђорђевић, редовни члан Српскога ученог друштва у Београду, р. члан Антрополошког друштва и Лекарске задруге у Бечу. — Српски летопис за годину 1872. књига 114. Издаје Српска матица. У Новом Саду... 1872. стр. 1-71+ Питања за скупљаче „народне медицине“, стр. 71-77. Прештампано, стр. 78.

ука о домаћем лечењу болести“, на новине „Домаћи лекар“, на чланке и расправе у којима... се учи како може да се човек сам лечи... Тој литератури крив је професор Бок... Његова књига „О болесном и здравом човеку“... начинила је буру међу читалачким светом. Разграбили је у хиљадама егзemplара. Розенова је књига душевно дете Боково“ (4).

А последице? „Прво се умножио број оних болесника који страдају од „(х)ипохондрије“. Ма како да је кратко време од како као лечник практикујем, опет су ме и у Бечу и у Франкфурту на Мајни и овде у Београду, често питали за савет болесници, који су били у стању да ми опишу потпун низ од знакова какве тешке болести, за коју они тврђаху да је на себи имају, а ја не бејах у стању да нађем ни трага каквој болести на њима ... По који разљућен што му кажем да му не фали ништа, вади онда из цепа каквог „домаћег“ па ми црно на бело показује да он има све оне знаке који се у тој књизи на воде... Друга је штета...што и када се разболе па зовну лекара, нису у стању да кажу само оно што осећају „доиста“ имају већ готову дијагнозу“ (5)².

Шта би, онда, био задатак литературе просветитељске? „Да шире начела разумне *дијететике*, науке која казује шта је за живот од користи а шта од штете, начела *профилактике*, науке о томе како се ваља сачувати од болести...

У појединим громадним варошима нагомилава их се на стотиће, а по провинцијама често нема више од једног јединог на 10-20-30 раштрканих великих села. Тако је по свој Европи. А у Србији је горе. Срезови и окрузи су без икаквог наученог лекара... Далеко је када ће свако сеоце имати свога, а и онда, ... *народна медицина вршиће своју неограничену власт* (курзив је Ђорђевићев) (6). *Сакупљена народна медицина дала би dakле много грађе за профилактику*“ (7).

Не помиње Пастерову науку али она је безмало ту. „За колико болести зnamо данас да их производе извесни животињски и биљни паразити... Колико је кожних болести до скора лечено пијењем рибљег уља, а зnamо да их изазивају мајушне биљке које се по кожи распростиру. Зnamо и да нико неће добити глисту пантљичару ако није прогутао њен зачетак у каквом непеченом и недокуhanом

² Визионарски! Данашња читалачка публика већ заморена од књига и књижица а по угледу на некадашњег „хит-мејкера“ професора Бока, радо гута најразноврсније алтернативно-медицинске варијанте.

месу... Мада су нам изазивачи колере, тифуса, дифтерије, шарлаха још непознати“...

Да би описао народну медицину, морао је и о научној. Али терен је клизав. Знак једнакости између *одобрене* и *научне* медицине, беше могућ. „Који у Београду и по Србији не зна за покојну баба-Станију... која је с онаком срећом намештала старе и нове луксације (ишчашења) зглавака, која је онако добро знала „наместити“ сваку сломљену кост. Њене су заслуге тако велике, да се српска влада онога доба постарала да не пропадне њено знање, па јој је дала неколико „способних ћака“. (Потез који ће Пелагић похвалити у свом „Народном учитељу“). Један од питомаца те народне операторске школе је „жандар“ Алекса, коме се сваки Београђанин обраћа кад сломи или угане шта на себи. Још интересантнији је један народни лекар из Пожаревачке нахије који нарочито вешто лечи преломе. Један наш војни лекар у томе крају беше сломио голеницу, и дипломисане колеге пустише да фрагменти срасту под огромном дислокацијом (која води сакатости). Народни лекар сломи наново рђаво излечену кост, исправи дислокацију, па веже ногу у непомични тврди завој од цигаља, сапуна, кучине итд... у коме је кост за шест недеља прекрасно срасла“ (8).

„А ово су особито славна имена у народној хирургији: Јевто Дучић из Надлуга у Херцеговини, прешло му је 90 година. У Боци Марко Гильача и Андрија Живаљевић, а Крсто Медиговић из Паштровића. У Црној Гори: Марко Иличковић из Црмничке нахије, Манда Петровићка у Требињу, Лаза Горокућа у Будви, Митар Петров Мерџановић из Рисна“³ ...

„Али, велико је и хвалисање њихово (видара). Не само да су толико и толико људи излечили од ове и оне болести, него се погађају да излече и од јектике (туберкулозе), која је толико сурвала болесника да ни један лаик не сумња о немогућности да се и ту још помогне. Скоро је окружни физик у Крушевцу морао да преда суду једног таквог који је многим људима узео 30-40 дуката да их излечи од флоридне туберкулозе, а који су брзо по исплати те суме поумирали. Хвалисање није само знак њихове *необразованости* (др Милан Јовановић — Батут би на овом месту рекао *грабљивости*), него је и освета, што им је допуштено да само испод руку лече. „Често кад их

³ Рукопис Вука Врчевића, *Обичне народне болести и како се лијече, покупљено по Богици Которској, Црној Гори, Далмацији и Херцеговини.* (Архив Српског ученог друштва).

зову некоме болеснику одговарају иронично: „Нашто не зовете ученог доктора. Ја ништа не знам.“ И тек када му се добро позлати увређено частољубље, умекша немилостиво срце, он полази у помоћ. Говори се да народни лекари „за севаг“ раде, не наплаћују своје услуге. То је махом истина, само што они свакда тако знаду удесити, да им сваки болесник нешто *поклони*... Али, и поред свих похлона које измами опет је народни видар од ученог лекара јефтинији. Па и ако се сељо реши да зовне ученог, скупог лекара, то за цело болесник није детешће или какав деда болестан, него неко ко је нужан у пољу или на њиви. За мало дете и за чичу не вреди се *бачати у трошак*“ (10).

Прихватајући да је лечење код ученог доктора (рецепташа као ће их означити Пелагић) у поређењу с народним скупље, др Ђорђевић не прихвата (супротно Пелагићу) да су потоњи стога честитији. Могу бити али само док се држе тих својих *уских* знања. Пређу ли ту границу, нема честитости, ма лечили и бесплатно⁴. А прелазе је лако (што ће промаћи Пелагићу). „Жандар“ Алекса трпа у исту торбу сваку болест која је на каквој кости или зглавку. И каже: то је „угануто“! Те чак и код најужаснијег запаљења у каквом зглавку вуче и трза да то намести⁵.

„Али, какав тек јад и покор настају када је о унутрашњим болестима реч! Упркос раширеним веровањима да је болест Божја казна или последица чини или урока, основно схватање патологије, у свију европских народа па и у српском, је хуморално. Сокови (*humores*) или течни састојци тела најпре се поболе, тек онда страдају чврсти (*solida*)“ (18). Супротно схватање да се у свакој болести морају најпре разболети чврсти састојци, на пример живци, па се тек рад њихове болести покваре и сокови у телу човечјем — у Срба нема. И српска народна медицина држи да је цело човечје тело једна мрежа од лагума и испреплетаних канала и у њима теку сокови. Докле су они чисти па мирно теку, дотле је све добро. Чим се крв згу-

⁴Скученост дијагностичких знања није само медицинско и морално, него и правно питање. У Хамурабијевом законику, прописано је да ће лекару који болеснику није излечио оболело око његово за казну бити извађено. Из тога проистиче право лекара да одбије да лечи, ако препознајући болест зна да оболелом помоћи нема, те је потоњи био заштићен од шарлатана и гуликова.

⁵ Више од једног века потом та прича ће се наставити. „Готово свако веће место у Црној Гори има и данас по једног народног видара, „специјалисту“ за намјештање руку и ногу“. (Filip Šoć, *Narodna i naučna medicina u Crnoj Gori*, Podgorica 2002, стр. 96.)

сне више него што треба, чим се накупи много воде у крви, чим се *прехлади*, сувише *угреје*, настају болештине. Осим нечисте крви главни спољашњи узрок је *назеб*. Мада народна медицина нема ни појма о запаљењу. Иако недостатна, народна медицина утиче на цео народни живот, јер не дејствује само када, наводно, лечи. Из те народне опште патологије образују се дијететска правила, те састављају законик. А њега свако знаде на изуст, иако томе није посебно научаван био. По њему се и управља: храни се, бира одећу, уређује своје станиште⁶.

Веза између народне науке о болестима (патологије) и народне дијететике и профилаксе, један је од најдалекосежних, упозоравајућих закључака. Баш та погубна традиција показаће се најотпорнијом. Одрећи ће се Србин и светог Саве, и застарелих моралних норми, мајке Јевросиме, али не и схватања о назебу. „Уз то је народна медицина — свачије имање⁷. У варошима зову одмах лекара код свију напрасних болести, које својом бурношћу застраше околину; или кад ко сломи какву кост, кад шикне крв из какве ране, или када „бабица“⁸ призна да се њено знање исцрпило и да при некој породили настају „докторске ствари“. Код свих осталих болести, а нарочито унутрашњих, све ће се најпре покушати, сва бајања и сви народни лекови биће испробани, па тек када се увиди да вајде нема, тек онда трчи, зови лекара. И колико год да би човек очекивао да је народ у лечењу болести фаталиста, то ипак није тако. Једно, сељак

⁶ Ево још правила: само је дебео човек како ваља здрав, трудна жена нипошто не би смела да се купа, јер би се дете у њој удавило; а ако трудна жена има врло пољувачене зубе, нипошто да не даде извадити ни један, за свих девет месеца, ма и пољудела од бола, иначе ће јој дете брзо умрети. Чак и у другој половини прошлог века владаје међу докторима стоматологије необјашњив страх када би требало да се трудници вади зуб. Томе је доприносила, по искуствима писца ових редова, и школа (факултет). Није се доволно инсистирало да трудноћа није болест, да се оболели зуб, особито под анестезијом, може и мора да се вади и тада. О вађењу зуба код трудница говорило се као и о вађењу зуба код оболелих од уремије, шећерне болести, хемофилије. Уз опшируну, неретко двосмислену причу да се за сваки случај консултује гинеколог. Те се неретко догађало у Београду (!), да градска ноћна служба врати трудну жену, већ и онако смлаћену зубобольом, јер прво гинеколог мора да каже своје.

⁷ „Завиј прст, прођи селом, па ћеш видети колико има лекара.“ Написаће у књизи *Надрилекари* 1923. др Милан Јовановић Батут.

⁸ Знаци навода су др Ђорђевића. Њима се указује да је реч о женама из народа које се баве бабичлуком, а не о школованим бабицама.

и не верује да може нека болька да се исцели сама од себе, друго што нема кад да буде болестан. Стога навали с најзамршенијим средствима од почетка, не би ли се што скорије прекрхало, црно јал бело. Нестрпљење је у њих тако велико, да не чекају ни да виде хоће ли неко средство помоћи или не, него одмах поврх њега додају други лек“⁹.

„Дешава се да су болеснику дозвали доктора, и да болесник узима лекове врло савесно, али ето данас су биле прија Наста са тетка Савком и читавим чопором беспослених тетака, стрина, кумица. Дошли су „да поседе“, „обиђу болесника“, донеле су му „понуде“; па је прија Синђија испричала, како је кумашин њене јетрве имао баш *ту исту болест* (курзив је Ђорђевићев), те се спомогао пуним лонцем расола. У Београду известан слој жена друго и не ради, иде на бабине, на даћу, и кад се ко разболи. Па ако болесник после народног лека, на пример расола, ипак умре: е, то је Божја волја, ко се може борити с Богом... Али ако је после докторовог лека наступила смрт, онда је лекар крив. *Народно лечење никада не криви ни за чију смрт*“. (Курзив је мој).

Књижица попут Ђорђевићеве вапила је да буде написана. Одавравши научно гледиште, прихватио је шире, али му не беше дорастао. Недостајао му је мукотрпан теренски рад. Отуда са сваком наредном страницом, после овако бурног почетка, опадају уверљивост али и вредност ове књижице, и остављају утисак да је писана на брзину.

Уследио је жесток одговор, не лекарских већ књижевних кругова: „Књигу написати значи: идеје које се у мозгу човечјем стварају метнути на хартију... Сваки књижевник има своју тековину. Неки је стекне са оријиналности својих мисли, други муком и трудом купећи оно што се од најстаријих времена нахида у народу (нека нам за пример служи Вук). Но, појам „написати“ односи се и на трећи случај (...), а то је кад један човек из сличних књига на страном језику извади понешто, те састави једно цело, које после под његовим именом продаје. Ово се већ не сме и не може звати тековина и својина пишчева, који у овом случају није ништа друго до преводилац. „*Народна медицина у Срба*“ ... скоро је јединствена у свом роду (...). Покрао је Милићевића и фра-Јукића, преводећи потоњега са хрватског, похарао је Врчевића... И, барем да је преписивао како треба,

⁹ Краљ Милан понашаће се према др Ђорђевићу, свом дворском лекару исто тако. Тек што би попио прописани му лек, већ би запажао да не делује!

ако већ изворе није наводио... А што се г. Вука Врчевића тиче... Оно што прича г. Врчевић о себи узимље г. др Владан за све болеснике; (грешку коју Пелагић неће поновити!), оно што ради стари Горокућа, вели г. др Владан да тако ради цео народ; оно што је било у Буџви г. др Владан прича као општу црту из народне медицине. Др Владан се брани да је систематизовао сирови материјал који је био у Врчевића, Јукића, Милићевића онако разбацан и наслаган без система..., али признаће г. др Владан да је разлика између систематизирати и написати. Све у свему, нека свако донесе свој суд о овој беспримерној књижевној крађи“¹⁰.

Др Ђорђевић се ослањао и на немачке писце. Њима беше понесен и надахнут. Откривање *Cage o Нibelунгизма* може се лако доћи у везу с порастом истраживачких подухвата и у области немачке народне медицине, из истих оних разлога које је он навео поводом српске. А наводе се данас, од стране истраживача *етномедицине*. Откривање српске усмене баштине, и њен одјек широм Европе, водило је и овом подухвату, а на подстицај Матице српске.

Отуда је изостављање преспорог посла сакупљачког, водило др Ђорђевића ка *упиштавању*, што му је, остави ли се по страни мучно питање књижевне крађе, најкрупнији недостатак. Јер, ни појава легендарних народних видара не говори да је постојала јединствена доктрина. Нису се у свим крајевима костоломи и ране лечили на исти начин, а ни с једнаким успесима. Вештине су се преносиле с колена на колено, тврди др Ђорђевић, али је ваљало да то докаже. О међусобној размени видарских искустава није могло бити ни речи. И најнезнатнији су своја „знања“ чували као тајну, издајући се за самоуке.

Произилази, али тек на основу упитника датог на крају књижице да је и др Ђорђевић постајао свестан свих ових недостатака. Уопштавање, уз систематизацију грађе а по узору на универзитетски уџбеник, послужило му је само за поређења. Српску народну медицину поставио је уз немачку, па закључио да је у погледу лечења спољашњих болести српска болја. Али, ту стаје. Не обавештава да Немачка још изодавна има занатлијско удружење својих хирурга нелекара, систем испитних провера, издавање диплома да би се добила дозвола за рад. Стога немачка народна медицина није морала да се развија у том правцу. Чак обрнуто, била је принуђена на

¹⁰ Ј. Н. Петровић, *Народна медицина у Срба од др Владана Ђорђевића*, Правда, Београд, бр. 17. и 19-21. X 1872.

опрезност. Народним лечењем унутрашњих болести могло се, мимо власти, зарадити знатно више. Још да је ту своју склоност ка хваљењима испољио *после* ратова Србије против Турске 1876. и 1877. могло би се и разумети. Тада су се у лечењу ратних рана, и у Србији (Раковац) и у Црној Гори (Иличковићи), народни видари баш истакли.

Пола века касније Ђорђевићев „кључни човек“ Чича Димитрије из Параћина, приказан је као шарлатан; извикани чудотворац због кога многи ослепеше. Больје неће проћи ни народни хирурзи вични вађењу камена из бешике¹¹.

Др Ђорђевић је веровао и гласинама те је занет уздизањем српске народне хирургије губио већ ионако несигурно тло. Био је варошки лекар. Недостајало му је сеоско искуство, те западаше и у површна објашњења. Тврдио је да је народна хирургија боље развијена у сточарским крајевима, јер тамошњи свет одлично познаје анатомију животиња, па је испадало да су польоделци редом — вегетеријанци!

Беше рад хвалити макар и делић српске народне медицине, јер тиме и свој род хвали, а опет му је као ученом доктору морало бити јасно чему то води. Клацкав тај његов став заступљен је, неретко, и код савремених истраживача етномедицине на Балкану.

Хуморална доктрина не беше српска особеност, што др Ђорђевић с правом истиче, али пропушта да укаже, да је дugo владала универзитетском медицином широм Европе. Стизала је „одозго“; народном генију припадала је понажмање. Пуштање крви беше најчешћа њена последица.

Утицај ове књижице остаће неиспитан. Зна се да са Валентиним и његовим упитником, нико није кренуо у народ¹². И упитник је за себе књига, али о намерама.

¹¹ Др Милан Јовановић — Батут, *Надрилекари — како варају, глобе и затишу народ. Необавештеном и лаковерном свету за поуку*, Београд, 1923, стр. 115-119.

¹² Др Јован Валента, здравствени просветитељ, искусији и старији од др Ђорђевића. Ипак је упитник са наводно 79 питања, јер било их је много више рачунајући и пропратна расподељених у осам поглавља, био преопширан. Има, наравно, питања која су тада могла бити постављена и другде по Европи, и у најразвијенијим њеним деловима. Многа заслужују пажњу јер указују на правце истраживања. На пример: Има ли код вас доктора, травара, видара и баба? (...) Или: Има ли (поводом травара) појединих породица у којима од вајкада прелази ово знање? Држе ли травари ово знање за тајну? Има ли у вашем крају баба или видара или ранара који особито знају лечити кад ко сломи или угане штогод на телу“? У следу ових питања је већ садржана сумња у запис Вука Стефановића Караџића да су српски народни видари и травари мањом самоуци.

Утицаја је било. У свом здравствено-просветитељском листу *Здравље* (1878-1882), Батут као да од почетка настоји да избегне методолошке мане др Ђорђевића. Користио је, то је и предност перидике, проток информација у оба правца. Јер, осим одговора на питања читалаца, Батут поставља своја¹³. Тако прикупља језичку, етнотехничку, етнолошку грађу, али дубоко уверен да је народна медицина штетна. Отуд је и громогласан Пелагићев захтев да своје лекаре народ бира лакомислен. Већ по опажањима др Ђорђевића, ученим лекарима народ не беше склон. Батут у књизи *Надрилекари*, то поткрепљује, наводећи да су у Јагодинском округу, крајем претпрошлог века, устали житељи тражећи својим потписима да се допусти рад видарици која успешно „чупа шарлах из грала“!

Батут је следио али и оспоравао др Ђорђевића (а и деловао после победе Пастерове науке), не само у „детаљима“, као поводом Чича Димитрија. Указивао је да је народна медицина трајан извор не само погрешног понашања, већ и надрилекарства. Но, уз њу не би требало да нестане и народни језик; чега се др Ђорђевић беше тек дотакао.

Књижица др Ђорђевића (као и Пелагићев *Народни учитељ*) била је, свакако, позната др Лази Димитријевићу, који је прве странице својих записа *Како наш народ живи штампао баш у Ђорђевићевој „Отаџбини“*. И већ при летимичном погледу опажа се да ни Димитријевић, као сеоски доктор, није губио време на упитнике, на анкету. Прихватио је књижевни приступ, онај са првих десетак страница Ђорђевићеве књижице. Сказ брзих, фотографских, лекарско-природњачких запажања; но, с последицама по структуру.

Како год било „мађијски импровизатор др Владан“ — како ће га доцније окарактерисати др Станојевић — испољиће и ту своју особину у књизи *Народна медицина у Срба*. Силна његова радна енергија, ерудиција, нечуvena видовитост, curriculum vitae од кога се без мало мути ум, али и његово пачање у све и свашта, навешће Станојевића да га напослетку назове енциклопедистом и аматерском при-

¹³ „Који су обичаји у Вас о покладама око јела и око судова за кухање и јело? Или: „Вашаница (вашац, ваштица, рујбе) мала чибуљица што наиђе на нози одоздо (на табану) под кожом па сврби. Притискују их угријаним лучем и кажу да од тога прође или бар престане сврбљети. Каква је то чибуљица и како долази? Има ли је често по народу и лијечи ли се само тако? Има ли и другијех имена? Љекарска питања, Здравље, Цетиње, 1880, бр. 1 стр. 32.

родом¹⁴ што је противуречно. Др Ђорђевић је, објашњава Станојевић, „љубио ширину а не дубину, те једва да и постоји област у коју није стигао да закорачи, и ту надмаша професионалца“.

Беше наш први школовани лекар-хирург, али не и оснивалац хирургије у Србији. А где је његово, до сад још неоцењено, књижевно дело, где „Отаџбина“ коју уређиваше годинама? Где је др Ђорђевић законодавац, историчар, политичар, градоначелник, министар, државник, амбасадор, али и сужањ...

Др Станојевић је жалио што др Владан Ђорђевић није остао само у медицини, којој је, ипак, највише дао. Усталасао је до тад учмали, а малобројни, лекарски сталеж. Постао узор, отац и деда, многих потоњих подухвата. Беше, одиста, за угледање, али и неугледање у понечем, о чему сведочи *Народна медицина у Срба*. Из висина се није могло с таквом темом, онако баш орловски. Био је полетан али му је недостајао упоран рад. И уз опасне позајмице књижица је могла бити боља. Ипак остаје незаобилазна.

2. РЊИЦА ИЛИ ШКРБ

Ко је писац члánка са сигурношћу се не може рећи¹⁵. Но речит опис и данас стоји:

¹⁴ Владимир Станојевић, *Историја српског војног санитета & наше ратно санитетско искуство*, Београд, 1925, стр. 150.

¹⁵ „Здравље“. Љекарске поуке народу. Уређује др Милан Јовановић — Батут. На Цетињу 15. I 1882, II, бр. И, стр. 5-6 (Фототипско издање 1982). Први број часописа „Здравље“ штампан је латиницом а пет дана касније ћирилицом, 15. јануара 1880. Потоњег је новосадски „Јавор“ дочекао с одушевљењем, истичући да је „од свију наших потреба највећа и најпреча здравље појединца и здравље народа“. А ускоро и хрватски лист „Смотра“, који је излазио у Темишвару, „умољава др Милана Јовановића — Батута да издаје часопис и латиницом и под тим именом за хрватску публику“. Што из материјалних разлога не беше, затим, могуће. Цетињско „Здравље“ наставак је сомборског „Лист уз сарадњу више лекара издаје и уређује др Милан Јовановић — Батут“. Оба имају у поднаслову: „Здравље је срећа и снага, а болест најамник пропасти“. Писац највећег броја прилога био је Батут. Одгонетнути су још: др Константин Пеичић (Панчево), др Ђорђе Натошевић (Нови Сад), др Радмило Лазаревић (Београд), др Константин Ранковић (Меленци), др Јован Стефановић Виловски (Беч). И у сомборском и у цетињском издању, чланци су потписивани иницијалима, али има и непотписаних. Што се цетињског тиче, сарадника лекара са подручја Црне Горе тада није било. Ипак, претпоставка да је Батут ауторства прећуткива како би код читалачке публике (барем у Црној Гори) сописом „Здравље“ створио утисак да није

„У зачетку сраста лице дјечје из више дјелова. Двије стране развијају се подједнако, а кад се састану са средом склопе лице. Тај ред може гдјекад да омахне. Половице се развијају, али се у вријеме не стигну, а између њих остане зјап или пукотина. Дијете се роди с њоме и већ му више никада не заастра.“

Такијех пукотина има најчешће на горњој усни (рилици) и наш их народ зове рња (рница, хрњица, шкраб). На сред горње уснице дубок усјек чак до под нос и разишао се тако, да се десни виде. Гдјекада је по два така усјека, а међу њима тек мали комадић усне, од прилике као нека ресица или меснати рошчић. Хоће гдјекада та пукотина да буде већа, и онда захвати чак до у нос и чак дубоко у уста, кроза цијело непце. Кад је тако, онда је и у кости шупљина, те уста и нос нијесу одијељени. Роди ли се у нас тако дијете, онда је руга готова. Свијет збори од сваке руке, а сама јадна мајка жели рођеном свом дјетету смрт. Као да је она крива, или као да је дијете згријешило, што се природа мало претурила и наказу учинила.

И још би се руга некако поднијела, да није тешкијех мука око таког дјетета. Оне досаде најгрђе. Дијете усјечене усне не може да ухвати сису, не може да повуче млијеко, не може да се природно одхрани. Па и храна из руке није му згодна и не може је, већ ако тешком муком и својом и нудиље своје. Теготе те додијају тако, да је проста смрт према таком јадном животу.

Па шта да ради наш народ с таким дјететом?

Ништа. Одхрани га некако муком и трудом, да већ не огријеши душе, а кад дијете поодрасте, на терет је и себи и дому. Што старије, р на му се све више развија и све је грђа, па већ кад дохвати доба момачко или дјевојачко, онда је терет највећи. Грдан зјап на горњој усни не да мјеста брцима, а из њега вире зуби као из звијера. Је ли и непце проваљено, онда је још грђе. Збор се такоме јаднику не разумије, а из пукотине сипа пљунка и бала. Био момак, била дјевојка, тешко им обојима! У осами од друштва омрзну на свијет и на себе, а би им најгрђа смрт била милија од овакога живота.

Кад се пустимо у те мисли, чисто нам је мило, што можемо рећи, да је и ту помоћи. Народ можда не зна, али љекарска вјешти

сам, не стоји. Било му је стало до утисака, да се ча невољници не упућују овом или оном лекару, јер из „Здравља“ не проговориа појединац, већ наука. У њој је моћ. Лекар је њен извршилац. Ма који и ма где био поступа по њеним правилима. Као што је „Здравље“, ма где се штампало, да ли у Сомбору да ли на Цетињу.

на учини и од те нагрде човјека, да му опет живот омили. Није то гријех овога или онога, није то казна божја, него природан недостатак, кога рука човјечја и може и смије поправити.

Рња се вјештином љекарском поправља и има случајева, да се тако учини као да је и не бјеше. Јејкари је сијеку и шију, те од нагрде опет учине човјека. Како се то ради, не да се лако научити, ал доста је ако научите то, да има томе лијека, и да га зарад среће једнога човјека ваља свакако потражити.

И ово вам ваља знати. Рња се најбоље сијече и шије у са свијем раном дјетинству, најбоље на одојчути. Дијете је лакше свладати, а и ране му најбоље зарашћију, што је у овој прилици најважније. Не траје неколико дана, а дјетету лијепо замирила усна и тек танка пруга показује, где рња бјеше. Дијете хвата сису и напредује као и најздравије. Кад одрасте једва му се ожиљак позна. Је ли мушки, заклони брцима и оно мало ожиљка.

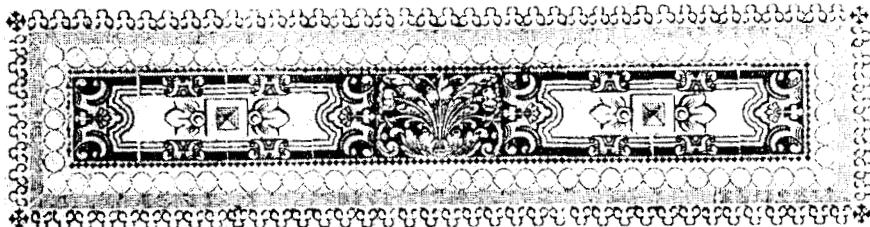
Теже је с рњом, која се протеже уза непце, али и ту је лијека. Рња на самој усни оправи се лако, брзо и без страха, али рња кроз непце треба више и муке, и вјештине и времена. То вам рекосмо, да не гледате скрштенијех руку несрећу, него да јој тражите помоћи. Ко тражи, нађе, а не нађе ли, остаје му лијепа утјека и јамачно благородно признање, да је учинио, што је могао. Више својијех сила никуд, а мање но што је за њих (у добру) никад“.

Шта је могао да буде циљ овако смелог чланка? Обавестити невољника, његову породицу, да се запуте преко седам мора и седам гора, али где? У Беч, Падову, или још даље, ради лека, али по протоколу старе хирургије, која решава све, у потезу, али наркозом још није овладала? („Дијете је лакше свладати“). Мада већ у то доба јесте. Ваљана је, упозорава писац чланка, сасвим сигурно за хелосхизе (када је расцепљена само горња усница). Мада ни данас не успева увек, и код сваког, једном једином операцијом. А где су варијанте када се расцеп дуж тврдог и меког непца пружа!?

Упркос томе, чланак носи важну поруку да дете рођено с тајним расцепом „није гријех овога или онога“. Што је и данас најтеже да се схвати не само од шире околине, или најуже породице дететове, него и од стране обавештене савремене мајке, порекло аномалије, истински разлози њеног настанка. Нити је мати на сугреб стала, а нити су је мађије сплеле, ни урок није, а ни божја казна, нема кривице ни до матере, а ни до оца, ни до детета непосредне. Па, ко је онда томе крив? Природа, казује писац чланка. („Лице се кат-

када не склопи како треба“). А грешку природе човек може и уме и треба да исправи.

Брана Димитријевић

Из путне бележнице Забелешка са путовања Медитераном

АЛЕКСАНДРИЈСКА ПАТРИЈАРШИЈА

На Александријском Корнишу — Мисија светог Саве
— Патријаршија Црног континента

Мој први сусрет са Александријом дододио се крајем лета 1950. године када сам тамо кренуо једним нашим трговачким бродом из Ријеке, преко Трста, Монфалконеа, Венеције, Латакије у Сирији и Бејрута у Либану. Пловидба је била изванредно пријатна: море тихо, а прамац брода секao је мале таласе без оних пенушавих круна које се ваљају са Истока на Запад. Медитеран са својим близким обалама чини се као мало море чија је дужина у нескладу са дугом историјом цивилизација које су овде настајале и одумирале.

После десетак дана, са задржавањем брода у успутним лукама где се вршио утовар или истовар робе, нашли смо се пред Александријом — бисером источног Средоземља. Стали смо на приличној удаљености од луке, чекајући пилота локалне капетаније да нас доведе до гата провлачећи брод кроз плићак, надомак афричке обале у делу делте Нила који свој плодоносни муль расипа по морском дну дозвољавајући само бродовима плитког газа да упловљавају у луку без помоћи пилота.

Коначно ступам на тло Африке, сав усхићен и радознао да што пре закорачим улицама Александрије. То је време када је Егип-

том владао краљ Фарук, не баш омиљени властодржац овог сиромашног народа фелаха и малобројних радника.

Египатски богаташи, владајућа класа, окупљени око Фарука углавном су се налазили у Европи, избегавајући несносне врућине летњих месеци.

И каснијих година поново сам навраћао у Александрију. Јула 1952. године боравио сам тамо са нашом новинарском делегацијом која је дошла у једнонедељну посету египатској новинарској организацији. Стигли смо у ову пријатељску земљу непосредно после државног удара када је власт преузела група младих официра на челу са пуковником Гамалом Абделом Насером. Већ при првом сусрету он је изразио жељу да будемо гости који ће га наредних месец дана пратити на његовом путовању по земљи у којој је код народа уживао велике симпатије. Његови ватрени говори у Луксору, Асуану, Наг Хамадију, Александрији и другим местима били су дани светковине. Тада сам стекао и прва сазнања о патријаршији коју сам касније посетио боравећи овде као специјални дописник Радио Београда више од месец дана.

Много година касније, почетком осамдесетих, обрео сам се на чувеном Александријском Корнишу, авенији дугој дводесетак километара која лежи на самој обали мора. Ту се у недоглед пружају велилепне палате чије доње делове фасада заклањају редови палми и густи бусенови ружа пузавица.

Пролазим крај кафаница за чијим столовима седе гости из свих крајева света. Поред арапског, могао се чути француски, енглески, италијански, а често и грчки језик. Грчка заједница је некада овде била најбројнија. Грци су везани за овај град не само зато што га је основао један чувени Грк, Александар Велики, већ и због религије. Александрија је још од првог века била седиште чувене Патријаршије коју је основао апостол Марко. Касније, Грци су се определили за православље, заједно са локалним египатским Коптима. Додатило се то далеке 1204. године када је дошло до сукоба источног (Византијског) и западног (Римског), односно Латинског царства. Исте године крсташи су заузели Цариград и настојали да под своју власт подведу патријаршије у Никеји, Јерусалиму и Александрији. Њихово Латинско царство је било кратког века и престало да постоји 1261. године, када су у снажном продору никејског цара Византинци повратили Цариград и тиме окончали насиљну поделу Византије.

Пред једним кафе-баром на Корнишу срећем нашег земљака. Живи овде са оцем, мајком и браћом. Игра омиљену игру трик-трак са пријатељем из коптске заједнице. Кажем му: „Сигурно је потребна добра концентрација и размишљање да би се победио противник“.

Он ме посматра преко левог рамена, а лице му се развукло у дискретан осмејак: „Свака концентрација воле истискује живот. То му дође као Архимедов закон. Ми то не радимо. Ово је забава. Релаксација и одмор!“

Ћутим док ме наш земљак посматра. Нестао му онај осмех око усана. Каже ми: „Тешко је борити се са жељом свог срца које добија све што жели, а плаћа душом!“ Разговор се преноси на Александријску патријаршију, надалеко чувену библиотеку и на патријархе који су очували православље у овом делу Медитерана и проширили га на добар део источне и централне Африке. Мој саговорник као да је читao мојe мисли и са посебним задовољством предложи да ме проведе кроз комплекс Патријаршије и упозна с једним грчким свештеником, веома образованим, који има многа сазнања о животу грчке и коптске заједнице.

Идемо Корнишом према Патријаршији, посматрајући фелуке¹ како промичу крај обале натоварене великим балама памука. Топао ваздух суши усне, слузокожу носа и изазива свраб у очима. С времена на време измењамо по коју реч док нас усковитлани песак са плочника не обавије и натера да рукама прекријемо лице. Признајем самом себи да нас је обојицу прожела душевна посусталост. Ветар дува још јаче и диже сву прашину и песак са плочника, све до високих кровова четвороспратница овог шеталишта-авеније. И, као последњи трзај, односи сву наслагу песка и прашина према таласастим динама пустиње на домаку Александрије.

У дворишту Патријаршије, седећи на столици са новинама у руци, чекао нас је пријатељ нашег земљака. Пошто јесталожено саслушао шта је подручје мог интересовања, он ми постави неколико питања а затим са извесним пијететом помену име митрополита кенијског Макариоса Тилиридиса са којим се недавно састао и разговарао. Са великим интересовањем сам слушао његово излагање о историјату Патријаршије, док је полако износио податке. Ипак, нијам успео све да забележим јер сам, слушајући га, истовремено у ма-шти покушавао да створим слику времена о којем је била реч. Хри-

¹ Фелуке — мали, обалски бродови Египћана којима преносе робу. Користе се и за пловидбу Нилом.

ћанство је продрло у област Александрије веома рано, на самом почетку првог миленијума. Оно што је најзанимљије јесте то да је велики број Јевреја прилазио Грцима који су пренели хришћанство из Европе на тло Северне Африке. Везивање значајног броја Јевреја за хришћанство довело је и до мешања различитих култура у овом подручју. У таквом амбијенту деловао је апостол Марко, први патријарх Александријске патријаршије. Брзо ширење хришћанства у првом и другом веку додикло се не само у Египту и на западу, у Либији, већ је захватило и јут, Судан и Етиопију, где је подигнут чувени манастир Лалибела. Из Етиопије је хришћанска вера дошла све до Нубије и Јемена на источној обали Црвеног мора. У вековима који су уследили, Александрија је добијала на угледу. Чак ни цепање Византијског царства није умањило ширење православног хришћанства, пре свега у Египту и Етиопији.

У трећем веку постоје, међутим, све уочљивије неслагање Египћана и Грка. Обе заједнице постале су свесне да ни заједничка хришћанска православна вера није довольна за суживот у хармонији. У то време римски католици почињу да подижу своје храмове и училишта, па су се Египћани нашли у недоумици, јер нису желели приклучење ни католицима, али ни грчким православцима. Задржавајући православно учење, они оснивају коптску цркву у којој се окупља највећи број Египћана. Развија се посебна, коптска култура, а у храмовима се служи посебна верзија хришћанске литургије.

Александрија је са новим миленијумом постала место нових идеја које су се нашле у сукобу са онима које су биле проповедане пре хришћанске ере.

Корак по корак, ново се пробијало не баш лако и без жртава. Отварани су центри уметности, организоване теолошке проповеди о новој вери — хришћанству. Дух љубави и мира је захватио овај град. Ново је довело и до рађања јереси. Тако се појавио гностицизам, односно жеља за повратком на старо, односно за помирење са древним грчким теоријама о животу. Поборник старог био је извесни Басилидис, док је нове идеје заговарао велики број младих. Басилидис је подржавао Валентијус, способан и вредан проповедник. Увидевши веома брзо, међутим, да су изгледи на успех веома мали, он напушта Басилидиса и одлази у Рим где заузима истакнуто место међу онима који доводе гностицизам до нових подела — у школе мишљења Истока и Запада. Све ово вредно је спомена како би се боље сагледао развој који је довео до издвајања Египћана и стварања коптске цркве. Због тога је један од највећих проблема Александриј-

ске цркве био однос грчких православаца са египатским хришћанима, односно настојање да се заустави одлив верника.

Разговор у порти Патријаршије трајао је све док није почело да се смркава.

Поново сам на улици. Крећем се ка тргу на коме је велики споменик Мохамеда Алија на коњу, улица Фуад са својим прашњавим плочницима делује некако провинцијски. Одлучих се да попијем чај у једном малом кафе бару. Овде чај служе у малим уским чашама са дршком. Осећам укус менте помешан са индијским чајем. Прија ми. Јутарњи зраци сунца обасјавају зид наспрот кревету. У ходнику хотела чује се галама придошлих туриста: група Француза, вероватно професора средњих школа са својим ученицима. Шта ли ће им причати? Вероватно историју о томе како је Париз изгубио Египат и Суецки канал, који је изградио њихов земљак Фердинанд Лесепс. Да ли ова генерација осећа још увек носталгију за тим временима?

После доручка журим ка комплексу патријаршијских зграда да бих наставио јучерашњи разговор са богословом. Притом сам свестан да то и није био прави разговор, него више излагање, односно право предавање врсног теолога.

Искористио сам предах, док је сводио своје мисли, да га упитам да ли му је нешто познато о боравку српског архиепископа и просветитеља светог Саве и његовим мисијама у Александрији и по манастирима на Синаји. Као да је очекивао ово питање. Спремно је одговорио да би се нешто вероватно могло наћи у манастирима, али да су архиве Патријаршије у више наврата спаљиване, односно делиле судбину своје претходнице, чувене Александријске библиотеке.

Пијући кафу док се он удаљио да обави неки посао у патријаршији, сетио сам се да сам сличан одговор добио и у Јерусалимској Патријаршији, коју сам такође посетио приликом путовања по земљама Леванта.

Седим и размишљам о Савиним мисијама. Много ствари се ту изгубило у понору времена и догађаја.

Познати богослов Димитрије Витковић уложио је велики напор да би открио тачност тврдњи монаха Доментијана и Теодосија који су писали о боравку светог Саве на овим просторима, иако ни један од њих двојице није био његов сапутник.

Позивајући се на Доментијана, Витковић пише да је свети Сава од Александријског патријарха добио водиче за обилазак Египта и манастира на Синајском полуострву. Водичи су, како се наводи,

посебно били корисни за обилазак пустинских насеобина западно од Александрије — Ливије и Мареоте 1228. године.

Витковић је, међутим, пронашао и неке пропусте и нетачности код Доментијана, посебно када се ради о географском положају места које је, наводно, посетио свети Сава.

Све те и друге расправе и тврђе и данас остају без научне основе, односно преостаје задатак да се обаве нова, детаљна истраживања. Такозвана нова Југославија у другој половини десетог века није била за то заинтересована, нити је подржавала напоре који су се у том правцу предузимали пре Другог светског рата. Зато смо и дан данас у том погледу тамо негде где се стало 1941. године.

Када се на вратима поново појавио мој саговорник богослов, био сам у дилеми: да ли би било корисно још једном повести разговор о мисијама светог Саве? На пречац сам донео одлуку да одустанем, јер да је нешто више знао, свакако би ми рекао.

Уместо тога, чуо сам нови део богате историје овог краја Византија је у више наврата у току осмог, деветог и десетог века покушавала да овлада Египтом. Сви покушаји завршили су се без успеха.

Александријска црква је у средњем веку готово сто година пролазила кроз небројене тешкоће. Православни Грци нису се никако мирили са идејом да прихвате Арапе за своје господаре. Што се тиче египатских Копта они су гајили известан оптимизам у то време и настојали да се на неки начин приближе арапским властодршцима, мада су, истовремено, са разлогом гајили многе сумње и неповерење у њихов коректан однос.

На челу Александријске патријаршије налазио се у то време патријарх Космас (727-787) који је богатим даровима настојао да одобровољи калифу Хишама не би ли се повратиле конфисковане цркве грчких православаца, као и оне које су преузели Копти. Патријаршија је од већег броја храмова спала само на један — цркву Светог Марка. Број православаца је опао са три стотине хиљада на сто хиљада. Патријарх је проводио више времена у манатиру Свете Катарине на Синаји или у Константинопољу /Цариграду/, него у овом седишту.

У 16. веку Патријаршија је запала у велике финансијске тешкоће тако да се патријарх морао обратити Русији за помоћ.

Мој саговорник је са очитим задовољством констатовао да су руски цар и московски патријарх увек позитивно одговарали на све

захтеве Александријске патријаршије. Захваљујући руској помоћи, многе цркве и манастири били су обновљени. Посебан део руске помоћи био је додељен рестаурацији икона и обнови грађевинске конструкције цркве Светог Марка. И деценијама касније, кад год је Патријаршија западала у тешкоће, могла је да рачуна на помоћ Москве, која је одржавала присну сарадњу са Патријаршијом у Александрији.

Један од најуспешнијих патријараха 18. века био је Матеос, родом са острва Андрос (1746-1765). Он је унапредио унутрашње организационо уређење Патријаршије. Залагао се за јачање позиције престоних епископа, ширио културу међу свештеницима упућујући их на школовање у иностранство. Био је противник мешовитих бракова, што му је замерано од стране поједињих европских влада. Посебну пажњу поклањао је везама са етиопским православцима шаљући мисионаре у центар етиопског црквеног и манастирског живота — Лалибелу крај језера Тане.

У једном тренутку учинило ми се да сам приметио умор код мог саговорника. Устао је са столице и почeo да шета двориштем: тражио је предах или сабирао своје мисли да би их онда, као провала облака, изручio са замишљене катедре.

Двојица патријарха из осамнаестог столећа остали су запамћени по бризи за обнову Александријске библиотеке. Били су то Партелиос Други (1788-1805) и Теофилос Други (1805-1825). Теофилос се, поред тога, доста ангажовао на подизању болница и школа. Њихов посао је затим наставио у 19. веку Јеротеос Први (1825-1845). Даљу модернизацију у грчкој заједници наставио је патријарх Јеротеос Други (1847-1858).

Занимљиво је да мој саговорник није поклањао већу пажњу властима египатске прошлости. Ту и тамо је говорио о арапској и турској владавини. Оно што је посебно занимљиво у сплету историјских збивања јесте ривалство Енглеске и Француске око Египта, које је започело када се крајем 18. века са својом ратном флотом испред Александријске луке нашао Наполеон Бонапарт. Поход Наполеона био је резултат дуго припреманог плана. Међутим, код Абукира британски адмирал Нелсон одржао је лекцију амбициозном Французу и доказао му да се Египтом не може владати ако се не влада морем — а као доказ за то била је — енглеска флота. Власт над Египтом била је животна потреба Лондона, како би се обезбедио поморски пут за Индију, поготово онда када је Француз Фердинанд Лесепс прокопао Суецки канал и учинио пловидбу за Индију преко

рта Добре Наде непотребном. Британија је овим потезом учврстила свој империјални пут Лондон-Гибралтар-Малта-Суец-мореуз Баб ел Мандеб крај Адена, све до луке у Бомбају. Египат се ослободио британске управе тек доласком Насера. У периоду британске администрације велику корист је извукла католичка црква, док су православци и Копти са доста проблема сачували своју позицију.

То је био и крај приче богослова. Посматрали смо један другог без речи. Мој поглед је лутао по фасадама зграда које су нас окруживале. Захвалио сам му се на времену које ми је посветио као бих дошао до ширих сазнања о прошлости Александријске патријаршије. Пре него што сам се поздравио, он ми је поклонио биографију једног монаха за којег је још тада, скоро четврт века раније, предвидео да би једном могао бити изабран за патријарха.

Тада на ту прогнозу нисам обратио већу пажњу, али се његово пророчанство остварило 9. октобра 2004. године када је свети синод, под именом Теодорос Други, изабрао тог црквеног великодостојника за новог патријарха свих православаца Египта и целе Африке. Његово крштено име било је Никола Хорефлакис. Рођен је на острву Криту 1954. године, значи после мог првог доласка у Александрију. Закалуђерио се у манастиру Агаратоа на Криту. Кажу да је веома образован и толерантан према различитим религијама, идеолошким опредељењима и људима различитог степена образовања.

* * *

У спокоју тихе Александријске вечери остала ми је тад једна празнина: нисам успео да докучим нешто више о боравку светог Саве у овом медитеранском граду-луци. И док сам пролазио уским улицама препуним света, слушајући различите језике, имао сам жељу за неким мирним кутком у коме би средио своје јучерашње и данашње утиске. У малом парку трга испред хотела „Семирамиз“ нашао сам празну камену клупу. Седећи, са погледом упртим ка мору на чијој су се површини ваљали таласи са једва видљивом белом круном пене, размишљао сам — ми нисмо доволно богати, нити снажни да би начинили избор и ангажовали и друге да нам помогну у истраживању мисије нашег свешта који је за живота својим делом стекао пријатеље у читавом простору Источног Медитерана и Леванта.

Негде пред Други светски рат професор Београдског универзитета историчар Стanoјe Стanoјeviћ објавио је историју Византије и Срба. Пишући о мисијама светог Саве, он се осврнуо и на услуге које је светитељ чинио суседима. Тако сам сазнао и разлог због којег је свети Сава путовао овим просторима. Он је, наиме, одговорио на молбу бугарског цара Асена који је желео да у својој држави, која се тада протезала од Црног па до Јадранског мора, има и независну цркву са обновљеном патријаршијом. За то су била потребна признања тројице најважнијих патријараха — васељенског (цариградског), Александријског и јерусалимског. Сава се прихватио те деликатне мисије, да у Асеново име посети сву тројицу патријараха и увери их да се сагласе и признају право Бугарској на обнављање патријаршије. Његова важна дипломатска мисија окончала се пуним успехом, али мало материјалних трагова има да би се на његово дело бацила још јача светлост.

* * *

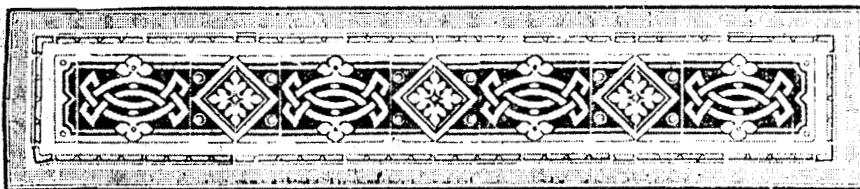
Сутрадан после доручка враћам се у собу да спакујем ствари за повратак. Излазим на балкон да још једном удахнем ваздух који долази са мора. Осећам извесну тугу што напуштам овај град. Зашто? Касније се испоставило да је то било последње наше виђење после бар десетак мојих посета Александрији у три деценије...

Тако је остало записано у бележници у којој су се нашли подаци, утисци и размишљања о овим сусретима са историјом. Ту је и мој покушај да пружим скроман допринос расветљавању једне епизоде у богатом опусу нашег свешта. И када се ових дана поново враћам на то, гледајући пожутеле листове које сам некад исписао, уверен сам да су потребни нови напори, нове жеље и нови људи да се попуне белине у нашој прошлости и правилно сагледа и вреднује наш допринос православљу и сарадњи међу православним народима.

Младен Гавriloviћ

Панорама Александрије

СРПСКА ДРУШТВА У ДУБРОВНИКУ

У другој половини 19. века центар приморских Срба био је Дубровник. Књижевни часопис „Словинац“ који је излазио од 1878. до 1884. г. био је часопис „словинског“ покрета. У редакцији часописа били су Нико и Медо (Орсат) Пуцић, Луко Зоре, Иван Стојановић, Марко Џар, Јован Сундечић и Мате Водопић. Први српски лист у Дубровнику „Гуштерица“ излазио је 1882/83 г. После „Гуштерице“ новине дубровачких Срба биле су лист „Глас Дубровачки“ (1885/86), „Дубровник“ (основан 1892), календар-алманах „Дубровник“ (основан 1897) и часопис „Срђ“ (основан 1902). „Гуштерицу“ и „Глас Дубровачки“ уређивао је Никша Матов Гради. Лист Српске народне странке на Приморју „Дубровник“ уређивао је после Вука Врчевића књижевник Антун Фабрис од 1895. до своје смрти 1904¹. Уређивао је такође календар „Дубровник“, „Срђ“ и издања Српске дубровачке библиотеке.

Национални рад приморских Срба одвијао се преко просветних и привредних друштава. Друштва су окупљала Србе католичке и православне вере. Српско братство, основано 1897. трудило се да целокупни јавни живот Срба концептише у јединственој организацији и на политичкој основи. Аустријске власти су Српско братство забраниле 1899. године.

На скупштини у Книну, 20. и 21. октобра 1901. године, састали су се посланици, општински начелници, свештеници, учитељи, занатлије, трговци и виђенији сељаци приморских Срба и основали просветно-привредно друштво „Српска зора“. Најзаслужнији за

¹ Изабрани чланци Антуна Фабриса, сакупио и предговор написао др Х. Барић, Издање „Дубровник“ Београд, 1940, стр. XI.

оснивање друштва био је Антун Фабрис. Ново друштво је после искуства са Српским братством одвојило просветнопривредни рад од политike. На скупштини у Дубровнику, 9. маја 1902. усвојена су правила друштва и изабрана управа под председништвом Матеја Шарића, апотекара из Дубровника. У ту су управу, која је имала 16 чланова, ушли најугледнији Срби са Приморја. Установљени су Пододбори Српске зоре у местима где је било најмање 30 чланова. Седиште друштва било је у Дубровнику. Рад друштва кретао се у два правца. С једне стране радио се на унапређењу привреде, а са друге на подизању опште просвећености приморских Срба. Тај двоструки рад развијао се упоредо, преплитао се и допуњавао, како су то захтевале потребе народа и омогућавале локалне прилике на терену.

Да би унапредила привреду Српска зора је подстицала оснивање земљорадничких задруга по селима и штедионица по градовима. На челу покрета за оснивање задруга били су Срби Дубровчани, др. Рудолф Сарделић, Матеј Шарић и Луко маркиз Бона. Прва Српска земљорадничка задруга на Приморју основана је 1902. године у Боки Которској у селу Каменари. У првој половини 1904. основане су земљорадничке задруге у Главатићу, Главатима, Пријерадима, Мокринама и Ораховцу (у Боки Которској); у Ђеврскама и Кистањима (у Северној Далмацији). Укупно су до 1914. у Далмацији основане 42 земљорадничке задруге, 2 рибарске задруге (Баошић и Св. Стефан) и 3 уљарске задруге. Уз помоћ Српске банке из Загреба и њеног прокурите Стевана Крамате осниване су штедионице: Српска бокешка штедионица у Котору 1901, Српске штедионице у Задру и Дубровнику 1902. На иницијативу Српске зоре основан је 1905. Савез српских привредних задруга на Приморју са седиштем у Дубровнику. Први збор српских задруга на Приморју одржан је 7. августа 1908. у Дубровнику. На њему је учествовало изасланство задругарства из Србије на челу са Михаилом Аврамовићем, творцем земљорадничког задругарства у Србији.

Упоредо са радом на ширењу српскога задружног покрета Српска зора је по селима делила пољопривредне алате, плави камен, вештачко ђубриво и семење детелине. Ради семења и гладних година сељацима је препоручивала установу Задружних амбара. На иницијативу Савеза српских привредних задруга основана је 1909. у Дубровнику Централна каса српских привредних задруга на Приморју. Савез српских привредних задруга је заједно са српским кредитним задругама и штедионицама из Задра, Дубровника, Котора, Будве, Херцег-Новог, Рисна, Книна, Кистања, Скрадина и Српском цен-

тралном банком за Босну и Херцеговину 1913. основао Српску централну банку за Приморје у Дубровнику. Банка је преузела активу и пасиву Централне касе.

Српска зора давала је помоћ и стипендије сиромашним ученицима. Највећи део прихода Српске зоре ишао је на стипендирање ученика у Мушкиј учитељској школи у Задру и ученица у Женској учитељској школи у Дубровнику. За школску 1913/14. годину Српска зора одредила је 12.300 круна за школовање 33 учитељска приправника и приправнице². Преко Српског привредног друштва „Привредник“ из Загреба слати су сиромашни ученици на учење зајата. Од 1907. излазио је два пута месечно лист „Српска Зора“ „за просвету и привреду“, који је доспео и у најзабаченије српско село на Приморју. Уредник „Српске Зоре“ био је учитељ Никола Бркић. Главни пословођа у друштву Српска зора и уредник „Српске Зоре“ 1914. био је Мита Пушибрк. За курсеве описмењавања Српска зора давала је бесплатно своје букваре са читанком. Код сваке земљорадничке задруге оснивала је Задружну библиотеку а у градовима Народне књижнице. Књижнице су редовно добијале листове „Српска Зора“, „Привредник“ и календар „Српска Зора“. Помагала је рад српских певачких друштава: „Јединства“ (основан 1839) у Котору, „Бранка“ у Задру, „Србадије“ у Шибенику и „Слоге“ (основане 1874) у Дубровнику. Такође помагала је рад српске музике у Дубровнику (Дубровачка Грађанска музика) у Кинину. У просветном раду Српска зора сарађивала је са Добротворним задругама Српкиња у Дубровнику, Кинину, Задру... Рад Српске зоре омогућавали су доприноси „Видовданског дарка“; редовних чланова, утемељивача и добровора, прилози пригодом народних и приватних свечаности и прослава; српских општина; приходи од артикала које је сама издавала.

Матица Српска основана је 1909. као задужбина трговца Константина Вучковића. Управу Матице сачињавало је Туторство српско-православне црквене општине у Дубровнику. Секретар Матице био је др. Франо Кулишић. Циљ Матице био је: 1) издавање српских књига искључиво Ћирилицом, 2) награђивање књига и чланака, 3) ширење издатих и награђених књига, 4) оснивање библиотеке, 5) помагање школских установа и ученика³. Издавала је књиге српских

² Соко, Њујорк, 1913, 9, стр. 222.

³ Унутрашњи правилник Матице Српске у Дубровнику, стр. 24; Марко Џар, *Наше Приморје*, Издање Матице Српске у Дубровнику, Српска Дубровачка Штампарија, Дубровник, 1910, Књига 1.

писаца Ива Ђипика, Данила Петрановића, Ива Војновића и других. Са Матицом Српска зора добила је снажну помоћницу за подизање просвете приморских Срба. У априлу 1912. Иво Војновић посетио је Београд. На повратку из Београда у Загреб изјавио је дописнику „Ријечког новог листа“: „.... Вратио сам се у своју кућу. Војновићи су живјели и умирали славом и тугом Србије... дошао сам и ја, па ми се чинило као да нисам нигђе другђе био. Та из Дубровника до Београда нема него скок простора, — а традиције хисторије и обичаја су још све живе. Та колико сам драгих Дубровчана нашао! И сјена великог Орсата Пуцића шетала се са мном по Калимегдану и по Теразијама. Имао сам његове пјесме у руци, па читao и гледао — и разумио све... Бог ме хтио надарити за све прегарање живота, показујући ми земљу обећања!“⁴.

Залагањем прегалача око Српске зоре оснивана су гимнастичко-трезвењачка друштва. Оснивање гимнастичких друштава био је нови вид заједничког рада прегалача и омладине у борби за уједињење српског народа. У Ђесаровини прва гимнастичка друштва основана су 1903. Обилић у Мостару и Српски Соко у Сремским Карловцима. Обилић је основан по угледу на витешка друштва Душан Силни у Србији. Прва друштва на Приморју основана су 1907. г., Српско гимнастичко друштво „Душан Силни“ у Дубровнику и Српски Соко у Рисну. На челу „Душана Силног“ био је Мате Градић, власника Српске штампарије у Дубровнику, а на челу Српског сокола капетан Александар Видовић. Душан Силни окупio је преко 100 чланова. У почетку друштвене просторије и вежбаоница биле су смештене у зградама старешине Градић, власник Српске штампарије у дубровнику, а на челу Српског сокола капетан Александар Видовић. Душан Силни окупio је преко 100 чланова. У почетку друштвене просторије и вежбаоница биле су смештене у зградама старешине Градића на Пилама. Витешко васпитање било је истовремено телесно, морално и народносно васпитање. У управи друштва били су 1910. г. старјешина др Мато Градић, подстарјешина Иво Шуберт, тајници Д. Пушибрк и Д. Мариновић, економ Ђ. Марић, bla-гајник Јовица Л. Перовић, замјеници одборнички Кристо П. Доминковић, уредник листа „Дубровник“, и М. Милишић, барјактар Ерменеђилдо Јоб и заменик Влахо Рагуж⁵. Залагањем старешине

⁴ С. Роџа, *Везе Далмације са Београдом и Србијом*, Београдске Општинске Новине, Београд, 1940, бр. 7-8, Јули-Август, стр. 642.

⁵ Српски Соко, Сремски Карловци, фебруар 1910, IV, бр. 7, стр. 138.

Мате Градића, подигнут је Дом Душана Силног у Дубровнику. Члан друштва Јован Л. Перовић спевао је песму *Душановка*, а музику за песму (марш) компоновао је Иван витез Чижек, капелник српске музике у Дубровнику⁶.

ДУШАНОВКА

Напред, напред, браћо мила,
Друг уз друга нек је свог;
Српског рода снаго чила,
Помого те вишњи Бог!
Старе славе звјезда јасна
У имену нашем сја;
Мисао је наша часна,
Здраво Силни, здраво сви!

Ко год јача снагу тјела,
Духу своме диже лет!
За јуначка кадар дјела,
Ићи борби у сусрет!
Узданице славе нове,
Мисо сама крјепи нас;
Будућност нас рода зове,
Напред Силни, напред сви!

Да би потпомогли оснивање витешких друштава дубровачки Душановци су 1910. приредили излет бродом у Цавтат и Боку Которску. После излета основана су нова друштва у Котору, Херцег-Новом и Ђеновићима. Душановци су учествовали на слету у Софији 1910. При повратку у Београду примио их је у официрском дому краљ Петар. Разговарали су о пријатељима краља Петра у Дубровнику. Краљ Петар је некада становао у кући Ковачевића на врху Висоце улице. Душановци „доносе у Дубровник Његове поруке пуне очинске љубави и храбрења“⁷. Веслачко одељење (8 веслача) Душана Силног приредило је 1911. излет од Дубровника до Котора. За 12 сати и 30 минута прешли су 80 км (46 морских миља). Чамац се за-

⁶ Српски витез, Београд, 1 март 1912, бр. 3, стр. 67.

⁷ *Једини и врховни услов на коме је основано Соколско друштво Дубровник*, Југословенска Штампарија, Дубровник, 20. јула 1940, бр. 28, стр. 2

устављао у Херцег Новом и Рисну. Соколи су свуда показивали пре-ма Душановцима братску пажњу, нарочито у Рисну, где је Душановцима била приређена богата вечера, на којој је било око 60 особа. Ришињански соколи, на челу са својим старешином капетаном Александром Видовићем, испратили су их на чамцу све до Пераста. Пред Котором им је изашло у сусрет веслачко одељење которског Српског Сокола⁸. Српска соколска жупа на Приморју основана је 1911. У Жупу је ушло 7 друштава из Боке Которске (Рисан, Котор, Херцег-Нови, Ђеновић, Бијела, Будва и Паштровић-Кастио), 1 из Дубровника и 1 из Книна. Да би помогли у организацији приморске жупе из Сремских Карловаца, средишта српског соколства у Ђесаровини, упутили су Милана Теодоровића⁹. Жупа је била део Савеза српског соколства у Београду. За старешину Жупе изабран је Мирко Комненовић, старешина Српског сокола у Херцег-Новом, истакнути члан Српске зоре и потпредседник Савеза српских привредних задруга на Приморју. Група српских сокола предвођена др Лазом Поповићем, старешином Фрушкогорске Жупе, посетила је 17 августа 1911. Дубровник. На обали (Груж) дочекали су их постројени душановци са Грађанском Дубровачком музиком. У поворци душановаца и музичке соколи су посетили Гундулићев споменик. Пред спомеником је др Лаза Поповић изрекао неколико бираних речи и положио венац. Душановци су у подне приредили соколима обед у својим просторијама. У име Душана Силног Нико Ђивановић поздравио је соколе из Војводине, Србије и Старе Србије. Истог дана соколи су паробродом „Соко“ посетили Цавтат. Град је био искићен заставама, а соколе је дочекала општинска музика и грување прангија. На гроб Валтазара Богишића положио је др Лаза Поповић, уз неколико бираних речи, венац са српском тробојницом. После разгледања градића, Богишићевог музеја и књижнице соколи су се вратили у Дубровник. Душановци и Срби Дубровчани су соколима приредили вечеру у хотелу „Империјал“. Сутрадан душановци су приредили Јавну вежбу и концерт. Соколи, душановци (чланови, мушки и женски подмладак) и српска музика кренули су заједно возом 19. августа 1911. у Требиње на II Херцеговачки Српски Соколски Слет. Слет је трајао два дана. На Слету је душановачки мушки подмладак изводио вежбе палицом, под управом А. Куртовића. Женски под-

⁸ Српски Соко, Сремски Карловци, V, 9-10, стр. 166.

⁹ Споменица Карловачког сокола 1904-1929, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1929, стр. 23.

младак извео је вежбу копљем и вежбу вретенима. Чланови Душана Силног извели су вежбу пирамиде на лествицама¹⁰. У Котору је 1. септембра 1912. развијена соколска застава и одржане вежбе друштава Боке и Дубровника. Први Слет Српске соколске жупе на Приморју одржан је 12.10.1913. у Дубровнику. Слет је почeo поворком из Дубровника ка вјежбалишту у Грушком пољу. У поворци су учествовали: 1) Дубровачка Грађанска музика; 2) Соколске заставе; 3) Старјешинства жупа и друштава; 4) Хрватски соколи; 5) Соколски подмладак „Душана Силног“; 6) Сви српски соколи редом; 7) „Душан Силни“ из Дубровника. После вјежби соколи су отишли на Брасаље, где је била јавна забава и весеље. Учествовало је 500 сокола¹¹ Повојдом Слета Жупа је издала разгледницу. На скupштини Жупе у Дубровнику 1914. изабрана је нова управа. Изабрани су: старјешина Мирко Комненовић; подстарјешина Др. Мато Градић; тајник Јово Секуловић; благајник Петар Тошић; вођа Лесо Куртовић и од сваког соколског друштва по један члан управе. За надзорнике Жупе изабрани су: за Боку Которску Б. Јововић, а за Горњу Далмацију Вељко Покрајац¹². Наредни слет Жупа је одржала на Далматинском Косову код цркве Лазарице, крај Книна на Видовдан 1914. На слету је Грга Анђелиновић одржао говор подељен у 4 дела а сваки се завршавао рефреном: „Не кличем здраво ни мени ни вама, већ оним јунацима који ће скоро гинути за народно уједињење“¹³.

По објави рата Србији 1914. године забрањена је употреба ћирилице и сва српска друштва. Франковци су опустошили Дом Душана Силног, потопили друштвени чамац, скинули натпис Душан Силни са Дома и гимнастичке спрave бацили у море. „Илустровани лист“ из Загреба објавио је 18. јула 1914. на насловној страни 4 фотографије демолирања Дома Душана Силног под насловом *Демонстрације у Дубровнику*¹⁴. У листу „Дубровник“ о нападима на српске школе: „Већ 4. јула 1914, шест дана након убијства надвојводе Франца Фердинанда, несвијесна руља сваког олоша и догонске фукаре, нахушкана од органа аустријске војне и цивилне власти, бијаше превалила и у локале српских школа, поломила намјештај, скрхала учи-

¹⁰ Српски Соко, Сремски Карловци, 1911, 11 и 12, стр. 182

¹¹ Соко, Њујорк, 1913, Год III, бр. 11, стр. 268

¹² Соко, Њујорк, 1914, IV, бр. 5, стр. 110.

¹³ Соко на Јадрану, Сплит, јануар-април 1936, 1-4, стр. 36

¹⁴ Демонстрације у Дубровнику, Илустровани лист, Загреб, 18 српња 1914, I, 29;

ла, раскидала разна акта и бацила их кроз прозор, ...¹⁵. Делатност Матице Српске обустављена је, а прегаоци затворени¹⁶. Рат је пре- секао цели задружни полет. За време рата тамнице су биле испуњене националним прегаоцима, члановима задруга, предњацима сокола. На Мамули били су затворени Мирко Комненовић и капетан Видовић. Прегаоци из Дубровника на челу са Ивом Војновићем спроведени су у тамницу у Шибеник. Кристо П. Доминковић описао је своје успомене из таоштва и интернације у књизи Пиљци и кржине¹⁷. Поморски капетан Милан Срзентић (23. г.), предњак душановачког друштва у Дубровнику стрељан је 17. септембра 1914. године у тврђави Шпањола (Херцег-Нови). Приморски Срби настојали су да пребегну и као добровољци ступе у војске српских држава. Многи у томе нису успели. Нико Капут, Србин католик из Дубровника, борио се у одреду Војислава Танкосића у одбрани Београда¹⁸. Батаљон Бокеља добровољаца после капитулације црногорске војске придружио се српској војсци при повлачењу преко Албаније. Мирко Комненовић радио је у Русији међу заробљеницима и пребезима на организовању Српског добровољачког корпуса. Делови корпуса су се уз велике напоре после револуције у Русији пребацили на Солунски фронт. На фронт су стигли добровољци из Северне и Јужне Америке са својим соколским заставама. У редовима српске војске учествовали су у пробоју Солунског фронта и ослобађању домовине. Лист „Дубровник“ објавио је говор Божа Хопе у дубровачком српском певачком друштву „Слога“, одржан 1940. године приликом прославе 22. годишњице доласка српске војске у Дубровник 13. новембра 1918: „на грушкој станици и добрим дијелом грушког пута, сила одушевљеног народа нестриљиво ишчекивала долазак наших хероја; ...претсједник Народног вijeћа др. Петар Чингрија ... добро дошлициом поздравио Бијеле Орлове, ...затим непрегледна поворка кренула за војском пут града, уз веселу попијевку и свирање Српске грађанске музике, кличући Краљу Петру и српској војски; ...пред градским вратима капетан Ђорђевић зауставио војску и казао: „Вој-

¹⁵ Јовица Перовић, *Српске школе у Дубровнику за vrijeme rata 1914-1918.*, „Дубровник“, Југословенска Штампарија, Дубровник, 25 маја 1940, XXVII, 21, 3.

¹⁶ К. Милутиновић, *Матица Српска у Дубровнику*, Југословенски књижевни лексикон, Матица Српска, Нови Сад, 1971. стр. 313

¹⁷ Кристо П. Доминковић, *Пиљци и кржине, Успомене и рефлексије из таоштва и интернације 1914-1917*, Српска штампарија, Дубровник, 1922.

¹⁸ М.П., *Војислав Танкосић*, Дубровник, 2. новембра 1940, Котор—Дубровник, 2-3, 43.

ници краља Петра! У овом историјском часу када смо стигли пред капију града св. Влаха, прекрстимо се прије него уђемо у славни град“ — И војници се побожно крсте и клањају се лицу св. Влаха који је поврх градских врата, као симболу наше старе државе, нашег поноса, наше некадање славе и величине. Дирљив је био онај час кад је војска ..., улазила тихо у град, ...¹⁹. На Дан уједињења, 1. децембра 1918. године, академик и историчар Љуба Јовановић, из Котора, изјавио је: „Ево дана и часа на који је мислило и за који је радило, за који је страдало и за који је живело наше племе ... Све што смо у прошlostи имали, најбоље и највише у племену нашем, радило је за овај велики чин, који је данас, ево, свршен.“²⁰. После уједињења сви соколски савези и друштва ујединили су се у соколски Савез С.Х.С. Соколско друштво Дубровник је заједно са соколским друштвима српског приморја ушло у Соколску жупу Мостар „Алекса Шантић“, основану 1920. године. Старешина жупе био је Чедо Милић, истакнути национални и соколски прегалац. Са врло скромним средствима национални прегаоци су пожртвованим радом успели да окуне, покрену и поведу приморске Србе у борбу за ослобођење и уједињење.

ИЗ ПРОШЛОСТИ СОКОЛСТВА

1.

ДУБРОВАЧКИ СОКОЛИ И ДУБРОВНИК У БАНОВИНИ ХРВАТСКОЈ

После стварања Бановине Хрватске 1939. г. одмах је почeo ма-совни прогон Срба, Југословена и сокола у Дубровнику и околини. О свему што се дешавало соколи су обавештавали соколску штампу а на првом месту „Соколски гласник“, орган Савеза Сокола краљевине Југославије. „Соколски гласник“ објављивао је те чланке без потписа. У чланку *Има ли прогона у Бановини Хрватској* наводи се:

¹⁹ Божа Хопе, *Долазак ослободилаца у Дубровник*, „Дубровник“, 30. новембра 1940, бр. 47, стр. 3.

²⁰ Око соколово, 1. децембар 1936, Београд, 1, стр. 1.

„Прошлих дана је Министарство пошта отказалось службу, свима уговорним поштарима у срезу Дубровачком, који су чланови Сокола. Отказана је служба поштарима у селима Марановићи, Лука Шипањска, Колочеп, Тополо и Орашац, а изгледа да ће бити отказано и ономе у Затону. Сви ти поштари су најсавесније вршили своју дужност, али господин министар пошта им отказује само зато што су Соколи, и што тако траже локални партијски совјети.“ (приставилице Х.С.С.) „Да је то тачно, најбоље доказује чињеница, што су ти локални совјети били обавештени о отказу пре но што је односним поштарима стигао званични акт, а што су они тријумфално разгласили по целом срезу, као „победу“.,, На истој страни је чланак Соколи и пошумљавање у коме се наводи: „Омладинска секција нашег соколског друштва се заветовала, да ће, у оквиру Петрове Петолетке, предузети акцију пошумљавања, па је и ове године затражила саднице у ту сврху. Међутим су нове власти одбile да јој даду саднице, изјављујући, да омладина своју акцију врши недељом, а да католичка црква забранјује сваки рад у недељу. И са таквом немогућом мотивацијом онемогућује се соколски рад, којем је једини циљ да користи јавности“²¹ Петрова Петолетка била је петогодишња акција Савеза Сокола од 1936. године до ступања на престо краља Петра II 1941. године. Соколска друштва су се заветовала да ће подићи соколске домове, исушити баре, основати књижнице... У чланку *Казне и денунцијације*: „Пишу нам из Цавтата: Среско начелништво у Дубровнику је, 6. марта, казнило са по 120 динара чланове овдашњег соколског друштва: Миљана Влатка, Матића Франу, Кушеља Перу, Кварантото Ива и Леле Антуна, зато што су, на празник Првог децембра, кад им је била забрањена прослава Dana уједињења, излазећи из соколане певали песме „Југославија“, „Полети сиви соколе“ и „Хеј трубачу“. То певање је у одлуци квалификовано као „изазивање и нарушување ноћног мира“, а денунцирани су били од стране члanova „Хрватске заштите“. На денунцијацију са те исте стране извршен је, 11. марта, претрес у 28 станова југословенских националиста, од којих су већина члanova овдашњег соколског друштва. Претставници власти су изјавили да се преметачина врши зато, што је пријављено да се у тим кућама скрива оружје. Али ни у једној од њих није нађен ни најмањи траг о том оружју! Није без интереса нагласити, да је још горе 1914, у бившој Аустрији, код већине тих истих

²¹ Има ли прогона у Бановини Хрватској, Соколски гласник, Београд, 12. април 1940, бр. 15, стр. 4

људи вршена преметачина, и то због истих денунцијација, а добним делом и због истих денунцијаната...“²². На истој страни у чланку *Пишу нам из Дубровника*: „Након многобројних отпуштања соколских чланова и Југословена из дубровачке општине, 13 марта су дошли на ред нове жртве, па су из службе градског поглаварства отпуштени инжињер Јозо Дражић, стални чиновник са 9 и по година службе; Миливој Чурлица, стални чиновник, са исто толико година службе; Иво Премић, стројар водовода, са 8 година службе; и Иво Лабаш, чувар болнице, са 5 година службе. Једини разлог њиховог отпуштања је, што су чланови Сокола. Отпуштен је такођер и Андро Жиле, чиновник благајне, са 8 година службе, зато што је Југословен. — Читава трезвена и честита јавност је огорчена због ових срамотних прогонстава“²³. Соколски гласник преносио је чланке из домаће штампе у којима је писано о соколима. Пренео је сажето приказ текста из листа „Дубровник“ који је посветио дуг чланак под називом *Хрватски и српски соколи у Дубровнику* о отказу просторија Соколском друштву у Дубровнику²⁴. Лист „Дубровник“ био је гласник Срба католика на српском приморју. Гесло листа било је: „Помагати „Дубровник“ значи помагати ширење националне мисли на нашем Приморју“. Водио је полемику са хрватском штампом о томе има ли прогона или нема. У чланку *Доктору Крњевићу на знање* лист је реаговао на изјаву представника Х.С.С. о четири случаја прогона одговоривши да „у самоме Дубровнику и то код само једног надлештва, Градског Поглаварства од споразума до данас отпуштено, управо на улицу бачено, тачно 70 (седамдесет) лица, која су стално била намјештена дуги низ година.... Ово је само, г. др. Крњевићу, у Дубровнику, и то само једног надлештва. Шта мислите г. Крњевићу, колико је сличних прогона кроз данашњу бановину Хрватску“²⁵. Следећи број донео је списак од 96 отпуштених. Новинари листа „Дубровник“ израчунали су да је заједно са породицама отпуштањима погођено 300 лица, а претходни списак отпуштених допунили су

²² *Казне и денунцијације*, Соколски гласник, Београд, 22. март 1940, бр. 12, Год. XI, стр. 5

²³ *Пишу нам из Дубровника*, Соколски гласник, Београд, 22. март 1940, бр. 12, Год. XI, стр. 5

²⁴ *Хрватски и српски соколи у Дубровнику*, Соколски гласник, Београд, 2. август 1940, бр. 31, стр. 2.

²⁵ *Доктору Крњевићу на знање*, Дубровник, Дубровник, 20. јануар 1940, бр. 3, стр. 3.

у броју 6 са још 9 лица са породицама²⁶. У чланку *Бачени на улицу* разматрао се положај отпуштених чиновника у Дубровнику „до сада изгубило намјештење близу стотину разних намјештеника... Многи од ових бачених на улицу, запали у прави очај, и само што нијесу и подузели неки очајни корак...“²⁷. У чланку *Како се располаже са зимском помоћи код нас* лист је критиковао начин доделе зимске помоћи, „али она није добила зимске помоћи, јер није у листи, а није у листи с тога, како нам кажу, јер њезин муж није гласовао за Мачека.“ Лист је пренео извештај дописника „Југословенске Поште“ из Сарајева: „Познавајући расположење оних који су са овом помоћи располагали, наш елеменат уопће, а православни поготово, није се усудио пријавити. Од оних који су кроз ову годину бачени из службе на улицу нико није добио ни једну пару, али је зато неколицини пре-поручених потпора достављена на кућу у затвореним кувертима“²⁸. О покушају повратка два отпуштена радника лист преноси њихову изјаву: „Ми смо такође били враћени, али су нас шефови у радионици одмах формално избацили и саопћили Градском Поглаварству да је тако — „закључила организација“. У истом чланку се наводи да је на Соколском дому са Шипана разбијено све што се разбити могло. Староста шипанског сокола изјавио је „да га тај злочин никада не изненађује“²⁹. У то време паљени су соколски домови по Хрватској. Лист је 15. јуна 1940. коментарисао отпуштање 5 сталних чиновника међу којима је био и Нино Шутић³⁰. Нешто касније 20. јула 1940. године лист је у рубрици „Дубровачке вијести“ без коментара објавио да је Нино Шутић, староста (старешина) соколског друштва у Дубровнику са фамилијом отпутовао у Београд „да тамо ради — — —“. У истој рубрици лист је пренео опроштај Нина Шутића са свим својим пријатељима и познаницима³¹. Чланови Грађанске Заштите, међу којима је било члanova Хрватског радничког са-

²⁶ „Дубровник“, Дубровник, 27. јануара 1940, бр. 4, стр. 3, и 10. фебруара 1940, бр. 6, стр. 2.

²⁷ *Бачени на улицу*, „Дубровник“, Југословенска Штампарија, Дубровник 6. јануара 1940 бр. 1, стр. 4.

²⁸ *Како се располаже зимском помоћи код нас*, Дубровник, Бокешка штампарија, Котор-Дубровник, 4. јануара 1940, бр. 1, Год XXVII, стр. 4.

²⁹ Civis Ragusinus, „Тодоре, Тодоре...“, Дубровник, Дубровник 3. фебруара 1940, бр. 5, стр. 2-3.

³⁰ *Шта раде са исправним људима!*, „Дубровник“, Дубровник, 15. јуна 1940, бр. 24, стр. 4.

³¹ *Одлазак, Опроштај*, „Дубровник“, Дубровник, 20. јула 1940, бр. 28, стр. 4.

веза уз аистенцију полиције вршили су рације по Дубровнику. Радници који нису били чланови Хрватског радничког савеза били су доведени ноћу у полицију уз велико осигурање Заштите и полиције. Лист је коментарисао да су рације „доказ како се од стране неких индивидуа настоји увести најгори терор, који би погађао најсиромашније радничке слојеве и то оне који тим индивидуима нијесу поћудни“³². У чланку Брисање српских општина коментарише се пријеључење опћине Цавтат конавској опћини са седиштем у Груди: „Јер, не постоји никаквих разлога, да се опћина Цавтат, која је показала способност свог самоуправљања, брише просто с тога, што тиме хоће да се утврди, како код нас не постоји српских опћина, и према томе ни Срба, и ако смо о свему и по свему српски расни тип“³³. Лист је пренео изјаву једнога из војства Х.С.С. изречену на седници у Дубровнику: „Ми добро знамо да је то за Цавтат пропаст, али нека пропада, исто није наш!“³⁴. У чланку Разбијачи лист је реаговао на случајеве разбијања ћириличних натписа у Дубровнику³⁵. Без коментара лист је у броју 29 пренео вест да је одлуком бана др. И. Шубашића стављено на располагање министру просвјете неколико професора из учитељске школе и гимназије у Дубровнику³⁶. У броју 31, лист је констатовао за професоре стављене на расположење: „Сва четири наставника су Срби.“³⁷. У чланку *Поводом до-гађаја на нашој гимназији* коментар листа о стању у гимназији био је: „Том диктату улице пала је жртвом и наша гимназија. Три четвртине професорског кадра, који је био националан, који је ћаке учио о братској љубави, о узајамној трпљивости, о слози, о оданости пре-ма... и Југославији, морао је да се сели из Дубровника и да препусти место новим, млађим, ...тако да је од некада познатог одличног професорског збора дубровачке гимназије, сада је углавном састављен од још неискусних млађих сила, већином партијски превећ за-

³² *Дубровник у новој бановини*, „Дубровник“, Дубровник, 20. априла 1940, бр. 16, стр. 4.

³³ *Брисање српских општина*, „Дубровник“, Дубровник, 18. маја 1940, бр. 20, стр. 4.

³⁴ *Цавтајске прилике*, „Дубровник“, Котор-Дубровник, 8. фебруара 1941, бр. 6, стр. 2-3.

³⁵ *Разбијачи*, Југославенска Штампарија, „Дубровник“, Дубровник, 22. јуна 1940, бр. 25, стр. 4.

³⁶ *Професори на расположењу*, „Дубровник“, Дубровник, 27. јула 1940, бр. 29, стр. 4.

³⁷ *Стављени на расположење*, „Дубровник“, Дубровник, 17. августа 1940, бр. 31, стр. 4.

грижених, што утјече лоше и на саме ѡаке“. Отишли су професори „који нијесу, готово на силу, кроатизирали свакога ко је католик...“³⁸. Коментаришући пензионисање Анке Куртовић лист је истакао да је била савестан и врло способан чиновник „али је имала једну ману, да је осјећала, као свака честита Српкиња, национално, пуна љубави према Југославији ...“³⁹. Лист је замерао у чланку *Прилике у нашој општини* због тога што је само половина чланова општинске управе коју је поставила Банска управа била родом из Дубровника. Критиковао је намеру нове управе да мења називе улица и да отпушта преостале општинске чиновнике, југословенски оријентисане⁴⁰. У чланку *Оно што има везе са Дубровником* лист је коментарисао скидање табле Трг цара Душана и плоче „Пут XIII новембра“. Према наређењу општинском почело је да се уклања са улица „све оно што није никада имало везе са Дубровником“. Уместо плоче „Пут XIII новембра“ општина је решила да постави „Пут 20 фебруара“, „као успомену на дан кад су славом овјенчани и не победиви „Тренкови пандури“, донијели Дубровчанима слободу“⁴¹. Упркос овоме Савјет дубровачких културних и националних установа (Дубровачка Грађанска музика, Дубровачко Радничко друштво, Д.С.П.Д. „Слога“, Матица Српска, Народна Одбрана, О.Н.О. „Нова Југославија“, Пододбор друштва Књегиња Зорка и Соколско Друштво) прославили су годишњицу ослобођења свог града 13. новембар 1918. године. Лист је констатовао да док су српска и југословенска друштва истакла државне заставе „као преставници истинског и правог Дубровника. — Општина и хрватска удружења тог дана давали су изглед потпуно једнак свим XIII новембрима у бившој Аустрији.“ Такође лист је пренео упозорење власти да се у случају инсултирања не смје реаговати. „Дакле, свакоме олошу је слободно инсултирати, јер друга страна не смије реагирати!“⁴². Поводом прославе Дана Уједињења лист је писао: „Забрањује им се да положе вијенац на споменик нашег Ослободитеља Краља Петра; забрањује се да по-

³⁸ Поводом дојеђаја на нашој гимназији, „Дубровник“, Котор-Дубровник, 15. фебруар 1941, бр. 7, стр. 2.

³⁹ Пензионисана, „Дубровник“, Дубровник, 3. августа 1940, бр. 30, стр. 4.

⁴⁰ Прилике у нашој општини, „Дубровник“, Дубровник, 25. маја 1940, бр. 21, стр. 2.

⁴¹ Оно што има везе са Дубровником, „Дубровник“, Бокешка штампарија, Котор-Дубровник, 12 октобра 1940, бр. 40, стр. 4.

⁴² Кроз град и предграђе, „Дубровник“, Бокешка штампарија, Котор-Дубровник, 16. новембра 1940, бр. 45, стр. 3-4.

ложе вијенац на спомен-плоче узидане на част палих бораца за слободу из Дубровника“. Скромна прослава Дане Уједињења у Дубровнику, ограничена је на свечаност приређену у Соколани⁴³. У броју 49 лист је писао о прослави: „Друштвима која би се усудила да не послушају ... г. шеф полиције запретио је употребом силе и хапшењем чланова управе... Пред вратима свих зграда у којима се налазе национална друштва стајало је на дан Уједињења по два и три полицајца у униформи или без ње.... Посебну пажњу привлачила је сијујета једног бившег ц. к. полицијског агента који је под сводовима Спонзе бројио и контролисао учеснике на свечаној сједници Соколског Друштва, таман онако и са оног мјеста, са којега нас је контролисао 1912 године... Двадесет корачаја од бив. ц. к. агена у служби данашње полиције — видјели смо три млада човјека; ... На лицу и у очима могао си им јасно прочитати, да врше онај исти посао, којег је тога часа вршио бив. ц. к. полицијски агент, те са различитом дужности, да о ономе што су видјели реферишу некому другому, који води рачуна о онима које страх и персекуције још нијесу извукле из Соколане и круга националног Дубровника.“⁴⁴ О методама притиска доноси: „Баш на госпу Канделору, испред тераце куће једне угледне дубровачке обитељи на Пилама, појави се један стражар. На тераци се случајно налазила госпођица те обитељи, те ју стражар поздрави на начин, са којим се нешто жели. На упит госпођице што тражи, он јој одговори, да опажа да су на њеној тераци извјешене двије југославенске заставе и да то не смије бити, већ да мора уметнути и једну хрватску. На упит госпођице, по чијем се то налогу тражи, стражар је одговорио да му је тако наређено, али никако није хтио да каже ко. Госпођица је одмах разумјела да је то диктат наше познате улице, те му казала да његову жељу неће испунити, јер нека зна да су њеног оца аустријске власти шиканирале због југословенства, а њен брат да се на Солунском фронту борио заједно са балном др. Ивом Шубашићем, за Југославију. Стражар се покуњи и оде...“⁴⁵. Лист је писао о активностима екстремних елемената на које власт није реаговала: „већ просто као излијев расположења оних

⁴³ Прослава Дане Уједињења у Дубровнику, „Дубровник“, Бокешка штампарија (Д.Ј. Челановић) Котор-Дубровник, 7. децембра 1940, бр. 48, стр. 4.

⁴⁴ Мозаик данашњица, „Дубровник“, Бокешка штампарија, Котор-Дубровник, 14. децембра 1940, бр. 49, стр. 3-4.

⁴⁵ Кад улица господари, „Дубровник“, Котор-Дубровник, 15. фебруара 1941, бр. 7, стр. 4.

маса, које, немајући смјелости да се отворено покажу као франковци, павелићевци, и други екстремни елеменат, заштићује се плаштом хрватског имена и као чланови Х.С.С. ... Прозвани не само што „не могу“ да пронађу злочинце, него могу врло брзо да нађу и пронађу онога ко реагира на ове злочиначке испаде. Најновији злочин ових елемената јесте оскрнављење споменика Краља Петра I Ослободиоца у вратима од Пила.⁴⁶ Реагујући на изјаву др Степинца о хрватском карактеру Боке Которске лист је штампао чланак свог сарадника из Котора *Шта доказује камење Боке Которске* у коме се наводи да у Боки има 836 српских братстава од којих су 137 старинци зетског типа већином католици, 325 братстава из Црне Горе и 288 братстава из Херцеговине⁴⁷. Доноси и допис из Тивта: „Јадран, наиме, плаче и Српске обале. Например: Дубровник и Боку Которску, у којој се, на вјероватно велику жалост г. Перушине, три четвртине народа осјећа и признаје Србима. Овај народ, свијестан свога права и своје снаге, може мирно да пређе преко декламација и немоћног бијеса г. Перутине и њему сличних.“⁴⁸ Поводом границе код Суторине: „Код Суторине ...према Херцег Новоме, односно у бановини Зетској, ударени су велики ступови са таблама, са облигатним хрватским грбом, да се зна где почимље у љутом боју извјевана, нова држава у држави..“⁴⁹ У чланку *Падобранци* лист је разматрао историјски развој антисрпства у Дубровнику: „Тим се средством служила у своје вријеме Аустрија, у мирно доба, кад јој је требало да изврши неки пренос људи свога повјерења из једног мјеста у друго, непримјетно, не у великому броју, али постепено, да се нађу у згодно вријеме на одређеном мјесту, а да то никоме не ствара неког подозрења. Она је на тај врло практичан начин хтјела да у неком мјесту које јој није много мирисало лојалношћу и оданошћу, паралише грађанство које је одисало либерализмом и мжњом против ње својим повјерљивим људима, доушницима, који ће јој сваком приликом бити на услуги и с временом измијенити лице мјеста у ком ће живјети, и које ће тако постати жртва њених смјелих предузећа и ам-

⁴⁶ Поново оскрнављење споменика Краља Петра I, „Дубровник“, Котор-Дубровник, 8. марта 1941, бр. 10, стр. 3.

⁴⁷ Јадрански, *Шта доказује камење Боке Которске*, „Дубровник“, Котор-Дубровник, 1. март 1941, бр. 9, стр. 2.

⁴⁸ Јадрански, *Наши дописи*, „Дубровник“, Котор-Дубровник, 22. фебруар 1941, бр. 8, стр. 3-4.

⁴⁹ Уђарају се границе!!!, „Дубровник“, Котор-Дубровник, 8. марта 1941, бр. 10, стр. 3.

биција. .. То је Аустрија урадила са Дубровником.⁵⁰ Лист је сматрао да је задатак Срба Дубровчана да буду живи мост између славне прошлости и будућности Дубровника: „Ови постепено и систематски копаше и ископаше јаз између стarih времена и нових, између старог и новог неметног и неприродног духа... На нама је дакле Србима дубровачким остало све оно што је било, што јест ... Ми једини, као живи мост, вежемо преко дубоког јаза и неславне садашњице, славну и узвишену прошлост Дубровника с његовом будућношћу ...“⁵¹ Описујући одушевљење које је изазвао преврат 27. марта 1941. године лист наводи: „честитања једно другом и извјешавањем народних застава, којима се је читав град окитио. ...Једном нашем супротивнику, раднику, великим комунисти, слушајући вијести радија о преузимању државне власти од стране наше узданице, нашег младог Краља, потекоше му сузе. На упит, како то да он, комуниста, и тако осјећа, одговори: истински осјећај је јачи од накалемљеног. И Дубровник уједно са народом читаве Југославије, осјећа срећу коју му је донио 27 марта 1941 године.“ У истом последњем броју „Дубровника“ штампан је поздрав који су упутили Соколи Дубровника и околине младом Краљу: „И најсветији завјет да ћемо са пјесмом на уснама хрлiti у бој за част младога Краља а за слободу, величину и независност Југословенске Отаџбине.“⁵² Све ово што се догађало у Дубровнику и околини био је увод у све оно што се дешавало у НДХ. Међу првим жртвама усташког терора били су чиновници Српске банке у Дубровнику.

2.

СОКОЛСКА ШТАМПА О БАНОВИНИ ХРВАТСКОЈ

На удару хрватских сепаратиста у краљевини Југославији нашли су се Далматинци, Срби католици и југословенски опредељени Хрвати. Они су били чланови Савеза Сокола Краљевине Југославије и о свему што им се догађало обавештавали су соколску штампу. Сепаратистима је сметала и соколска припрема за одбрану земље и

⁵⁰ *Падобранци*, „Дубровник“, Котор-Дубровник, 21. септембра 1940, бр. 37, стр. 1.

⁵¹ *На Мртвих дан*, „Дубровник“, Котор-Дубровник, 2. новембра 1940, бр. 43, стр. 1.

⁵² *Дубровник је срећан, Телеграфски поздрав Сокола*, „Дубровник“, Југословенска Штампарија, Дубровник, 29. марта 1941, бр. 12, стр. 2.

зато су прогонима настојали да соколе што више онемогуће у тим припремама.

Соколска жупа Сушак-Ријека јула 1939. године приредила је слет на Сушаку. Слет је организован уз велико учешће сокола из жупа Сушак-Ријека, Шибеник, Задар, Сплит, Загреб, Карловац, Марибор, Цеље, Љубљана и Београд. Градски стадион био је препун такмичара, војске и мноштва народа. Џео програм такмичења, поворка кроз град и јавна вежба изведена је на опште задовољство гледалаца. Истовремено поред трибина пролазила је поворка присталица Х.С.С. са бакљама а поводом рођендана доктора Мачека кличући слободној Хрватској и хрватском Сушаку. После завршеног програма дошло је до појединачних инцидената и до напада на соколе при повратку кућама. За пострадале соколе на слету новчану помоћ послала је Београдска жупа⁵³.

Нова ситуација у Југославији настала је склапањем споразума Цветковић-Мачек 26. 8. 1939. године. После оснивања Бановине Хрватске почели су масовни напади на соколе. Уз свесрдно одобравање челника бановине Хрватске и самог бана Ивана Шубашића Грађанска Заштита је вршила нападе на соколе. (Душан Цветковић-члан старешинства Сокола Југославије). Више о догађајима у Хрватској може се прочитати у књизи *Злочин је почeo ранијe* од Вељка Ђурића Мишина. „Соколски гласник“, гласило Савеза Сокола Краљевине Југославије, извештавао је о нападима Хрватске заштите на соколе. У броју 20 од 17. маја 1940. године јављао је о упаду наоружаних припадника Заштите у кућу Вјекослава Бенчића у селу Крају код Шибеника. У кући се налазило 10 чланова тамошње Соколске чете. „Стали су да их грде и вређају, тражећи да одмах напусте Бенчићев стан. Кад су их чланови наше чете избацили, вратили су се чланови Заштите у троструком броју, претећи им, да ће порушити кућу, ако се сви не разиђу. Пред таквом опасношћу наша су браћа покушала да побегну, али су неки од њих тешко рањени.“ (Бенчић Вице, Љубановић Андрија и Мазић Драгутин) „Исте вечери су чланови Заштите напали још неке соколске чланове и силом их претресли. А на кућу старешине Крсте Бенчића напали су камењем. Истога дана био је нападнут тајник чете, Петар Бенчић, који се налазио у Биограду на мору, од тамошњих чланова Заштите“⁵⁴. Тако-

⁵³ Д. Ж, *Соколски слет*, Око соколово, Београд, 1939, бр. 7 и 8, стр. 98-99.

⁵⁴ *Нападаји Хрватске Заштите*, Соколски гласник, Београд, бр. 20, Год. XI, стр. 6.

ће је обавештавао о отпуштањима: „Прошлих дана је Министарство пошта отказало службу, .. свима уговорним поштарима у срезу Дубровачком, који су чланови Сокола.“ присталице Х.С.С. су „...били обвештени о отказу пре но што је односним поштарима стигао званични акт, а што су они триумфално разгласили по целом срезу, као „победу“⁵⁵. У чланку *Казне и денунцијације*: „Среско начелништво у Дубровнику је, 6 марта, казнило са по 120 динара чланове овдашњег соколског друштва: Миљана Влатка, Матића Франу, Кушеља Перу, Кварантото Ива и Леле Антуна, зато што су, на празник Првог децембра, кад им је била забрањена прослава Дане уједињења, излазећи из соколане певали песме „Југославија“, „Полети сиви Соколе“ и „Хеј трубачу“. То певање је у одлуци квалификовано, као „изазивање и нарушавање ноћног мира“, а денунцирани су били од стране чланова „Хрватске заштите“. На денунцијацију са те исте стране извршен је, 11 марта, претрес у 28 станови југословенских националиста, од којих су већина чланова овдашњег соколског друштва. Претставници власти су изјавили да се преметачина врши зато, што је пријављено да се у тим кућама скрива оружје. али ни у једној од њих није нађен ни најмањи траг о том оружју! Није од интереса нагласити, да је још године 1914. у бившој Аустрији, код већине тих истих људи вршена преметачина, и то због истих денунцијација, а добрим делом и због истих денунцијаната...⁵⁶. О општем расположењу: „Пре кратко време путовао сам у Загреб, ...показао сам на жељезничкој станици, због идентитета, соколску легитимацију ...међутим кад је чиновница видела да је то соколска легитимација, бацила ми је кроз прозор, изјављујући да то „ништа не вреди“. Исто ми је изјавио и кондуктер у возу, а кад сам се пожалио једном вишем чиновнику, тај ми је изјавио, да Соко у Бановини Хрватској више не постоји и да соколска легитимација нема значења. Близу Новске пришао ми је један господин и изјавио ми, да скинем соколску значку, док не дође „Заштита“ и док горе не прођем⁵⁷. „Око соколово“, гласник соколске жупе Београд писао је о нападима и избеглицама из Хрватске: „Изненадним нападајима каменицама,

⁵⁵ Има ли прогона у Бановини Хрватској, Соколски гласник, Београд, 12. април 1940, бр. 15, стр. 4.

⁵⁶ Казне и денунцијације, Соколски гласник, Београд, 22. март 1940, бр. 12, Год. XI, стр. 5.

⁵⁷ Пише нам један брат из Велике Кикинде, Соколски гласник, Београд, 15. март 1940, бр. 11, Год. XI, стр. 6.

мотикама, ножевима, боксерима и револверима падали су премлађивани, рањавани и убијани млади и свесни соколи. И испред револверских метака, рањавања, премлађивања и убиством претећих писама побегли су појединци, па и читаве породице, напуштајући своја огњишта на домаку јесењих и зимских дана, тражећи заштиту, ...⁵⁸. На ванредној скупштини соколске жупе Београд позвани су сви соколи са територије жупе да прикупљају помоћ за избеглице којих је сваким даном било све више. У Београду је 16. новембра 1939. године отворена соколска кухиња за избеглице. Отварању је присуствовао прочелник Народно одбрамбеног отсека Савеза Сокола Краљевине Југославије Љубомир Максимовић, генерал у пензији⁵⁹. Кухињу су водиле чланице Социјалног одсека жупе. Чланови жупског социјалног одсека били су председник одсека прота Милутин Магазиновић, Живка Мелентијевић, Славка Вучковић, Милка Младеновић, Момир Синобад, Милутин Митровић, Сава Сурутка, Миша Матић и Милојко Јефтимијадес. Највише се залагала Живка Мелентијевић. Кухиња је у почетку делила ручак и вечеру за око 50 особа у летњој кућици (летње вежбалиште) Соколског друштва Београд VII⁶⁰. У првих 30 дана кухиња је издала 2.414 оброка. До јануара 1940. године кухиња је издавала оброке за 85 особа. У *Прегледу рада жупске кухиње* износе се подаци да је у новембру исхранјивано 61 лице, у децембру 82, у јануару 1940. 74, у фебруару 81, у марта 86. Помоћ је пружио Отсек за зимску помоћ градског поглаварства града Београда, Соколско друштво Стари Бановци, предузећа, уреди и појединци⁶¹. Избеглице су се захваљивале преко соколске штампе за указану помоћ. Као пример може се навести Павле К. Поповић: „По образовању Бановине Хрватске, отпуштен сам из државне службе. ... Као члан Сокола, обратио сам се Соколској жупи Београд. Жупа ме је са сажаљењем примила и помогла у исхрани. Будући сам добио намештење, пуно се захваљујем братској Соколској жупи на исказаној братској љубави, а нарочито сестри

⁵⁸ *Извештај о раду социјалног одбора*, стр. 43, у: *Годишњи извештај о раду соколске жупе Београд за XX редовну годишњу скупштину 7 априла 1940 године*, Око соколово, Београд, 1. април 1940, Год. IV, бр. 4.

⁵⁹ Милојко Јефтимијадес, *Кухиња соколске жупе Београд*, *Соколски живот*, Око соколово, Београд, 1. јануар 1940, бр. 1.

⁶⁰ *Жупски социјални одсек*, *Вести*, Око соколово, Београд, 1. март 1940, бр. 3, Год. IV.

⁶¹ Милојко Јефтимијадес, *Преглед рада жупске кухиње*, Око соколово, Београд, 15. мај 1940, бр. 5 и 6, стр. 97.

Живки која је толико водила рачуна о нама избеглицама. Уз поздрав!“⁶². други пример је писмо Тончић Томиће: „Сматрам за своју свету дужност, да, након што ми је успјело посредством и препоруком братског Савеза, добијем мјесто на војном аеродрому, да се овиме начином нарочито захвалим братској Соколској жупи Београда на свemu оному што је за нас до сада учињено, а нарочито да се захвалим нашој пожртвованој сестри Живки, која нас са мајчинском пажњом сусретала и скрбила се за нас је као за своју посвојену децу, која су изгубила властиту мајку.

Овај племенити ...гестза који се ми никада нећемо моћи одужити. Будите увјерени, да ми нисмо дошли к вама с разлога што се бојимо за властити живот; већ напротив натјерала нас је, да напустимо наше домове и наше борбене положаје само нужда, јер су нас наши противници лишили зараде и круха, За све ово нека Вам буде свима братска хвала, а од Бога плаћа, а ми стојимо и надаље чврсти борци за наше свете соколске идеале и нашу узданицу, нашег младог ... Старешину Краља Петра II“ У истом броју „Ока Соколовог“ објављено је писмо Соколске жупе Загреб: „Вал нове „слободе“, који је захватио и прекрио ове наше крајеве присилило је многу нашу браћу, многе сестре, да или појединачно или са својим породицама оставе домаће огњиште те да ... бегају у крајеве, где та „слобода“ својим грешним загрљајем још није угушила сваки племенити осећај, својом циничком хипокризијом није уништила право на живот и опстанак сваког појединца, о коме воле сваком пригодом да говоре баш ти најгрлатији проповедници и следбеници те нове „слободе“.

У тим по нас тако црним данима и опет је дошло до изражаја право соколско братство, које је на најефикаснији начин потврдило стару реч, да се у неволи познаје пријатељ. Дошло је до пуног изражая у нашој драгој престоници и његовом Соколству, у првом реду код братског Савеза, а једнако и код братске Жупе те братских друштава Београд II и Београд VII. Сви сте Ви, браћо и сестре, уложили за наше беднике толико љубави, толико мера и труда, толико физичких и материјалних жртава, да би свака наша реч похвалиле Вашег искреног и срдачног братства изишла тек бледом и баналном фразом. Наша је једина жеља да би што скорије осванинули у нашим „ослобођеним“ крајевима тако светли и радосни данци, да би

⁶²Брат Павле К. Поповић пише: Соколски живот, Око соколово, Београд, 1. март 1940, бр. 3.

Вам свима Вашу љубав, Ваше гостопримство могли да вратимо радосна срца

Вама и свему чланству Ваше жупе наш искрени братски по-здрав⁶³ Због писања о избеглицама нападнута је Жупа и њена хуманитарна акција у загребачком „Јутарњем листу“. У чланку *Одговор Јутарњем листу* Милојко Јефтимијадес је истакао: „Није толики број убијен, рањаван, нападан, отпуштан из службе и прогањан пре-тећим писмима уморством по својој молби и жељи. Није толики број дошао код нас без средстава за живот на почетку хладних зимских дана из жарке жеље да посети Београд и да се у њему проводи. Зар то нису прогони? Још се на некима виде ожилци рана“⁶⁴. На писање „Јутарњег листа“ реаговао је и „Соколски гласник“ у чланку *Бездушна хајка на соколство*: „Под ...насловом „Несметано се наставља соколска кампања против Хрватске“ објављује „Јутарњи лист“, од 3 јануара, вест, ..., ..да је Соколско друштво у Лозници, у Србији, „Од чистог прихода 50% иде за социјални фонд соколске жупе Београд, у корист кухиње за прехрану избеглица из Хрватске Бановине“....сам ултрахрватски „Хрватски народ“ објавио је триумфалну вест о палежу дома у Бетини, као пад Бастиље, ...А прави циљ свега тог писања види се из завршетка, у коме се поново тражи, да се соколски домови одузму Соколима ... Ми међутим понављамо: Има само један начин да престанемо да се бринемо за наше избеглице, а то је, да тих прогона и тих избеглица више не буде!“⁶⁵. „Око Соколово“ пренело је из „Политике“ вест да је Влада Југославије одлучила да соколима исплати помоћ од 500.000 динара као надокнаду штете коју су им нанела разна неодговорна лица којима се није могло ући у траг⁶⁶. Као одговор изашао је чланак *За моралне репарације!* на насловној страни „Соколског гласника“ у коме се наводи: „... Ми, међутим још и данас, седам месеци иза оснивања Бановине Хрватске, имамо читав низ соколских домова, који се против законито, ...налазе у рукама, не „лица, чији се идентитет није могао утврдити“, већ организација, којима се дао полузванични карактер, а да власт

⁶³ *Брат Тончић Томица упутио је ово писмо, Значајно писмо, Вести, Око соколово, Београд, 1. март 1940, бр. 3.*

⁶⁴ Милојко Јефтимијадес, *Одговор Јутарњем листу*, Загреб, Око соколово, Београд, 4. фебруар 1940, бр. 2, стр. 40.

⁶⁵ *Бездушна хајка на соколство*, Соколски гласник, Београд, 12. јануар 1940, бр. 2, стр. 3.

⁶⁶ *Накнада штете, Вести, Око соколово, Београд, 1. април 1940, бр. 4.*

још увек нема снаге да тој отимачини стане на крај. Такав је случај са сколским домовима и имовином у Црквеници, Делницама, Вараждину, Пагу, Кустошији, Загребу итд. ...Соколство неће одрећи јединствености своје организације за читаву Југославију...⁶⁷.

Уследио је напад на Чеду Милића, старешину Жупе Мостар, једног од најистакнутијих соколских и националних првобораца. О томе је писала и „Политика“. Напад је извршен у више наврата после завршене скупштине друштва Имотски 11. 2. 1940. и пред одржавање скупштине у селу Главини код Имотског. Припадници Хрватске сељачке заштите њих стотињак напало је групу сокола на путу између Имотског и Главине бацањем камења према групи, звиђањем и друго. Нова група напала их је при уласку у Имотски а затим у кафани у коју су се склонили. Разбили су стакло, демолирали просторију и инвентар при чему су се и сами озледили. Нико од сокола није повређен. Овим поводом поново се огласила „Политика“ доносећи Саопштење са седнице Извршног одбора Савеза Сокола Краљевине Југославије којим се најоштрије осуђује злочиначки напад на старешину жупе Мостар и друге соколе. Послат је телеграм банду Хрватске бановине др Ивану Шубашићу у коме се тражи истрага и хитно кажњавање криваца. Београдско и земунско соколство 17. 3. 1940. донело је резолуцију: „.....Власти у бановини Хрватској не показују озбиљну намеру да спрече терор, те се ствара веровање да оне фаворизирају све ове злочине, што проузрокује крајњу безобзирност и бруталност неодговорних елемената. Последица тога су све чешћи и тежи напади,... . Београдски и земунски соколи сматрају да је време да испуне дани завет, и да устану у одбрану соколске југословенске мисли, и то идејно и начелно док их противници нападају идејно и начелно а силом ако не престану са насиљем. Престоничко соколство тражи да се најенергичније истраје у наметнутој борби. Прогоне и нападе на браћу и сестре из Бановине Хрватске осећају као нападе и прогоне на цело соколство и солидаришу се са њиховим жилавим отпором и борбом.“⁶⁸. Соколи у Бановини Хрватској су изразили признање за писање соколске штампе. Као пример може се навести саопштење *За соколски гласник*: „На скупштини соколске жупе Сплит, ... усвојен је једногласно закључак да се редакцији „Соколског гласника“ изрази признање за одлично

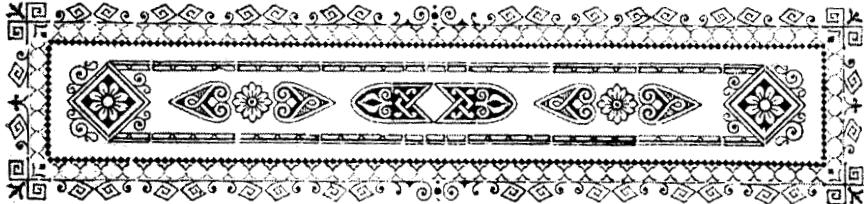
⁶⁷ За моралне репарације! Соколски гласник, Београд, 22. март 1940, бр. 12, стр. 1.

⁶⁸ Резолуција, стр. 73, Око соколово, бр. 5-6, 15. мај 1940, Београд.

уређивање листа, а нарочито за одлучан и борбен став у одбрану слободе соколског рада у Бановини Хрватској⁶⁹. Све што се додило у Бановини Хрватској било је предигра за оно што се дешавало у Независној Држави Хрватској. Стварањем НДХ после Априлског рата соколи као непоћудни завршавају у логору у Јасеновцу. У Јасеновцу умро је старешина Соколске жупе Загреб др Отон Гавранчић.

Саша Недељковић

⁶⁹ За соколски гласник, Соколски гласник, 22. март 1940, бр. 12, стр. 3.

СРБИ У СВЕТУ

СРБИ У ШВЕДСКОЈ

Ову слику — мозаик кратких информација и прича о историји, положају и размишљању Срба у Шведској „Братство“ са захвалношћу дугује „Дијаспори“ часопису што излази у тој далеко земљи и његовом оснивачу и уреднику господину Аци Драгићевићу. Он је радио као професионални радио репортер у Чапљини, Мостару и Невесињу, био дописник „Ослобођења“ и програма Радио-Сарајева. Данас живи и ради у Шведској где је основао тај двојезични шведско-српски часопис за културу, у којем има и информација и практичних савета за наше људе, и вести из Матице, и разних иницијатива које се тичу свих Срба у дијаспори, и свих других који су заинтересовани за наше људе, њихове проблеме и начин живота у туђини.

У ово време Интернета и брзих и свестраних информација није чудо што часопис има и свој истоимени двојезични сајт на којем се налази исцрпан избор текстова који привлаче пажњу посетилаца.

Уредништво „Братства“ је желело да избором текстова и сликом цркве „Свети Сава“ у Стокхолму пружи читаоцима само ону прву информацију о Србима у Шведској, за остало упућујемо читатеце на Интернет презентацију www.dijaspora.nu.

Шведска као домобина

Аџо Драгићевић („Дијаспора“, јануар-фебруар 1998, бр. 1)

Становништво бивших југословенских република, Србије, Црне Горе, Хрватске, Босне и Херцеговине, Словеније и Македоније

слови за најрасељеније међу расијаним народима. Према неким процењенама, прије избијања југословенске кризе, у дијаспори је живјела скоро половина од укупног становништва друге Југославије. Најбројнија је српска и хрватска емиграција, док Црногораца и Македонанаца живи у печалби, посебно у прекоморским земљама, више него у Црној Гори и Македонији. Разлози покретања са родне груде су различити, док се најчешће сажимају у ону добро знану „тробухом за крухом“. Немирни простори Балкана, такође, често су покретали људе и народе, као и за последњег грађанског рата, када је, илустрације ради, сваки други становник из некадашње централне југословенске републике Босне и Херцеговине постао изbjеглица или расељено лице. Вјероватно, данас, нема земље на свијету у којој не живе некадашњи становници некадашњих република а данас суверених држава Србије и Црне Горе (које су задржале име Југославија), Македоније, Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније.

Савјет Европе 1991. године објавио је податак да је у Шведској живјело, тад 41.053 грађанина са пасошем СФРЈ. У то вријеме, према истом извору, у овој скандинавској земљи живјело је више од 20.000 становника бивше Југославије који су примили шведско држављанство. Шведски социолог Сел Магнусон тврдио је осамдесетих година у магазину „Интервју“ (Београд) да су у југословенској колонији у Шведској најбројнији Срби (40%) и Хрвати (20%). Хенри Бак, анализирајући својевремено састав више од 140 југословенских клубова, изнапојио је податак да су 40% њихови чланови Срби. Уз констатацију да се подаци шведског Државног завода за усељеничка питања и Европског савјета битно не разликују, око 70.000 усељеника почетком деведесетих година, треба рећи да званична шведска статистика не прати националну припадност. С тим у вези податке о националној припадности треба примити као резултат личног истраживања појединача који могу, али не морају бити поузданни. Ово тим прије ако се зна да велики број појединача из сваког националног корпуса нема постојан контакт, односно чланство у организацијама из земља поријекла а које су регистроване и дјелују у Шведској.

Из завичајног пртљага на изложбу у Светосавском центру у Стокхолму, крајем 1997. године, Херцеговци који живе у овом граду организовали су изложбу етнографских предмета које су у завичајном пртљагу донели собом из старог краја. На изложби се тако, поред осталог, нашло бурило за воду, штап за млађење млека чак и торба у којој чобани у Херцеговини носе храну. Торбу која је стара скоро један век у

Шведску је донела Јока Брстина (93) вероватно најстарија особа међу избеглицама у овој земљи. Саставни део изложбе били су и цртежи са мотивима из Херцеговине а чији су аутори Момо Капор и Бранко Ко-кљ. Светосавски центар је био место где су Херцеговци организовали и посело. Надат се да ће оваквих и сличних манифестација бити и више и чешће. Да ли ће се неки од изложених експоната са изложбе о Херцеговини у Стокхолму наћи у будућем музеју Срба у Шведској, потврдиће време.

Долазак Југословена у ову земљу везан је за Други свјетски рат. Наиме, заробљеници из Југославије депортовани су у Норвешку где је било више логора. Ријетки преживјели из тих логора остали су живјети у некој од скandinavских земаља.

Послије ратних заробљеника овдје су стизали политички емигранти који нису прихватали југословенски тоталитарни комунистички систем власти. У то вријеме, раних педесетих година, у Шведској је живјело око стотинак Југословена. Њихов масовнији долазак везан је, пак, за шездесете године и економску миграцију. У десетљећу 1960 - 1970 у Шведску је стигло око 10.000 радника, истиче у књизи „Сви Срби света“ добар познавалац југословенске емиграције публициста Марко Лопушина. Југословени су у то вријеме, не рачунајући усељенике из нордијских земаља били, уз Њемце и Италијане, најмасовнија усељеничка група, тврди социолог Оке Ек у књизи Аспекти усељавања Југословена у Шведску. Данас у Шведској, према подацима Државног завода за статистику са којима располаже *Дијаспора*, живи око 160.000 становника из бивше Југославије. Најбројнија је усељеничка колонија данашње Југославије (Србија и Црна Гора) са око 100.000 становника. Нови талас усељеника јавио се након распада друге Југославије. Шведска је у годинама рата пружила уточиште за 78.361 лице са простора бивше Југославије.

У то вријеме статистички извјештаји откривају, уз масовнији долазак усељеника, још један карактеристичан показатељ — прихваташање шведског држављанства. У времену од 1986. до 1990. године просјечно 1.100 усељеника из Југославије прихватало је шведско држављанство. Међутим, током петогодишње кризе у земљи поријекла 28.028 њених грађана (просјечно 5.600 годишње) постали су нови Швеђани. Снове али и реалност живота некадашњих радника на привременом раду најбоље ће осјетити и у снажну пјесму преточити пјесник Урош Степанов Рош чија се поезија рађа овдје, на лицу мјеста, и пјева о радостима и тугама туђине; „На привременом раду/при-

времени људи/привремено живе/само су дугови и бол/који отплаћују/стални“. Шведско држављанство прихватали су стари усељеници који дуго живе у овој земљи, јер — према шведском Закону о држављанству кључни услов за натурализацију је да „лице у тренутку подношења захтјева има домицил у Шведској 5 година“.

У наредном статистичком прегледу вјероватно ће се подаци о броју усељеника са простора бивше Југославије мијењати, поготово након одлуке шведске владе да стимулише повратак у земљу поријекла.

ДРУГА ГЕНЕРАЦИЈА СРБА У ШВЕДСКОЈ

Срби данас живе у стотинак земаља на свим континентима. И то је једини поуздан податак. Колико је развејаних по белом свету — то, како изгледа, никад нико неће сазнати. У недавном покушају да се изврши попис Срба у расејању (реч је о исељеницима из Србије и Црне Горе), дошло се до бројке од 400 хиљада исељеника.

Што се тиче Шведске, земље у којој се поклоња велика пажња статистичким подацима, није тешко сазнати колико је и(у)сељеника, илустрације ради, стигло из Југославије. Статистика у овој земљи усељеника, међутим, прати по земљи порекла, а не по националној припадности. У овдашњој литератури која се бави усељеницима, могу се наћи процене шведских социолога — од укупног броја усељеника из Југославије 40% су Срби. Статистички подаци говоре да у Шведској живи око 200 хиљада усељеника из друге Југославије.

Неопходна су темељитија истраживања да би се утврдила тачна година када су припадници српског народа стigli у ову скандибавску земљу. Судећи по релевантним статистичким подацима, у Шведској данас живи десетак шездесетогодишњака из Југославије који припадају другој генерацији усељеника. Овај податак отвара питање: Колико генерација усељеника српског порекла живи данас у Шведској? Три или више!? Ако се определимо за шездесете године минулог века, као године масовнијег досељавања наших људи, онда се може рећи да већ стасава трећа генерација усељеника, старосне доби између десет и петнаест година.

Просечан представник друге генерације, међутим, има гимназијско образовање, радије комуницира на шведском него на матерњем језику, тек се запослио или тражи посао, радо одлази на концерте певача народне или забавне музике из отаџбине када гостују овде, али не и у српске клубове, друштва и удружења.

Старији припадници друге генерације, они у старосној доби између 25 и 30 година, а таквих је десетак хиљада у Шведској, већ су кренули у свет бизниса. Најуспешнији међу њима су Горан Мирковић, који има ланац продавница компјутера и компјутерске опреме или Зоран Секулић, који се бави бизнисом у свету мобилних телефона. Академски образовани млади људи српског порекла у Шведској говоре три-четири светска језика и поседују знања која могу бити од користи другим људима. Један број њих почeo је успешнио да се бави науком — као лекар Светлана Лайћ, која се бави истраживањем на Каролиншком институту. Њен пројекат стипендира држава са сто хиљада круна. Ту је и Велимир Нинковић, који је на Универзитету у Упсали, једном од најстаријих универзитета на свету, одбравио докторски рад. На постдиломским студијама су историчар Душан Топаловић и електроничар Александар Филиповски. Стасали су и први књижевници друге генерације: Данијел Павлича скренуо је пажњу на себе већ првом књигом, а Ђорђе Жарковић успешним преводима неколико дела српских аутора.

Међу припадницима друге генерације уочљива је жеља за чвршћом везом са отаџбином својих родитеља. Према једном истраживању које је обављено међу младима, илустрације ради, сваки од тридесет испитаника жели да зна матерњи језик и одржава везу са културом народа којем припада. Према резултатима анкете који су били основа за утврђивање концепције часописа „Дијаспора“, интересовање за сва питања која се тичу српске културе исказало је 35% испитаника. Затим је следило интересовање за књижевност (30%), религију (15%), историју (12%) и спорт (8%).

Они који су посрнули, а припадају и првој и другој генерацији и(у)сељеника, често су на страницама дневне штампе.

**Съуди са дба културна идентитета
Недјељко Радановић
(„Дијаспора“, 2002)**

Шта рећи о нашим путевима и нашим странпутицама под камом небеском. Мислим да би их најбоље било назвати нашим лутањима, јер ми смо, уствари, народ који вјековима лута. При томе јако мало извлачимо поука из нашег лутања.

Размишљао сам, као и сви ви, о тим нашим душевним и просторним лутањима по свијету. Приликом једног књижевног сусрета овдје у Стокхолму, прије годину и по дана, нашем великим мислиоцу и пјеснику Бећковићу, поставио сам питање о нашој судбини. Питao сам: има ли памети и ума у нашем народу, која може да заустави наше раслојавање и пропадање? Добио сам одговор: „Боље би било да сам ја теби поставио то питање“. Одговор је био поштен, јер док се лута не зна се ни циљ ни пут, ни где ће се стићи. Тако је у суштини са свима нама који смо се окупили овдје.

Данас је много тежа ситуација са нашим националним раслојавањем и расулом. Хоризонт је много мрачнији и неизвјеснији него прије десет година. Матица дogaђаја носи нас брже и жешће. Дух посустаје, поготово код нас старијих, јер наш повратак у домовину је све неизвјеснији.

Нас који смо у расејању — туђа ријеч дијаспора вријеђа, муче двије бриге. Како помоћи себи и како помоћи отаџбини. А отаџбина нема ни слуха ни снаге да се одазове на наше вапаје. Она сије и расејава своју дјецу по свијету. Изгледа узалуд се отимати одрођавању, што је трагично, поготово за трећу генерацију. Како њима објаснити да се та и таква Мајка треба вољети по дужности.

Програм овог Округлог стола требао би бити искључиво по питањима културе. Са културом можемо сачувати свој идентитет и пренјети га на младе генерације. Међу нама овдје у Шведској, као и шире у свијету, има много стручних и школованих људи који могу дати смјернице у нашем раду — једино треба добра организација. Кад би се сабрало све што се ствара на пољу културе имало би се шта понудити и отаџбини, да научи од нас. Желио бих подсјетити да има врло лијепих и великих примјера постојања наших културних центара од прије 2,5 вијека, у ондашњој Европи. То су Сент Андреја у Мађарској, Трст у Италији а да не спомињем Вука, Бранка и остале у Бечу, па онда Матицу српску у Будимпешти. Трагично је да на њих пада заборав у нашем народу. Зашто се не угледати на њих. Да ли ће се дрогодити иста ствар са нама. Данас има широм свијета на стотине таквих центара, али нажалост нису обједињени. Прије неколико година на сваки глас говорило се о Свјетском српском центру у Швајцарској. Послије је то утихнуло. Бојим се да је то била опет само једна политичка ујдурма. Мишљења сам да би нам требао један такав координациони центар.

Говорећи о нама у расејању могло би се поставити питање: да ли ми, заиста, припадамо нашем националном кругу и нашој култу-

ри (!?) или смо постали нешто посебно, специфично, након тридесет или четрдесет година живота у туђини? Објективно гледано постали смо људи са два културна и национална идентитета. Жељели ми то или не, живот је учинио своје. Сабрале су се мисли и године у току нашег дугог боравка у туђини. Ствара се и на културном пољу и поред свих тешкоћа. То дugo и велико искуство требало би пре ко културних институција пренјети на масе млађе генерације. Један скуп, као овај данас, требао би бити добар почетак и добар примјер уколико сагледамо чињенице и извучемо праве закључке о свим питањима са којима се суочавамо.

Сви ми зnamо да је култура важан сегмент у нашем животу, а поготово за нас који смо одвојени од родне груде. Питање је колико смо се као појединци ангажовали и помогли развој наше културе овде међу нама у Шведској. Када је у питању култура у исељеништву, навешћу само један примјер за који сам недавно сазнао. У мјем Херцег Новом постоји Градска библиотека и у њој Завичајна збирка коју посјетим сваки пут кад се нађем у родном крају. Прије петнаест година послат је легат од 6.000 књига једног мрг Бокеља из Буенос Аиреса, као покон Завичајној збирци. Међу тим књигама пронађена је књижица *O српском карактеру Боке Которске*. Преко те мале књижице дошло се до писца Лаза М. Костића аутора великог и обимног дјела од 10.000 страница које је настало у егзилу — у Швајцарској и које је нашој културној јавности било потпуно непознато до прије три године. Господин професор доктор Лазо М. Костић поријектом из Боке Которске написао је у одбрану српства више него свеколико исељеништво заједно. Радио је то онда када се није смјело слободно писати, нити бранити. Дјела Костића објављена су прошле године у Београду.

Не смијемо заборавити да сав овај наш национални лом и разлојавања произилазе из разлога што је наш народ у посљедњих 55 година био изложен једном нехуманом политичком експерименту — шта и колико се може урадити са једним народом. Изгледа да је то посљедњих десет година преузела такозвана међународна заједница. Вјероватно смо погодни као објект за експерименте. Кроз све муке кроз које је прошао и пролази наш народ, прошли смо и пропатили и ми овде, иако далеко од домовине. Мало нам је помогла утјеха да одавде нијесмо учествовали у свему томе. Кад се дрво засјеца, потребају се све гране. Одузето је и нама десет година нормалног живота.

Живјели смо, радили, рађали дјецу и умирали у исељеништву — све привремено. За наша грађанска права у матици нико ништа

није питао, нити је ко помињао та права. Доживјели смо да видимо да су били привремени и они који су нам испирали мозак. Нови властодршци у нашој отаџбини много подсећају на НАТО. Много приче о демократији и слободи, а тамо само хапшења и суђења, не желе дијалог са нама у расејању. Испада много су заузети влашћу као и њихови претходници. Мало новог. Прво демократско начело јесте право гласа, а нама је то право ускраћено. Како онда да успоставимо дијалог са матицом, како да сарађујемо, како да утичемо на суштинске одлуке које се тичу баш нас у исељеништву — а о култури да и не говоримо. Сматрам да је право гласа суштинско питање и да би га требало покренути у Скупштини Југославије. Исто тако, требало би покренути питање посједовања наслједне имовине у отаџбини за оне који имају страно држављанство. Све док се то не уради узалудни ће бити овакви и слични скупови. Иако смо страни држављани, овдје у Шведској, имамо право гласа на комуналним и среским изборима. Прије дванаест година прочитao сам један оглас у „Дагенс Нихетеру“, на пола странице, који је објавила амбасада Бразила у Шведској. Обавјештавали су своје грађане у Шведској да су у току комунални избори у Бразилу и да могу гласати у конзулату или амбасади. Колико се сјећам Бразил је тих година имао војну диктатуру. Мислим да је ово лијеп примјер о грађанским начелима, за које се ми, нажалост, тек требамо изборити. Само са признавањем права гласа можемо бити пуноважан и уважен партнери у једном дијалогу, неовисно о чему се радило, а поготово о питањима културе као најважнијем сегменту у очувању идентитета Срба у исељеништву па и краљевини Шведској.

Белешка о аутору:

Недељко Радановић прије 33 године преселио се из Херцег Новог у Шведску. Данас живи у Ескилстуни. Прије тога био је поморац. Почеко је као кувар у једном хотелу а касније се школовао и постао стручњак за компјутере. Пензионисан је као радник фирме „Алфа — Лавал“. Посједује породичну библиотеку од 2.500 књига. Неке од њих су посебна драгоценост, као илustrације ради, *Горски вијенац* на шведском — издање из 1913. године, фототипско издање *Законоправила или номоканона Светог Саве* (са коментарима на савременом српском) из 1262. године или *Рат против Русије 1854-1855* на шведском из 1856. године. Дио ове књиге која говори о Кримском рату посвећен је Црној Гори. У преводу Недељка Радановића

прилог о Црној Гори објављен је у часопису „Дијаспора“ и на сајту, Српска земља — Црна Гора (<http://njegos.org/arhsrpski/bonnier.htm>)

Шведско-српски речник на глобалној мрежи

Електронско издање Шведско-српског речника објављено је у издању шведског Завода за развој школства на глобалној мрежи. Шведско-српски речник објављен је на адреси <http://lehin.nada.kth.se/sve-ser.shtml> и омогућује посетиоцима двосмерно кориштење-праћење са шведског на српски али и са српског на шведски језик. На глобалној мрежи, иначе, објављено је он-лайн 11 речника а међу њима, уз српски, и речници за друге јужнословенске језике.

Изложба икона у Стокхолму (2003)

У Националном музеју Шведске до 17. августа ове године биће постављена изложба икона које се налазе у богатом фундусу тог музеја.

Прва два дана након отварања — 27. марта, изложбу је пратио и научни симпозијум посвећен иконама и иконописању. Симпозијум је окупио више познавалаца икона и иконописања из целог света. Изложба се реализује под насловом „Прозор ка небу — иконе из збирке Националног музеја“.

Национални музеј Шведске власник је једне од најобимнијих и најбогатијих збирки икона у западној Европи. Трећина икона настала је пре 1700 године; већина потиче из Русије, док је један број из Грчке, те из земаља на Балканском полуострву. У Стокхолму је похрањено 320 икона. Од тог броја, изложено је 50 икона, а реч је о веома репрезентативном избору.

Међу изложеним иконама може се видети и она на којој су у молитви са Христом Богородица и Јован Крститељ. Та икона је 1962. године украдена из Националног музеја Шведске у чије је витрине, сплетом срећних околности и добром свештеника — оца Матијаса из Руске православне цркве, ипак враћена.

Српски писци на шведском језику

Која дела и који српски писци се могу прочитати на шведском језику?

То је питање које често постављају уселењеници српског порекла у овој земљи. Један од разлога је то да, читајући дела која су већ прочитали, овог пута на шведском, продубљују познавање језика земље у којој живе. Наравно, није без значаја ни то да се на овај начин одржава веза са културом којој се извorno припада. „Дијаспора“ се од почетка одлучила да пише о књигама српских писаца на шведском језику. Настојимо да региструјемо појављивање нових дела наших аутора на шведском, али исто тако да трагамо за старим преводима.

Тако је већ у првом броју часопис подсетио на то да се на шведском језику налазе антологијске приче срских класика: Лазе Лазаревића, Стјепана Митрова Љубише, Јанка Веселиновића, Симе Матавуља. Лист је писао и о преводу *Горског вијенца* на шведски језик и његовом репринт издању. Да подсетимо, шведски језик био је међу прва четири страна језика на којем се појавио *Горски вијенац*. Било је то у оквиру обележавања стогодишњице рођења владике Рада.

Настојећи да будемо у служби популаризације књиге и да стојимо на услуги љубитељу дobre књиге, публикујемо резултате, слободно можемо рећи, истраживања о присуству књига српских аутора на шведском језику. Наше интересовање за ову тему показало је, треба то истаћи, да су шведски слависти врсни познаваоци српске књижевности. Потврда за ову тврђњу налази се у чињеници да је шест од десет најзначајнијих прозних дела српских писаца која су публикована у последњих стотину година објављено на шведском језику: *Дервиш и смрт* (*Dervishen och doden*), *Сеобе* (*Vandringar*), *Хазарски речник* (*Kazarisk uppslagsbok*), *Проклета авлија* (*Helvetets forglrd*), *На Дрини ћуприја* (*Bron over Drina*), *Гробница за Бориса Давидовича* (*En grav for Boris Davidovitj*).

Не заслужује само овај податак истицање. У мају 2003. године било је више од 80 дела 60 српских аутора на шведском језику. Један број дела, посебно Иве Андрића и Данила Киша, али и два романа Звонимира Поповића, доживео је више издања, али и специјална издања за читаоце са оштећеним видом.

Интересовање за српску књижевност у Шведској не престаје. У мају је из штампе изашла Тишмина збирка поезије, а у том месецу

цу у штампу је ушла једна од књига Борислава Пекића, који се у преводу Ђорђа Жарковића појављује на шведском језику.

У припреми базе података о српским писцима на шведском језику користили смо два поуздана извора: ЛИБРИС, који опслужује универзитетске библиотеке у Шведској, те БУРК, који опслужује народне и градске библиотеке у овој земљи. Наравно, користили смо и дневну штампу у Шведској, као и старе бројеве „Дијаспоре“, на чијим страницама су објављиване вести о новим књигама српских аутора на шведском. Тако добијене податке часопис је проконтроли-сао у размени писама са славистима који данас живе и раде у Шведској.

„Дијаспора“ је (на шведском језику) први пут објавила већи број радова српских аутора. За ову базу података, међутим, издвојили смо њих неколико — *Дангу Радоја Домановића*, *Песму о Христу Јована Дучића*, романизрану биографију Марка Миљанова са више примера из његове књиге *Примјери чојства и јунаштва*, *Камену успаванку* Стевана Раичковића, *Преглед српске културе у последњих стотину година* Драгана Лакићевића. У овом часопису, на шведском језику, читалац је имао прилику да прочита прилог о писмености код Срба и њиховом првом буквару. Аутор је познати слависта Маргарета Атиос Сохлман. „Први српски буквар“ вреднован је на шведском језику, што је изузетно значајно. Ово тим пре што се и у отаџбини о овој књизи, за коју се сазнalo тек пре непуних стотину година, мало пише и говори. У време штампања *Буквара* инока Саве (16. век) мало је која европска земља и култура располагала сличном књигом. За ову књигу нису знали Вук Стефановић Каракић, а ни Саво Mrкаљ. Прилози српских аутора који су објављени у „Дијаспори“, а укључени су у ову базу података, те прилог о Првом српском буквару објављени су и у електронском издању часописа.

У своју базу података укључили смо и два шведска писца српског порекла — Звонимира Поповића и Данијела Павлицу, као и изванредно аутобиографско дело Николе Тесле — *Moja uppföring* (*Mina uppföringar*). Два Поповићева романа — *Тамни вилајет* (*Morkiriket*) и *Багрем мирише* (*Akacins viskar*), доживела су по два издања. Поповићев роман „Тамни вилајет“ објављен је код издавача „ПаРо“ из Земуна на српском језику у преводу Драгославе Лазић-Савић (Гете-борг). *Багрем мирише* изашао је и на данском (*Akacien hvisker*) код издавача „РР“ у преводу Јете Францен. Књига Данила Павлице *Прва година или сlike из школске учонице* (*Forsta lret*) екранизована је и доживела је више издања на СТВ.

Видовдан и кнез Лазар у туђини (2002)

Осванио је још један Видовдан далеко од отаџбине. У граду у којем живим, Срби први пут одлучили да заједнички прославе Видовдан. Иначе су окупљени око три православне цркве, а у прошлости су били ријетки контакти између оних који су се истом Богу молили на различитим мјестима. Сад им пао на памет да би могли и да се сложе и да на велики дан буду заједно. Дуго им требало.

Узбуђење траје већ недељама. Стално се нешто преговара, договара, а сви би хтјели да баш њима припадне заслуга што ће се Видовдан прославити заједно.

Бивша учитељица и дугогодишњи члан једног аматерског позоришта у Србији, Видосава, припрема свечану академију. Главна тачка је драмски комад „Бој на Косову“. Врло амбициозно за Видосаву, поготово за тридесетак новопечених глумаца који су јој потребни за представу. Тражи и малишане. Они ће у једном тренутку да буду војска два тabora и да укрсте мачеве пред публиком, на отвореној сцени.

Улогу је добио и Милош, седмогодишњи син мог пријатеља. На проби чуо да је неко био у служби код кнеза Лазара, па пита оца је ли то „у служби“ значи да је био у затвору. Оцу незгодно. Фале му ријечи на енглеском да објасни шта значи служба. На крају је испало „employed“ — запослен.

Враћам се у дјетињство и скоро сам сигуран да је Видовдан била једна од првих ријечи које сам запамтио кад сам почeo срицати. Била ми необична.

Чини ми се да су читаве генерације дјечака из Херцеговине истински научиле да читају прелиставајући епске пјесмарице. Такве књижице су се, безмало, чувале у свакој кући, а Видовдан се помињао бар на свакој другој страници. Ни они који нису знали читати, нису имали превише проблема. Довољно им је било да слушају гусле. Готово да није било десетогодишњака који није знао кнежеву клетву. Са брижљиво изабраним штаповима умјесто мачева, босоноги чобани су се „љетни дан до подне“ играли Косовског боја. Найјачи су обавезно добијали улогу Милоша, а најслабији и најмлађи Мурата. Ријетки су били изузети.

Да су ти дјечаци којих се сјећам сада овдје, Видосава не би имала проблема. Могли би и без проба да изађу пред публику, а нај-

теже би било обуздати их да не изговоре читав циклус. Требало би им два дана.

Милош опет повлачи оца за рукав: „А ко је био Кинез Лазар, тата?“ Интересује ме одговор, а не могу да уздржим смијех, па напушtam поприште на којем ће мој пријатељ прво покушати да објасни разлику између Кинеза и Срба. Не вјерујем да ће данас и стићи до Лазара. Како ли ће тек објаснити сину по коме је добио име? Мој се зове Страхиња, а надимак му Бане. Не могу Аустралијанци да му изговоре first name.

Више од половине глумачке трупе с којом Видосава ради носи имена: Душан, Лазар, Милош, Милан, Вук, а ко их чује како разговарају у паузама проба, помислиће да им је енглески материји језик. Мислим да је Видосава могла лако да ријеши задатак како да подијели малишане у два тabora. На једној страни су могли да буду они који знају нешто српског, а на другој они који га не знају нимало.

Креће и представа. Скоро хиљаду душа у сали са нејаким озвучењем не трепће. У ухо се претворили.

„Ком ћу ову чашу наздравити?“

Признајем да ме понијело. Стишћем Страхињу уза се. Старији глумци за столом на бини коректно изговарају стихове. Скаче и Милош. Оптужен је.

„Невјера ти сједи уз колено,
испод пута пије ладно вино.“

Е, шта сад? Или је за столом или испод пута. Грешка пролази. Нико не реагује. Лазар смирује ситуацију. Костими плијене пажњу. Музика позната старијим. Мачеви укрштени. Падају малишани на миг режисера. Док леже, траже погледом родитеље по сали. Помјерају ноге да прође Косовка дјевојка. У сали плач. Истински. Старица испред мене говори стихове прије глумице.

- Што су се ударали? — запиткује Страхиња.
- Нису за праве, ово је представа.
- Што онда леже кад се стварно нису ударали?
- Треба да леже, рекла им она тета тамо код завјесе.
- Ја не бих лежо, не да мама да се прљам.
- Никад глумца, ни јунака, од тебе, Страхиња.

Пишти Косовка дјевојка:

„Јао јадна, уде ти сам среће!
Да се јадна за зелен бор ·ватим...“

Сјећам се кад сам комшију Радоја, познатог сеоског гуслара, питао шта значи оно „уде“ и да ми је кратко одговорио: „курате“. Послије сам нашао и језичку везу.

Стиже и завршна сцена. Слуга Милутин носи десну у лијевој руци и извјештава царицу Милицу.

„Милош загуби турског цар Мурата
и Турака дванаест хиљада...“

Гдје толике да их загуби, сад на крају? Колико ли их је тек по-био кад је толике загубио? Да ли је Мурата загубио прије или послије него што га је згубио? Нема везе. Сада се пролама од аплауза. Сви су на ногама. Глумци се враћају по неколико пута. Пада завјеса на још једну битку. С ријечима. С језиком. Непозната посјетитељка пита у пролазу хоће ли послије ручка наступати фолклорна група „Косовски бонжур“.

— Хоће, на француском, одговарам.
— Што на француском? — пита.
— Онако, пригода је.

Стишћем Страхињу за руку и напуштам бојиште.

Једном сам, за Видовдан, у Сарајеву, с оцем попио флашу црног вина у кафићу „071“. Преко пута, свега неколико метара, биле су утиснуте Гаврилове стопе, а иза је био мост с његовим именом. Кафић одавно није на истом мјесту, стопе су уклоњене, а мост се зове другачије.

— Тата, хоћеш ли ме сутра водити у кину да гледамо „Snow Dogs?“

— Нећу — у Кину. Има биоскопа ближе.
Страхиња ме чудно гледа. На Видовдан.

Драган Тепавчевић, „Дијаспора“, Шведска

Владика Николај је цвет мученичке Србије

Под јурисдикцијом Српске православне цркве и Његове светости патријарха Павла налази се један број православних Швеђана. У шведским православним храмовима богослужења се врше на шведском језику а истоветна су са богослужењима у српским православним храмовима. Код Бороса у месту Бредаред, на југу Шведске, постоји православни манастир Света Тројица (Heliga Treenighetens Kloster). Настојатељ је Швеђанин игуман Доротеј (Форснер) који је као млад монах провео седам година у манастирима Каона и Лелић у Србији. Игуман Доротеј данас течно говори српски и има веома леп ћирилични рукопис, преводи православне богослужбене текстове на шведски и бави се и уметничким дуборезом.

О времену проведеном у Србији и о владици Николају као светитељу, отац Доротеј је у изјави за „Дијаспору“ рекао:

— Србија је добра земља која је натопљена мученичком крвљу. Из те земље изникло је стабло. На том стаблу народном постоји вишег цветова као Свети Сава, Свети Симеон Мироточиви, Василије Острошки и још многи а у последња времена је изникао нови цвет — а то је владика Николај. Не може слуга много рећи о господару. Ми смо деца владике Николаја и ми треба да примамо оно што је он проповедао.

У Лелићу сам провео две године. За те две године, многа сам чуда доживео и видео боравећи уз мошти владике Николаја.

Једно дете зачело се ван материце. Лекари у Ваљеву су рекли да се мора обавити абортус. Мајка је дошла у Лелић и ми смо, на њену молбу, прочитали исцјелитељску молитву код моштију. Мајка је донела на овај свет дечака који је добио име Никола и данас је пошао у основну школу. Или једно друго чудо. Једна породица у Лелићу седам година није имала деце. Код моштију светог Николаја чудотворца прочитана је молитва за родитеље који немају децу. И тачно на тај дан кад је читана молитва из Требника догодило се зачеће. То дете се, исто тако, зове Никола и данас има 6 година.

Истражибачко новинарство: Фонд Рајко и Мај Ђермановић

У Шведској, последњом вольом Рајка Ђермановића и његове супруге Мај, 1977. године утемељен је фонд који данас располаже са

преко два милиона круна а намењен је за стипендирање студената српског порекла.

Студенте пореклом из бивше Југославије који се желе усавршавати у Шведској — у овој земљи чека два милиона круна на које могу рачунати. Средства су обезбедили Рајко и Мај Ђермановић. Приоритет приликом доделе стипендије имају студенти српског порекла а који потичу са Баније из Лике и са Кордуна. Према последњој воли Ђермановића на другом су мјесту такође Срби из других крајева Југославије и на трећем месту студенти из других народа. Молбе се предају Српској академији наука и уметности у Београду а коначну одлуку о додељивању стипендије доноси Шведска академија наука. До данас из овог фонда који је утемељен далеке 1977. године није искориштена ни једна круна.

До „Дијаспоре“ је пре неколико месеци стигла сувопарна информација како „у Шведској постоји фонд Ђермановић за стипендирање студената из Југославије“ и да „фонд располаже огромном сумом новца“. И наравно сугестија да то истражимо. У радну бележницу уписали смо презиме Ђемановић, наравно, са знаком питања. Подсетило је то на новинарски задатак од скоро пре три деценије, када је требало припремити биографију Херцеговца Ивана Шћепића. Тада се уз име и презиме располагало и годином рођења человека. У канцеларији матичара, код свештеника, у селима где се претпостављало да је Шћепић живео, међутим, добивао се исти одговор; „то је као да тражите иглу у пласту сијена“ (презимена Шћепић скоро један век нема у Херцеговини). Да ли ће у примеру Ђемановић бити тражење игле у пласту сена?

Наду да ћемо успети давала нам је наша репортажа „Соба без књига слична је тијелу без душе“ која је објављена у једном од првих бројева „Дијаспоре“ а у којој је заљубљеник у књиге Неђелько Радановић испричао како је читајући књигу о свом родном селу, овдје у Шведској, сазнао да ту живи и његов некадашњи комшија. Пронашао га је за тридесетак секунди — колико је трајао разговор са службом информација. Уместо служби информација, јавили смо се Пореској управи, објаснили о чему се ради и шта тражимо. У бази података о становништву, нажалост, нисмо пронашли ни једно презиме Ђемановић. Љубазна службеница питала нас је и за презимена која би могла асоцирати на Ђемановић. Безуспешно. На крају саветовала нас је да се обратимо градском архиву у Стокхолму, одељењу за становништво. И гле чуда. Уместо Ђемановића пронашли смо основне податке о Рајку Ђермановићу: *Рођен 23. новембра 1898.*

године (*Југoslavija*), умро 6. јуна 1991. године, удовац од 18. јануара 1985 године. Последња адреса на којој је живео, Парк јоргована број 1, (Syrenparken 1, 133 35 Saltsjöbaden) на периферији Стокхолма — за право је Старачки дом. Од службенице Екберг добили само контакт телефон Старачког дома и матични број покојног Рајка Ђермановића.

Ускоро јавили смо се Старачком дому, предочили податке које смо добили у Градском архиву Стокхолма и изразили молбу да нам се помогне. Претпостављали смо да је господин Ђермановић, уколико је тачан податак да постоји фонд, то објаснио у свом тестаменту. И ту у Старачком дому нашли смо на разумевање али и објашњење да ћемо морати дуже чекати тражене податке — али ће стићи на адресу часописа коју смо оставили на рецепцији Старачког дома. Биће то, рекоше нам, после годишњих одмора. И било је тако.

У обећаном писму из Старачког дома, у тестаменту Ђермановића, заиста, пише како је њихова последња вольја да се утемељи „Фонд Рајко и Мај Ђермановић“. Одредили су и његова правила и задужили извршиоце. У тестаменту пише како ће се „средства превасходно употребљавати за специјализацију југословенских држављана, мушкараца и жена који долазе у Шведску на предлог Југословенске академије наука и уметности у Загребу или Српске академије наука у Београду.“

Приликом избора стипендиста примењиваће се следећи критерији:

1. Срби из крајева у Југославији познати као Банија, Кордун и Лика,
2. Срби из осталих делова Југославије,
3. Остали држављани Југославије.

Упоредо са чекањем тестамента наставили смо прикупљати податке за комплетирање биографије Рајка Ђермановића. Кључни податак стиже од Марка Милуновића који нам је рекао да је Ђермановић био дипломата ФНРЈ и да се разишао са комунистима. Претпоставка да се, можда, бивши дипломата јавио као аутор књиге о Југославији показала се тачном. У Либрису — бази података о свим књигама које се налазе у шведским библиотекама проналазимо међу ауторима Рајка Ђермановића и његову књигу *Судбински пут Југославије (Jugoslaviens ödesväg)*.

Ђермановић је рођен у Загребу, завршио је правни факултет на универзитетима у Загребу и Паризу а у Паризу је докторирао 1927. године. Имао је адвокатску канцеларију у Београду и био је ге-

нерални секретар Самосталне демократске странке. Једна је од кључних личности демократске опозиције краљевој диктатури између два светска рата. Други светски рат провео је у концентрационим логорима у Немачкој. Након ослобођења долази у Београд и прихвата се да ради у дипломатији нове Југославије. Био је социјал-демократа по убеђењу, никад није био комуниста мада је био њихов амбасадор у Норвешкој, Бразилу, Канади, Данској и Шведској. Након случаја Ђилас одбија да ради у дипломатији и понуђено мјесто амбасадора у Јапану. Затражио је и добио политички азил у Шведској. Говорио је пет светских језика. Радио је као професор на Универзитету у Стокхолму.

Ђермановићи су тестамент написали 1977. године. У неколико наврата враћали су се документу који је објашњавао њихову последњу вољу и допуњавали г. За читаоце „Дијаспоре“ и ширу јавност може бити занимљива прича о фамилијарној колекцији уметничких дела познатих српских сликара Милуновића, Аралице, Лубарде и других. О томе ћемо, вероватно, писати у неком од наредних бројева „Дијаспоре“.

Није ово било, ипак, „тражење игле у пласту сијена“. Није захваљујући нашој упорности, ангажовању великог броја сарадника и читалаца „Дијаспоре“, али и спремности шведских службеника да нам изађу у сусрет. Уколико нису могли пружити податак који смо тражили, савјетовали су нас на која врата требамо покуцати. Управо томе захваљујући успели смо пронаћи две фотографије блаженопочившег добротвора Рајка Ђермановића.

Узгред и животна прича о Ивану Шћепићу с почетка репортаже није остала неразјашњена. Истина требало је потрошити десетоструко више времена и новца него у припреми ове репортаже.

Сматрамо вредним обелодавање чињенице да постоји „Фонд Рајко и Мај Ђермановић“. Ништа мање није вредан и податак о књизи Рајка Ђермановића. Одређујући јој пророчански наслов *Кобни пут Југославије* аутор се упутио у анализу тоталитарног комунистичког система владавине и слутио његов кобан крај у земљи чијим народима „никад није пружена правична шанса да створе демократију“ како је Ђермановић записао у књизи. То што Југославија па и неке институције које се спомињу у последњој вољи Ђермановића не постоје, ни у ком случају не значи да се средства Фонда не могу користити. Заинтересовани студенти за специјализацију у Шведској, уз помоћ средстава из „Фонда Рајко и Мај Ђермановић“, треба да се обрате Српској академији наука и уметности у Београду. Коначну

одлуку о избору стипендиста, да поновимо, доноси Академија наука Шведске.

Интервју: Лисбет Валин, Шеф рачуноводства Краљевске академије наука у Стокхолму говори за Дијаспору о фонду „Рајко и Мај Ђермановић“

Нема специјалних услова за добијање стипендије

Из Ђермановићевог фонда је додијељиво пола милиона круна.

Дијаспора: Које услове студенти треба да испуњавају да би конкурисали за средства из Фонда Рајко и Мај Ђермановић?

Лисбет Валин: Услови проистичу из тестамента. Сврха фонда је да подржи научну размјену између Шведске и Југославије. Принос фонда ће се превасходно користити за додјелу стипендија за научни рад или специјализацију југословенских држављана, мушкараца и жена који долазе у Шведску на приједлог Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу или Српске академије наука у Београду. Приликом избора стипендиста примјењивати ће се следећи редослијед приоритета:

1. Срби из крајева у Југославији познатих као Банија, Кордун и Лика,
2. Срби из осталих дијелова Југославије,
3. Остали држављани Југославије,
4. Горе споменути редослијед може се мимоићи ако Краљевска академија лично познаје кандидата из Југославије и сматра да његови или њени запажени успјеси оправдавају давање првенства приликом додјеле стипендије.

Дијаспора: За које се научне области може тражити стипендија?

Лисбет Валин: Колико се из тестамента да сагледати, не постављају се никакви додатни услови у погледу научних квалификација. Тестаментом се не прописују никакве посебне научне области.

Дијаспора: Да ли се стипендије дијеле из главнице или од камата?

Лисбет Валин: Додјељива средства чини збир камата и других приноса, умањен за износ трошкова управљања фондом — 90% док се 10% сваке године издваја за капитал.

Дијаспора: Колико стипендија годишње се може подјелити?

Лисбет Валин: Не постоји тачно одређен број стипендија које се дају сваке године.

Дијаспора: Колика је просјечна стипендија данас у Шведској и с тим у вези колика се стипендија може очекивати из фонда Ђермановић (износ на годишњем нивоу)?

Лисбет Валин: Ја нажалост не могу да одговорим на то питање. Вриједност стипендија које ми додијељујемо много варира од стипендије до стипендије и мислим да је то свугдје случај. Кад је Ђермановићев фонд у питању, могу рећи да је капитал фондације (укњижена вриједност) 2 229 808 круна. Од тога: Нужни капитал (који није додељив) износи 1 712 936 круна. Слободни капитал односно онај дио из којег се додјељују стипендије износи 516 872 круна. Толико новца се накупило зато што већ више година није било додјеле стипендија. Ако се рачуна с годишњим приносом од 3%, прилив додјељивих средстава у фонд би износио око 60 000 круна годишње. На темељу садашњег стања би се дало закључити да би се из фонда сваке године могле додјељивати велике суме новца, али то није тачно.

Припремио: *Ацо Драгићевић*

(Прилози објављени у „Дијаспори“ бр. 46 и 47-48)

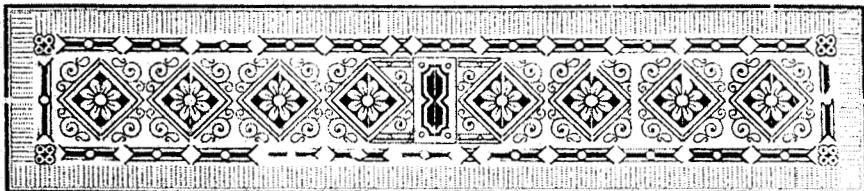

У прелепом делу Стокхолма, у непосредној близини чуvenог Глибена, налази се храм посвећен Светом Сави. Црква је освећена 4. фебруара 1990. године. Парохија Свети Сава, у оквиру које данас делује истоимени културни и духовни центар и Културно друштво „Растко“, основана је 15. јуна 1973. године. Фотографија је са дописнице коју је издао часопис „Дијаспора“, с благословом Његовог Преосвештенства епископа Британско-скандинавског Г. Доситеја. Снимио Ацо Драгићевић, Стокхолм, о Савиндану 2006. године

Att dr Rajko Djermanović och fru Maj Djermanović denna
~~Veterinärakademien~~ ~~Stockholms~~ Banks Notarieintäcknings här-
städtes vid fullt och sunt förstånd samt av fri vilja för-
klarat förestående handling innefatta deras yttersta vilja
och testament och egenhändigt undertecknat densamma, intyga
undertecknade på en gång närvarande och för bevittnadet
av testamentet särskilt tillkallade vittnen:
Stockholm den 9 februari 1977

Tord Westerberg
Tord Westerberg
akademiräntmästare
Kungl Vetenskapsakademien
104 05 STOCKHOLM

Kai-Inge Hillerud
Kai-Inge Hillerud
akademiråd
Kungl Vetenskapsakademien
104 05 STOCKHOLM

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

ПРИЛИКЕ ПОД КОЈИМА ЈЕ ПОСТАЛО ДРУШТВО СВ. САВЕ И ЊЕГОВ РАД ОД ПОСТАНКА ДО САДА*

Друга влада Кнеза Михајла златно је доба српске историје у XIX в. Кроз карактер и дух овога великога српскога владаоца поново је Србију и српски народ озарио геније који је руководио Карађорђа и Милоша у борби противу велике турске империје за ослобођење српскога народа. — Под одмереним импулсом овога, свога времена највећега Србина, шестдесете године су доба, када је култивирање нашега национализма достигло свој највећи расцват. По свима духовним и умним производима, којима се одликује ондашња домаћа, како забавна, тако и научна, књижевност; по домаћој журналистичкој и целокупној државној и народној политици, у то доба су највише оживели народни идеали из прошлости; онда су највише ваксрили велики наши узори; онда се највише раширила идеја о Душановом Царству; о једињењу нашега народа, и онда су постали најslađi снови нашега народа о Великој Србији.

Најомиљеније песме оног времена:

„Праг је ово милог Српства“

„Где је Српска Војводина“

„Хеј трубачу с бојне Дрине“

* Браство, 1924, XVIII, стр. 1-14.

„Устај Србе, тебе зове Цар Душана гроб“

и многе друге, биле су опште народне химне, које су до дна душе пружиле све редове ондашње наше генерације.

Благотворни тај дах из Србије ширио се свуда око њених граница и по целоме Српству и јужном Словенству. Његови су одзиви били: општи полет Српства и јужног Словенства и значајан Омладински покрет, који је захватио цело Српство и сав Словенски југ; задобијање градова, устанак Бокеља, Невесињска пушка, покрет српског народа у класичним српским земљама, појачана самоодбрана нашега народа у границама Аустро-Угарске ради одржавања својих права и привилегија и народне самоуправе у политичком погледу.

Насупрот тој благотворној акцији Србије и српског народа, седамдесетих година стварала се на другој страни, и ако неприродна и превремена, све јача реакција. — Две велике европске силе, Русија и Аустро-Угарска, читав век пре тога, тежиште свог проширења биле су пренеле на Балканско полуострво. И ако с различитим тежњама и методама, главне линије њихових интереса и њихове политике ударавале су и преко српских земаља. Докле је Русија, у извођењу те своје концепције подизала бугарски, дотле је Аустро-Угарска ставила себи у задатак да са свога пута уклони српски народ и да утре сваки траг српскога држavnога живота. И ако с пријатељском тежњом, и само несвесно, и руска политика је ишла противу интереса српскога народа. За онако велику концепцију, као што је била она Русије онога времена, интереси једнога малога народа нису ни могли бити увек правилно схваћени и праведно заштићени. — Да би се испунио аманет Петра Великог и остварили најпријатнији снови рускога народа: да се на Св. Софији у Цариграду успостави крст; привидно да се балканско словенство сачува од јелинизма, а у ствари да се ослаби ауторитет Васељенске патријаршије, руски словенофили и руска политика сугерирали су Бугарима идеју о словенском Ексархату. Стога што су ову идеју изводили још онда незајажљива бугарска интелигенција и лакомислени руски политичари, место словенскога добивен је био бугарски Ексархат. И ако из сасвим других тенденција, добијање бугарскога Ексархата помагала је и Аустро-Угарска.

Због тога што су у границе Ексархата биле увучене и класичне српске земље, између српскога и бугарскога народа отворила се борба, која је, и ако с мало прекида, трајала све до 1918. г. То је била борба у којој Бугари нису презали ни од употребе најварварских средстава. Ако је та борба достигла кулминацију за последњега европскога рата, онда је и завршена на начин који ће остати као најизразнији пример бугарске негативности у историји европских народа.

Борба, коју је српски народ у Турској, помаган Србијом, вођио противу Бугар. Ексархата почела је од 1870. г. и била је очајна. Српски народ у Турској још у то доба је издржао многе напоре и принео много жртава, али је извукao и једну корист. Из те борбе српска школска настава изашла је појачана и савршенија. Готово све, дотле манастирскога метода, школе биле су преобраћене у модерне школе, са модерним методом. Наусницу и псалтир заменили су нови уџбеници који су слати из Србије. Старовремске учитеље заменили су нови, који су долазили из Србије и Војводине. Многи од њих били су и са вишом спремом. Они су поставили основе новој српској настави; они су оном српском народу открили прави смер Бугарскога Ексархата; они су сузбили бугарску пропаганду у српским земљама; они су подигли свест у нашега народа и оспособили га да сачува своје име и свој језик, и да издржи највећа искушења.

По вишим и општим приликама у Српству, настали су ратови с Турском за ослобођење и уједињење Српства 1876. до 1878. г. Најпре сама, потом уз своју сестру Русију, Србија је принела велике жртве у тим ратовима. И ако је народну тробојку била побила на Косову, на Осогову и пред самим Ђустендилом, она је и даље остала у уским, неприродним и неспретним границама. Руским и њеним жртвама основана је Сан-стефанска Бугарска кнежевина у границама у којима су биле означене и српске класичне земље, које је био захватио Бугарски Ексархат. У земљама које су и даље остале под Турском, угасио се био сваки наш просветни рад. Шта је било са Босном и Херцеговином, сваки је Србин осетио.

И ако су Немачка и Аустро-Угарска, по својим интересима аболирали стипулације Сан-стефанскога прелиминара, Србија и српски народ су, по одредбама Берлинскога Конгреса, и даље остали између две суседне монархије као између чекића и наковња.

Докле је Аустро-Угарска у окупираним нашим земљама спроводила свој језуитски систем истрబљења српског живља, дотле је Турска и даље у томе предњачила својим грубим средствима и сви-

репим начинима. У земљама нашим под Турцима име је српско било прокажено; школе српске, које су биле затворене за време ратова 1876-1878. г. нису се могле поново отворити; после прогласа Србије за краљевину Порта је спровела општу проскрипцију за прве људе нашега народа све до граница Босне и Херцеговине до крајњега нашега југа и истока; Бугарском Експархату у нашим земљама дотле притекла је у помоћ за побугаривање нашега народа и кнезевина Бугарска, која је од првих својих дана показала све негативне карактерне стране бугарског народа. У многе наше епархије вратили су се били бугарски епископи, и до 1885. г. Већ су многе наше националне позиције биле у рукама бугарске пропаганде. У том је настао и Српско-бугарски рат 1885-1886. г. Последице овога неразумно вођенога рата почеле су се брзо осећати. Лакомислени и самообманљиви као што су Бугари, њима се учинило да је настало погодно време да српски народ у границама Експархата потпуно оцепе од матице Србије и да га сасвим одроде од српскога племена. Због тога су кидисали на наше несаломљиве сународнике и крајњим свирепим средствима.

Такво тешко стање наших сународника под туђином изазвало је све јаче узбуђење и бригу, али званична Србија није могла ништа учинити да се то стање поправи. У свем XIX. в. најтеже доба за Србију и српски народ било је оно осамдесетих година. Откако је Србија ослобођена, никада њен међународни положај није био тежи од онога осамдесетих година. — Између осталога, у то доба се вршило и груписање великих европских сила према различitim концепцијама о ономе што је избило наших дана и што је довело до садашње консталације у Европи. Што се саме Србије тиче, поред свих других тешкоћа, њој се наметала и та, што је, познатом конвенцијом с Аустро-Угарском, била спутана за сваки националан рад изван својих граница, па и самим границама својим. Међутим, и да није ова конвенција везивала руке српским владама онога времена, оне не би могле с успехом радити ове послове већ и по томе што није било до врло спремних људи за то. Оно што је од ранијих националних радника у неослобођеним областима остало после ратова у Србији, њих је Порта сматрала за компромитоване у ратовима за ослобођење 1876-78., а оно што их је остало у Турској њих је више од половине било уништено познатом проскрипцијом. Две трећине од тога великога броја оставиле су кости своје по далеким архипелашким острвима и по казаматима у континенталним мало-азијским градовима.

При свем том, интересовање и узбуђење о тешким приликама у којима су се налазили наши сународници у Старој Србији и Мађедонији, у Србији је достигло највећу меру. Родољуби су се почели згледати и договарати; из свих редова друштва, и са свих страна Српства почела је пробијати мисао о оснивању једнога културно-просветног друштва, које би могло одолети националним противничима; браћи под туђином притећи у помоћ и очувати име и језик свој у земљама у којима је највише узлетео геније српски, и које су биле алем камен у царској српској круни. — Из тих осећања, и из тога узбуђења и договора кристалисала се мисао о оснивању Друштва Св. Саве.

Са свих страна Србије чуо се овај глас: „Што ми сами не прегнемо да подгрејемо и подигнемо српски понос онамо где је он, под утицајем туђинштине, почeo слабити? Што ми сами ништа не ради-мо, да се просвета и сећање на лепе српске радње шире и утврђује у оним крајевима где се туђинштина мародерски окомила да нам краде име, језик и веру. Што се не угледамо на Бугаре, на Грке и Хрвате, на кога хоћете другог. Сви они имају друштава да отимају од нас; *зашто се ми не здружимо да се бранимо.*“

Као увек за ослобођење и напредак Српства и за заштиту његова права и интереса, и овога пута је Србија повела коло. И ово коло је још од почетка свога било и велико и пуно и весело. На челу овога идеалнога покрета још од првога часа стало је десет избраника родољуба и сњима је Д. С. С. и почело свој живот и рад; то су били: Светомир Николајевић, Срета Ј. Стојковић, Стеван Кађански, Ђока Миловановић, Димитрије Јовановић, Ђура Козарац, Љуба Кочачевић, Пера Ђорђевић, Милован Маринковић и протосинђел Фирмилијан. Онда је у сав глас, кроз сваки кут Србије, све од краљевске палате па до колибе, струјила патриотска мисао: „Данас Шумадија диже заставу Св. Саве и позива браћу из свих крајева на патриотски посао, који неће бити мање важан од послана наших очева. Похитамо под ту заставу; мисао је света, као што је и знамење свето. Склопимо једно велико друштво од патриота из свих српских крајева, вежимо један велики ланац, који ће обухватити српске земље, српску кућу и школу и не дајмо да се у тај круг увлачи зараза туђинштине. Бранимо се, чувајмо наше име, наш језик, наше народне врлине. Чувајмо се тако да се, кад се прегрме све неприлике које прете сад нашој народној мисли, и кад настану прилике удесније, да се нађемо сви у једном политичком и културном колу неотуђени и нераздвојени...“

Кад су родољуби у Србији једном зазвонили и позвали Србе на окуп за олакшавање стања својих сународника у неослобођеним крајевима, за кратко време се под заставом Д. С. С. искутило неколико хиљада из свих српских области носећи сваки своју лепту и нудећи сваки своју сарадњу.

Тако је основано Д. С. С. Његова је девиза била и остаје, дашири просвету и негује национално осећање и врлине у српском народу, а његово је гесло: *Брат је мио које вере био*.

Основано једном у лето 1886. г., Друштво Св. Саве је позвало у своје коло свакога Србина и Српкињу који воле своју велику отаџбину, да раде на одржавању свих оних народних врлина које су вазда биле најтврђи штит народне мисли и моралнога јединства. „Његов посао није бунтовнички; није освајачки. *Оно позива да се чува своје*. У његовом колу може радити сваки Србин, живео он ма на којем крају наше велике отаџбине, био он ма које вере, ма које политичке исповести, њега је изазвала потреба која се осећала одавно у целоме Српству.“

Појаву Д. С. С. поздравило је цело Српство с великим одушевљењем и с великим надама у његов рад. У целој Србији јавно, а у многим крајевима онда још потлаченога Српства тајно, одржавани су многи зборови и договори о Д. С. С. — За непуну годину дана искутило се под заставом Д. С. С. преко 800 чланова. Само из једнога, и ако духовнога центра за све Српство под Аустријом, иначе малога српскога места, уписало се у току прве године постојања Д. С. С. 57 чланова.

Докле је Д. С. С. онако одушевљено прихватио српски народ, дотле су наши национални такмаци и непријатељи били према њему стално на опрезу. И до сада је познато шта су све Турска и Бугарска радије и каква средства нису употребиле да спрече рад Д. С. С. у земљама под Турцима, а откако су приступачни тајни бечки архиви, нађено је у њима доста докумената, из којих се види да је Д. С. С. појавом и радом својим, велику бригу задавало не само аустријским факторима на Балплацу већ и самом цару Фрањи Јосифу.

Дочекано је праћено с оноликим одушевљењем и постављено на онако чврсте основе, Д. С. С. је брзо по своме постанку приступило извођењу свога значајнога програма. Његове управе су хитно пошли путовима којима се кретала наша културно-просветна радња седамдесетих година; похватале су везе са свима нашим националним радницима у неослобођеним крајевима колико их је било пре-

остало; успоставиле односе између Србије и наших крајева; почеле су спроводити културно-просветну организацију за одбрану свога имена и свога језика и почеле, полако али стално, враћати у своје, народне, руке једну од изгубљених позиција.

Прва брига у даљем раду била је, да се спреме наставници и национални радници. Тога ради доведено је било из неослобођених крајева у Београд преко 100 младића и школовано у разним државним школама у Србији. Број тај растао је сваке године све више. Из тих редова младића рекрутовани су први по времену српски просветни и први национални радници у неослобођеним крајевима онога периода. Из тих редова Друштвених питомца има данас виших официра, виших дипломатских и просветних радника и чиновника, политичара и посланика; из тога кола су били најизразитији национални радници: Бабунски, Довезенски, Костић и др. И ако је, као што ће се видети, Друштвени пансионат трајао мало година, крозањ је прошло око 400 младића.

Живо развијајући своју делатност у овом правцу, Д. С. С. је исто такву пажњу поклонило и књизи. Од првога свога почетка, књига је била његово најаче средство. Само на неколико месеци по своме постанку, установило је Друштво издавање свога познатога годишњака *Браства* са одабраном патриотском и поучном садржином. Првих година постојања Д. С. С. *Браство* је штампано сваке године у по 8000 прим. И раздавано народу бесплатно. Од постанка свога па до сада у целом Српству је једино Друштво Св. Саве, које своја издања раздаје члановима *бесплатно*. Поред *Браства*, Д. С. С. је почело откупљивати и добијати и других ваљаних књига и све их је, као и своја издања, раздавало *бесплатно* онамо где је било потребно подизати љубав према народном језику и будити народно осећање. Само у 1887 и 1888 г. Д. С. С. је на тај начин растурило у народу на 2000 прим. само Вукових народних песама.

С тога што је издавато с прекидима, од *Браства* је од Европскога рата изшло свега 14 књига а 23 Друштвена издања. Поред *Браства*, Д. С. С. је још од почетка издавало и друге корисне књиге. И ако, из појмљивих разлога, не носи етикету Д. С. С. у своје време монументално дело Сп. Гопчевића „Маћедонија и Ст. Србија“ које је изашло на немачком језику и вршило велики утицај на стварање правилнога суда о Маћедонији у европском јавном мnenju, у попа је издање Д. С. С. Више од тога, за ово се дело може рећи, да га је и уредио ондашњи Гл. Одбор Д. С. С. Све што је писцу било потребно за ово дело: грађа, расправе о појединим питањима, опи-

си, слике, статистика и т. д. све му је Гл. Одбор Д. С. С. ставио, готово, на расположење. Које у оригиналу, које у српском преводу, Д. С. С. је од дела Гопчевићева растурило око 3000 примерака.

Исто тако у издањима овога Друштва до Европскога рата изашле су књиге Драг. Илића „Последњи борац“ и Бдинова „Историја Бугаризма“. Оба ова дела растварена су у народу у 20.000 прим. Сумарно, до Европскога рата раздало је Д. С. С. народу 216.000 прим. својих издања и других ваљаних књига.

Још у првој години свога рада, велику пажњу поклонило је Д. С. С. школи и цркви у неослобођеним областима. Хитно спремајући учитеље, оно се живо старало и о подизању зграда за народне школе изнова, а нема случаја да је одбило своју помоћ за довршење какве школске зграде или цркве. Према архивским подацима, Д. С. С. је до Европскога рата помогло подизање 74 школске зграде и 193 цркве у Српству; помогло их је новчаном помоћи, црквеним књигама и утварима. Српска црква Св. Саве у Солуну од 1904 г. ужива сталну годишњу потпору од Д. С. С.

И после ослобођења 1918 г. Д. С. С. није умањило своју пажњу према српској цркви. Између остalogа, обилном помоћи помогло је довршење цркве у Кратову, која је посвећена најмлађем српском светитељу Ђорђу Кратовцу и намењена за костурницу наших јунака, који су изгинули у Балканском, Бугарском и Европском рату. Још већу пажњу и помоћ поклонило је Д. С. С. цркви Св. Архангела Михаила у Штимљу на Косову коју је подигао Одбор Госпођа „Кнегиња Љубица“ и наменио за костурницу косовских осветника.

Од првих година свога постанка почело је Д. С. С. да помаже материјално и наше просветне и националне раднике изван Краљевине Србије, разне културно-просветне и националне установе.

Тек је било навршило годину дана од свога постанка, Д. С. С. је основало у Београду своју *Вечерњу Светосавску Школу*.

У прво време ову су школу походила деца из неослобођених области која су била у Београду на разним занатима. То су била деца зидарска, пекарска, цигларска, млекарска и т. д. Било их је из свих српских крајева. Највише их је било из Пореча, из Велеског и Прилепског краја. Та су се деца у овој школи научила читати, писати, рачунати и своју отаџбину волети служити јој. Мало доцније, ова школа била је реформисана; добивена је била и Вечерња Приправна Школа, која је спремала кандидате за учитеље и др. просветне раднике. Основна је постојала непрекидно све до Балканског рата а Приправна је у неколико махова била укидана и успостављана. За 24

године свога постојања, ова је школа била од неоцењиве користи за српску народну ствар. Кроз њу је прошло и научило се скро 20.000 српчића. Сва та деца и младићи тек у својим крајевима су били први апостоли српске мисли. Неоспорно је, да је ова школа највише допринела да дични српски Пореч постане српска национална Вандеја и добије име „*Мала Србија*“. Ова је школа веома много учинила подстрека за наше народно дело и у самој Краљевини. Њени излети и концерти, које је чинила и држала по целој Србији, стално су наш свет одржавали с мислима и осећањима на Стару Србију и Мађедонију, на Босну и Херцеговину. Ученици ове школе први су пронаели кроз Србију дивне српске мелодије из Мађедоније и Босне, разне патриотске песме о слободи и о ослобођењу потлаченога Српства. Према приликама које су настале за Д. С. С. од 1890 г., на ову је школу Друштво пренело готово сву своју пажњу; због тога је она и дала оне лепе резултате. Да би им турске власти одобриле учитељску професију у Турској, ученици Приправне Школе свршавали су скраћени, годишњи курс у државним учитељским школама.

Већ у години 1888 почето је грађење Друштвеног Дома. За оно време то је била прва палата у Дунавском крају у Цар Душановој улици. Кад је отпочело грађење Дома, Друштвена Управа није имала никакве готовине у каси за тај циљ. Још јула месеца, када су чињене припреме за зидање (Дома), Гл. Одбор није имао за тај циљ ни најмању суму, а већ после три месеца бејаху дигнути високи зидови Светосавског Дома. Родољубље је српско набрзо пружило и у добровољним прилозима и суделујући у приређеној лутрији толико средстава, да је до краја исте јесени велика трокатница била већ под кровом. У споменици која је узидана у темељ Дома написано је било: „*Друштво Св. Саве положи темељ своме Дому који има да буде прибежиште и кошница српчићима жудним науке из разних крајева Српства... Светиља на узбурканом мору српског родољубља, символ јединства васцелог Српства; претеча лепше будућности српскога народа*“.

Чим је Дом био довршен, установљена је била Друштвена Богословско-Учитељска Школа. У ову школу су били доведени сви Друштвени питомци, сем оних који су слушали на Великој Школи. На челу ове школе стао је Милош С. Милојевић највећи наш национални радник онога времена. Али ова школа, по програму своме и замисли свога управника Милоша С. Милојевића, тако корисна Друштвена установа на коју су полагане велике наде била је врло краткога века. С тога што је била уређена према искуству овога освежоченога апостола српске мисли и нашега великога националнога

револуционара, противу њена програма и рада побуниле су се биле владе Турске, А-Угарске и Бугарске, толико, да ју је морало само Друштво, под притиском своје владе, затворити у истој школској години. Са жаљењем се мора признати, да за укидање овога плоднога расадника перфектних националних радника највише кривице лежи у владином недовољном схватању *правих* наших народних интереса у Ст. Србији...

У осталом, година 1890 и по другим околностима, које су утицале на Д. С. С., чини велики преокрет у раду и напредовању његовом. И ако кратак, у тој години се завршава први период интензивнога рада и великога полета овога културно-политичког и националног друштва.

Узрок за то било је више, а главни су ови:

Рад Д. С. С. још јасније је показао меродавнима у Србији потребу представника Србије у главним центрима у Ст. Србији и Мађедонији. На годину дана и нешто више по постанку Д. С. С., српска влада је отворила консулате у Солуну и Скопљу и почела и сама припремати рад на просветно-поитичком пољу. Најпре је било установљено Просветно одељење за неослобођене крајеве у Мин. Просвете. После неког времена премештено је то одељење у Мин. Иностраних Дела и почело се нешто радити и из Министарства. Међутим, две ове организације, Друштвена и Министарствена, још од првога свога сусрета на терену нису се могле сложити, али су се у то време још трпеле, да се доцније јаче једна на другу окоме. У то баш време, 1889 г., пада и промена владавине у Србији. Познату конвенцију с Аустро-Угарском бацио је први краљевски намесник у дно једнога ормана с узвиком, да Бог да да се никад више не појави на бело видело. Променом режима 1889 г. у онако великому стилу, стекле су се повољније политичке околности, и влада је почела све више радити у Ст. Србији и Мађедонији, залазећи, полагано и опрезно, и у саму Босну и Херцеговину.

И ако је Д. С. С. основано приватном иницијативом, њега је у раду, донекле и материјално, помагала ондашња напредњачка владавина. У Управама Друштвеним се и после пада напредњака осећао утицај људи који су или припадали напредној странци, или који су били противу радикалне владавине. — А утицајни чиниоци новога режима још мање су трпели ове људе у Д. С. С. Претерано искључиво партијско котеријски живот не само у Србији него и у већем делу Српства; нимало принципијелан, ни начелан, већ потпуно лични, бацио је жалостан рефлекс и на овај народни посао у Ст. Ср-

бији, и Д. С. С. је уступкнуло пред овом другом организацијом, која је све више, бар формално, јачала и располагала великим средствима.

Методе Д. С. С. у своме раду са методама које су почели да спроводе владини органи на терену разликовале су се и у основи и у појединостима. Отуда се изродила оштра и лична полемика која је погађала Д. С. С. и наудила општој народној ствари, и укочила рад Д. С. С. — Од тога доба настало је животарење Д. С. С. била га је учмалост и сав се његов рад састојао у одржавању материјалног стања, у издавању неколико *Брастава* и у одржавању и развијању Св. Савске Вечерње Школе. Зато, пак, у ово доба пада најактивнији рад ове Друштвене школе, која је, као што смо већ напоменули, много учинила за општу народну ствар.

Период преживљавања тешке кризе држао је све до 1904 г. Па и тада су из учмалости извукли Д. Св. Саве његови основаоци. Са годином 1904 почиње период опорављања и прибирања снаге за нове подвиге који ће се временом наметнути Д. С. С. Тада период пре-порођаја држи у Д. С. С. све до Европскога рата То је доба у коме је Д. С. С. наставило извођење свога програма на начине који су споменути у излагању првога периода рада. Највећу пажњу у ово доба поклониле су Друштвене управе припремању и школовању младића који би послужили народном послу. За тих 10 година, Д. С. С. је у вишим и средњим школама издржало 126 младића из разних крајева Српства и разне вероисповести.

Кад се српски народ у Ст. Србији и Мађедонији морао латити оружја да се одбрани од бугарске каме и револвера, Д. С. С. је, поред Народне Одбране, заузело прво место у помагању и организовању те одбране. Поменули смо већ да су најизразитије наше четничке војводе: Бабунски и Довезенски били питомци Д. С. С. У ово доба, у Д. С. С. налазили су уточишта и потпоре и војвода Глигор Соколовић и Мицко војвода и многи други. Многи наши пострадали сународници нашли су склоништа и потпоре у овом Друштву. Годинама је Д. С. С. издржавало мајку и децу нашега прослављено-га четничког војводе, Лазара Кујунџића, који је погинуо у Хочи код Призрена и многу другу нејач. — Као ученик VI разр. Гимназије у Београду, Друштвену је помоћ уживао и наш сарајевски јунак који је онако јуначки казнио представника клике која је припремала мучки напад и уништај Србије.

И ако по цену великих и скупих жртава нашега народа, најлепше наде његове испуњене су крајем 1918 г. Витешка српска вој-

ска уравнала је и уклонила све препраде и насиљно остављене препреке троименога народа и то је Д. С. С. довело пред нову ситуацију за коју само оно има да прими свој заслужни део. XI редовна Друштвена скупштина, која је држана 1. фебруара 1920 г. ставила је Гл. Одбору у задатак да Друштвени програм што интензивније развије код ослобођене браће.

Сав свој рад од ослобођења до сада Д. С. С. је развијало, углавноме, у три правца, и то да новоослобођеној браћи и свима добним сужрљављанима и пријатељима Друштвенога програма објасни главни задатак Друштвени; да им каже ко је и шта је Д. С. С.; да им објасни Друштвено гесло „Брат је мио које вере био“ и да их позове под Друштвену заставу на заједнички рад за одржавање народног јединства и за добро и напредак свега свога народа; друго, да ради интензивнијега извођења Друштвенога задатка, а под теретом садање скupoће, увећа Друштвене приходе, и да што више својих издања и других корисних књига растури у народу као дар Д. С. С.

У циљу позивања без разлике вере под Друштвену Заставу, Гл. Одбор је упутио, још у фебруару 1920 г.apel Браћи Србима, Хрватима и Словенцима ове садржине:

,„Браћо Срби, Хрвати и Словенци“

*Брат је мио,
Које вере био*

Друштво Светога Саве има за задатак да шири просвету и негује национално осећање и врлине у нашем народу. Основано 1886. године, у тешка времена, када се од стране Бугара ковала паклена завера, која је претила да одроди од Срба готово сав српски народ тадашње Турске Царевине, Друштво Светога Саве је, од постанка па до данас, ширећи нашу народну просвету и негујући наше народно осећање и врлине, високо носило нашу националну заставу, одржало будну, будило успавану нашу народну свест и радило на ослобођењу и уједињењу нашега племена до крајњих граница његових, — докле је год то било допуштено и могуће. Његова основна девиза, његов вечити циљ и програм рада, његов стални мото, на свим књигама, које је издавало, били су: Брат је мио, које вере био. Оно је подједнаком љубављу волело све делове нашега раскомаданог народа. Оно је, с обзиром на веру било не само либерално, и не

само претеча данашњег напредног гледишта синова наше заједничке Отаџбине, већ и пророк нашег народног јединства. Међу факторима, који су припремали земљиште да од идеално лепих жеља и снова нашега племена буде данашња величанствена јава, Друштво Светога Саве има свој пристојан и частан део.

Главни терен, на коме је Друштво Светога Саве развијало своју делатност, био је у оним крајевима нашега народа, који су били под туђинском влашћу. Резултати последњих крвавих ратова, у којима је наш народ уложио надчовечанску снагу и принео на жртву целу своју крваву тековину, цело своје слободно огњиште и сву наду на будућност нашега племена, ваљало је да буду у пуној сразмери са најувишијим жељама и идеалима нашим. Испуњењем тих жеља, и извршењем тих идеала, требало је да буде увекло извршен и најглавнији део програма Друштва Светога Саве и да сва наша браћа, ма где била, и ма којој вери припадала, буду уједињена и слободна.

На жалост, ни овај тако скупи рат није задовољио наша праведна очекивања. И ако границе наше нове Државе нису још дефинитивно утврђене, ипак се види да јој међе неће ићи до крајњих граница протезања нашега племена, и да ће,oko наше Земље, остати, без претеривања, више од једног милиона наше браће: Срба, Хрвата и Словенаца под туђином. Многи од њих биће, у будућности, у тежим и опаснијим приликама, но што су били у прошлости. Док су, у прошлости, многи наши саплеменици, у Турској и Аустрији, били у земљама без једноставног општег националног обележја, дотле ће, у будућности, сви бити у националним и скроз шовинистичким државама.

Сви морамо бити будни и активни. И Друштво Светог Саве стоји спремно на своме старом месту са својом старом девизом: Брат је мио, које вере био, и са својим старим програмом да шири просвету и негује национално осећање и врлине свима средствима, која му стоје на расположењу. Оно хоће и даље да одржава будну, и буди успавану, националну свест нашега народа. Оно хоће да његов орган Братство буде центар, у коме ће се проучавати: језик, историја, етничке особине, споменици, начин живота, економија, статистика и све друго из наших области под туђином, и у коме ће се практити и држати у евидентији сваки покрет у областима тих земаља. Због тога Друштво Светога Саве позива сву браћу: Србе, Хрвате и Словенце да га помогну. У том циљу, Друштво Светога Саве по-

тражиће везе ради заједничког рада и са братским Друштвима „Светога Ђирила и Методија“ и „Светога Мохара“.

„Браћо, Срби, Хрвати и Словенци!

Уписујте се за чланове Друштва Светога Саве. Оно је свих нас. Оно ће се са једнаком љубављу бринути за све наше саплеменике, ма где живели и ма које вере били. Оно ће их чувати да се не одроде; оно ће их куражити да се одрже; оно ће им помагати да ојачају, те да вазда буду спремни и способни да постану пуни учесници наше слободе и нашега благостања.“

Поред овога, упућена су, ускоро затим, још два апела. Шта више, III Друштвена ванредна скупштина, која је држана 25. марта 1921 г., учинила је ради тога измене у Друштвеним Основним Правилима колико је било потребно да се констатује потпuna једнакост браће сва три имена и све три вере. У тим изменама име Србин и српски народ замењено је именом: *наш народ и сав наш народ*.

Међутим, на све те позиве, одзив је био довољан само из области у којима се слави и празнује Св. Сава. — Од ослобођења до сада уписало се за чланове Д. С. С. 29 добротвора, 548 утемељача и 414 редовних чланова. С изузетком једнога Словенца и три Хрвата, сви су други чланови Срби. Од тога великог броја добротвора и утемељача 1/6 пада на нашу дичну Војводину. Само из Срп. Карловаца и околине уписало се и испунило чланске обавезе, њих 84; из Бања Луке њих 53; из Сплита њих 41; из Пирота 54, из Велеса 35, и т. д., и т. д.

Ради постицања овога циља, тражена је веза и са културно-просветним друштвима сличнога програма у браће Хрвата и Словенаца, али до данас све без успеха. Међу тим било је одзыва у сарадњи на Братству и од браће Хрвата и Словенаца из највиших књижевних и научних свера, и та веза постаје сваким даном све јача.

Разним легатима и чланарином за ове три године, увећана је и Друштвена имовина. Хартије од вредности које Друштво има и његова некретна имовина износи данас око 25,000.000 динара. Друштвени годишњи буџет расхода последње три године износио је око 250.000 дин. годишње. И сваком годином све је већи и то не по вишim ценама већ по све већим партијама расхода на Друштвене циљеве.

Под повољнијим приликама од ослобођења на овамо и за српску књигу, Друштво Св. Саве је, у току последње три године, настојало да што више књига растури у народу где се чита ћирилица. Нај-

већу пажњу у том погледу покониле су управе јужној и источној Србији, где су Бугари за време окупације 1915-1918. уништили све српске књиге, и Херцеговини и Далмацији камо се нису, раније, могле дотуривати српске књиге Ћирилицом штампане.

Поред три књиге *Браства* одличне садржине штампало је Друштво у своме издању и импозантно дело „*Краљевић Марко*“ и још два друга издања. Као *Браство*, и дело *Краљевић Марко* разаслато је члановима Друштвеним; уступљено је Мин. Просвете за јужну и источну Србију, Матици Српској за Војводину, Просвети Сарајевској за Босну и Херцеговину и т. д.

Као увек од постанка свога, тако је Друштво и од ослобођења на овамо, поред својих издања и куповало корисна дела и растурало у народу. На тај начин је Друштво, у току последње три године, растурило у народу 37.000 примерака разних дела. Свака средња школа у целој земљи сем у Хрватској и Словеначкој добија за своју књижницу бесплатно свако Друштвено издање. Од издања *Краљевић Марко* добило је по један примерак и 106 наших пукова, све Подофицирске школе и све војне установе; сви државни Домови за заштиту и васпитање деце и све јавне књижнице у земљи. У Хрватску и Словеначку не шаљу се Друштвене књиге због тога што се тамо још не чита колико треба Ћирилица.

Уверен о крајњој оскудици и најпотребнијих књига за интелектуално подизање и усавршавање наше гимназијске омладине, Друштвени Гл. Одбор одвојио је од Друштвених средстава довољну суму и у 20 гимназија у нашим областима установио ћачке књижнице снабдевши их великим бројем најбољих дела за ученике виших разреда гимназије.

Из истих разлога, и што лети многи наш свет проводи у манастирима у јужној Србији доста времена, Одбор је и у 25 манастира установио, такође богате, манастирске књижнице.

У циљу развијања воље за рад у наше гимназијске омладине и њеног интелектуалног развића и постојанства у раду, Гл. Одбор је, у договору са директорима гимназија, у 20 гимназија у јужној Србији установио *Светосавски темат*. По две награде темата из наше културне и политичке историје и књижевности дају се, трећа је већ година, из средстава Д. С. С. Исто тако и у току ове три године помогло је Друштво све националне установе у нашој земљи, које су му се обратиле за помоћ, а обратило му се много њих. Помогло је одржање наших гласила како на Јадрану тако и на крајњем нашем југу и истоку и учинило је доста, да се одрже у свести наши сунати.

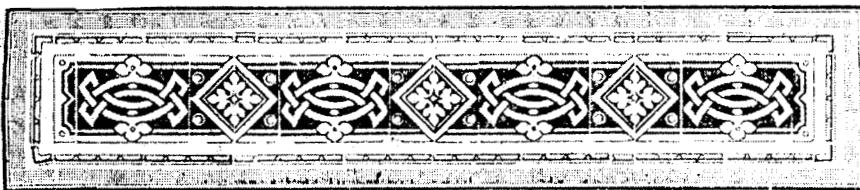
родници, који су, по злуј својој судбини, потпали под Грке и Арбанса...

Велики су и многи подвизи овога најизразитијега нашега културно-просветног и националног друштва. Сви се не могу ни поборјати; о иридентистичком његовом раду тек ће будући нараштаји знati.

Покољења дјела суде; што је чије дају свјема. Кад се једном буде одавало истинско признање за припремање оваквога јединства нашега народа, Друштву Св. Саве ће припасти врло пристојан део од тога. Оно је и данашњи дан у тесној вези са свима просветним и националним радницима у нашим земљама. Њему се данас обраћају са свих страна наше отаџбине; траже његову помоћ и сарадњу; траже његово мишљење за многе националне послове и свуда га одликују као најстарије и најизразитије наше културно-просветно и национално друштво.

Данас чланови и пријатељи Д. С. С. могу бити потпуно задовољни што се име, значај и улога овога Друштва сваким даном све више подижу и цене и у ширим масама нашега народа. Друштво Св. Саве ће уложити све своје сile, да се застава његовог великог апаторна Св. Саве, као свето знамење нашега народа, пренесе свуда по нашој пространој отаџбини, да се сва браћа задахну осећањем и националним идејама које је онако плодно расађивао Св. Сава; да просвета наша проструји по свима редовима нашега народа, и да се Друштвено гесло *брат је мио које вере био усади у срца све наше браће свих вера*.

Јован Хаци-Васиљевић

IN MEMORIAM

СТВАРАЛАЦ И ХУМАНИСТА Др Душан Костић (1925-2005)

У Београду је у 81. години живота преминуо професор др Душан Костић, композитор, велики хуманиста и један од обновитеља рада Друштва „Свети Сава”.

Када се крајем 1993. године група београдских интелектуалаца, коју су сачињавали академици, професори Београдског универзитета, књижевници и новинари, окупила да би покренула обнову рада Друштва Светог Саве, Душан Костић је био један од иницијатора

ове активности. Као стари Дорђолац, где се сместило седиште нашег друштва с краја 19. столећа, Душан Костић је дошао на заједнички скуп са многобројним плановима и новим идејама. Био је активан на свим састанцима. Ми смо знали да у њему имамо преданог члана будућег руководства Друштва. Све што је учинио, радио је пуним срцем. Налазио је времена и поред своје професионалне заузетости плодног композитора, диригента или предавача на Факултету музичке уметности. Био је у сталном покрету:

од својих ћачких дана у Првој мушкиј гимназији, па до својих студија у Београду и Бајрјгу у Немачкој. По завршетку студија и доктората ради као професор Музичке школе „Мокрањац“, а затим Факултета музичке уметности. Написао је више теоријских студија: *Хармонски језик*, затим *Изражашна средства Мусоргског, Дезинтеграцију и интеграцију хармоније, Грегоријанску уметност*. Доказао се и зборним дириговањем.

Костићеве композиције одишу духом нашег народа, нашим обичајима и музичким сликањем наших крајева. Бројне кантате ствара на темељима традиције. Најпознатије су *Брод*, *Дуж дуге, Дуге улице* затим, *Морача, Отаџбина, Крагујевац, Нишки епитаф* и др. Најзначајнија од њих је несумњиво поема *Крагујевац*, чија се драматуршка линија истиче у прва два става, да би као финале дошла оркестрална ставка на текст песме Десанке Максимовић *Кrvava бајка*. Компоновао је и на стихове Милана Ракића а на широк одјек у јавности наишле су *Две бачке пошлице* са којима се Душан Костић представио као композитор коме није била страна бурлеска. Она се запажа и у неким његовим клавирским композицијама, чиме се објашњава његова тежња да се опроба и у оперском музицирању (*Мајстори су први људи* са деловима фарске и комада са певањем.)

Међу многобројним композицијама вредно је споменути *Црногорску свиту за оркестар, Концерт за виолину и оркестар, Свечану увертиру, Четврти гудачки квартет, Концерт за клавир и оркестар* и др.

Током своје широке музичке и културно-друштвене активности, Душан Костић није знао за немогуће. Насупрот томе, сваки човек по њему носи у својој универзалној бити оно што егзистира као људска универзалност МОГУЋЕГ. Он је то као звезду водију носио у својој души педагога, професора, композитора, друштвеног радника, хуманисте и изнад свега - пријатеља.

Смрћу Душана Костића Друштво Светог Саве је изгубило свог верног члана и пријатеља.

М. Г.

ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА СВЕТИ САВА 2005.

Пројектима Друштва „Свети Сава“ у 2005. години желели смо пре свега да наставимо већ устаљену традицију Светосавског конкурса за основце и средњошколце, као и рад Трибине на обележавању значајних датума из српске културне историје. Велику помоћ у раду Друштва на испуњавању својих планова и програма, дало је Министарство вера Србије, које је било покровитељ славе и Светосавског конкурса, као и главни финансијер штампања часописа *Братство*.

Уз славску церемонију и пригодан програм у коме су учествовали награђени ученици, слава Друштва „Свети Сава“ прослављена је крајем јануара, радосно и весело за све присутне. Свечаност је одржана под покровитељством Министарства вера Србије које је својом донацијом омогућило да се слава достојанствено обележи и да се ученицима дарују посебне награде. Домаћин славе био је члан Извршног одбора и потпредседник Друштва, г. Душан Зупан. Велику награду Друштва добила је ученица 3. разреда Саобраћајно-техничке школе у Земуну Кристина Јоцковић, као и гимназијалци Милош Солдатовић из Чачка, Јелена Баковић из Нове Вароши, Предраг Обрадовић из Београда, и основци Жељана Вуканац из Белог Потока, Мила Влатковић из Бачке Паланке, Урош Џаковић из Ужица и други. Нагrade у књигама су и ове године даривале издавачке куће из Београда, Службени Лист, Завод за издавање уџбеника, Народна библиотека Србије, као и Министарство вера Србије.

Наредни велики пројекат Друштва тишао се обележавања стогодишњице Београдског универзитета. Трибина која је тим поводом организована током априла и маја месеца, окупила је неколико истакнутих предавача који су говорили о прерастању Велике школе у Универзитет као и о значајним интелектуалцима-професорима који су се школовали у иностранству, а потом предавали на овој високој институцији (проф. др Љ. Трговчевић-Митровић, проф. др С. Ђојић, др М. Немањић), затим о раду Богословског факултета, о чему је говорио проф. др Предраг Пузовић. О једном од великих ректора, али и оснивача Друштва „Свети Сава“, Светомиру Николајевићу, говорио је проф. др А. Ђуровић, а о развоју научних дисциплина на Универзитету академик П. Влаховић, проф. др М. Васић и гђа Б. Јордовић.

Девети број часописа *Братство* изашао је на време за Сајам књига у октобру, када је Друштво имало свој мали штанд на коме је изложило своја издања. Часопис је наишао на добар одзив публике и у њему су била, између остalog, штампана и излагања говорника на Трибини Друштва посвећеној стогодишњици Београдског универзитета.

Година 2005. обележена је поред већ устаљених пројеката и програма и са неколико нових задатака. Наиме, већ више година Друштво „Свети Сава“ покушава да оживи некадашњу праксу оснивања пододбора у градовима и варошима Србије. Испоставило се да то није једноставан задатак, с обзиром да оснивање пододбора значи ангажман једног броја локалних, виђенијих људи који су спремни да раде волонтерски на начелима зацртаним у Статуту Друштва. Ове године, међутим, успели смо да оснујемо један пододбор у Младеновцу и да остваримо претходни договор са људима из Уба. Тако смо 22. априла 2005, у младеновачкој Основној школи „Свети Сава“, у присуству већег броја житеља ове вароши, уприличили свечаност заједно са активистима новооснованог Пододбора Друштва „Свети Сава“ у Младеновцу. Са стране Друштва у свечаности су, поред председника проф. др Александра Милошевића, учествовали и потпредседник г. Душан Зупан и генерални секретар проф. др Јасна Јанићевић. Публици се поздравним речима обратио проф. Милошевић, после чега је генерални секретар одржала беседу о светом Сави. Д. Зупан је уручио пригодне поклоне новом пододбору у књигама и комплетима *Братства* за школску библиотеку. Уследило је званично потписивање одлуке о оснивању првог пододбора Дру-

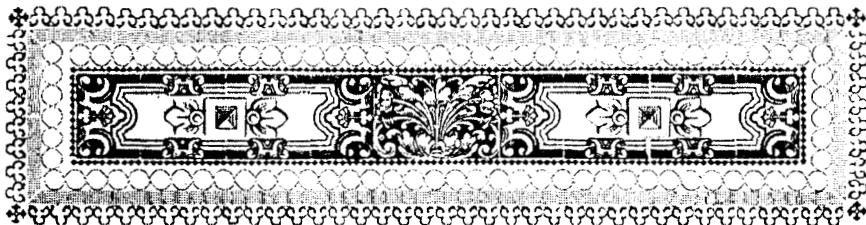
штва од његове обнове 1994. године. За председавајућег је изабран г. Бранко Вишњић из Младеновца.

Петог новембра у Убу је одржан научни скуп у организацији тамошње градске библиотеке „Божидар Кнежевић“, посвећен једном од оснивача Друштва, Светомиру Николајевићу. Са стране Друштва на скупу су са рефератима учествовали чланови Главног одбора, проф. др Снежана Николајевић и проф. др Арсен Ђуровић, као и генерални секретар Друштва, проф. др Јасна Јанићијевић. Искористили смо прилику после састанка да обавимо прелиминарне радње у вези са оснивањем пододбора, прослеђивањем и потписивањем аката, с тим да током 2006. то и озваничимо једном пригодном свечаношћу. За председавајућег оснивачког скупа изабран је г. Живорад Тодоровић, управник Градске библиотеке у Убу.

Веома значајан догађај за Друштво било је и отварање сајта на Интернету. Тај пројекат је концептирао и реализовао г. Душан Зупан. Преко сајта посетиоци могу да сазнају све о историјату и активностима Друштва, члановима Извршног и Главног одбора, пододборима, публикацијама, текућим плановима и пројектима, као и да добију обавештења о наградном конкурсу. Сајт Друштва www.Sveti-sava.org.yu, веома је посећен, и надамо се да ће помоћи да рад и пројекти Друштва допру до што већег броја заинтересованих.

Резимирајући активности и деловање Друштва „Свети Сава“ у 2005. години, могли бисмо да будемо задовољни оствареним резултатима. Оно што, међутим, и даље не успевамо да постигнемо јесте да обновимо и омасовимо чланство, као и да обезбедимо редовнији прилив средстава. Па ипак, захваљујући пре свих Министарству вера Србије и његовом членику, министру проф. др Милану Радуловићу, средства за штампање *Братства* као и за награде учесницима светосавског Конкурса су, барем за сада, обезбеђена. Тиме остварујемо неки од најважнијих годишњих пројеката Друштва, а остаје на да и да ће се и неки за сада неостварени планови моћи реализовати у догледно време.

Јасна Јанићијевић, генерални секретар Друштва

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО I, 1997.

ПРЕДГОВОР

Матија Бећковић: ПРИЧА О СВЕТОМ САВИ

Танасије Младеновић: СВИТАЦ — ЛАМЕНТ ЗА ПЕСНИКОМ
ИВАНОМ В. ЛАЛИЋЕМ

Момо Капор: У СЛАВУ ТРОЈЕРУЧИЦЕ

Радмила Маринковић: ЖИВОТ И ДЕЛО СВЕТОГ САВЕ

Ненад Љубинковић: СВЕТИ САВА — БОЖЈИ УГОДНИК,
ДРЖАВНИК, МИТСКИ РОДОНАЧЕЛНИК
(осмишљена самоградња култа)

Василије Костић: СРПСКА НАРОДНО-ЦРКВЕНА
АУТОНОМИЈА И МАЂАРСКЕ ВЛАДЕ

Милорад Екмечић: СРПСКО ПИТАЊЕ У ИСТОЧНОЈ КРИЗИ 1875—1878.

Драгољуб Р. Живојиновић: ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И СРПСКО
ПИТАЊЕ НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ 1878. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: КРСНА СЛАВА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У СРПСКОМ НАРОДУ

Борислава Лилић: СВЕТОСАВЉЕ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ

Александра Вранеш: ЧАСОПИС „БРАСТВО“
КАО ГЛАСИЛО „ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ“

Душан Зупан: СВЕТСКИ МЕДИЈИ У ХАОСУ ЛАЖИ И
СМУТЊИ (злоупотреба штампе противу Србије и српског народа)

Слободан Милеуснић: ДУХОВНИ ГЕНОЦИД

Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ХАЦИ-ВАСИЉЕВИЋ,

ИСТОРИЧАР СРБА У ТУРСКОЈ

(БЕСЕДА ПОВОДОМ ОБНОВЕ ЧАСОПИСА „БРАТСТВО“

СА ИЗБОРОМ РАДОВА ОБЈАВЉЕНИХ ОД 1877. ДО 1941.

ГОДИНЕ)

ПОМЕНИК

М. Г.: МИОМИР ДЕНИЋ

Петар Влаховић: АКАДЕМИК ВОЛИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ

Д.З.: МИЛАН ДАМЈАНОВИЋ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Гргур Јакшић: СТАНОВНИШТВО МАЂЕДОНИЈЕ У

ПОЧЕТКУ XIX ВЕКА

ПОВОДОМ ОБНОВЕ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

М.Г.: ТРАДИЦИЈА ЗА БУДУЋНОСТ

НАГРАДНИ ЛИТЕРАРНИ КОНКУРС

БРАТСТВО II, 1998 (распродато)

Десанка Максимовић: САВИН МОНОЛОГ

Предраг Палавестра: ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Михаило Војводић: РАД „ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ“ 1886-1891.

Младен Гавриловић: ПУТ У АТОСКИ ХИЛАНДАР

Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ТОМИЋ О АУСТРОУГАРСКОЈ

ПОЛИТИЦИ ПРОДИРАЊА У СТАРУ СРБИЈУ

Борислава Лилић: ПИРОТСКИ КРАЈ У ПЛНОВИМА ВЕЛИКИХ

СИЛА ОД САНСТЕФАНСКОГ МИРА ДО БЕРЛИНСКОГ

КОНГРЕСА – ПОВОДОМ 120 ГОДИНА ОСЛОБОЂЕЊА

ОД ТУРАКА

Бреда и Петар Влаховић: БАЧИЈА И КАТУН

ЈУЖНОКАРПАТСКЕ И ЦЕНТРАЛНОБАЛКАНСКЕ ЗОНЕ

Александар Лома: ЂАВОЉЕ КУМСТВО

Роксанда Пејовић: МИХОВИЛ ЛОГАР (1902-1998) У СРПСКОМ

МУЗИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ

Бојан Ђорђевић: ПРОСЛАВА СВЕТОГ САВЕ У СРБИЈИ

ПОД ОКУПАЦИЈОМ (1941-1944)

- Златомир Грујић: ДАЛЕКО ЈЕ КРАЈИНА – ЕГЗОДУС СРПСКОГ
НАРОДА ИЗ ХРВАТСКЕ
- Љубодраг Димић: ЧАСОПИС „БРАСТВО“ И ПИСЦИ
ИСТОРИЈЕ ОКУПЉЕНИ ОКО ЊЕГА
- Нада Милошевић-Ђорђевић: „СВЕТИ САВА У НАРОДНИМ
И УМЕТНИЧКИМ ПЕСМAMA“
- Јован Хаци Васиљевић: МУСЛИМАНИ НАШЕ КРВИ У
СТАРОЈ СРБИЈИ
- М. Г.: ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ – НА
ВЕТРОМЕТИНИ БАЛКАНА

БРАТСТВО III–IV, 1999-2000.

- Милосав Тешић: ГЛОСА ВАВЕДЕЊСКА
- Миливоје Павловић: СВЕТОСАВСКА ХИМНА
- Владимир Стојанчевић: ДЕЛАТНОСТ ТОДОРА СТАНКОВИЋА,
КОНЗУЛА У СТАРОЈ СРБИЛИ (1890-1898)
- Драгољуб Р. Живојиновић: КОНСТАНТИН ФОТИЋ И ПОЛИТИКА
САД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ РАТНОЈ ДРАМИ 1941—1944. ГОДИНЕ
- Борислава Лилић: СРПСКА КЊИГА НА ТЕРИТОРИЈИ ПИРОТСКОГ
ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА
- Златомир Грујић: СРЦЕ ОБИЛИЋА
- Брана Димитријевић: АТАНАСИЈЕ ПУЉО – ОСНИВАЧ
СТОМАТОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ
- Владимир Јовановић: НИКОЛА ЦВЕЛИЋ (1896—1987) ОПЕРСКИ
ПЕВАЧ И ВОКАЛНИ ПЕДАГОГ
- Душан Костић: НЕСТАНАК АУТОХТОНЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У НАС
- Антон Совре: НА СВЕТОЈ ГОРИ АТОСУ
- Станиша Војновић: БИБЛИОГРАФИЈА ЈОВАНА ХАЦИ-ВАСИЉЕВИЋА
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
- В. Т-ћ: СРБИ И СРПКИЊЕ У ПРИЗРЕНУ ДОБРОТВОРИ
СВОГА НАРОДА
- СА ПРЕДСТАВЉАЊА КЊИГЕ МИХАИЛА ВОЈВОДИЋА
„ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ 1886—1891.“
- Владимир Стојанчевић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ
1886—1891.

Арсен Ђуровић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – УЛОГА У ДРУШТВЕНОМ
ЖИВОТУ БЕОГРАДА 1886–1891.

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ТОКОМ 1998. И 1999. ГОДИНЕ

БРАТСТВО V, 2001.

Слободан Ракитић: СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ, КОД ПРИЗРЕНА
Дамњан Петровић: КЊИЖЕВНОСТ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Момчило Спремић: ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПРАВОСЛАВНИХ
И РИМОКАТОЛИКА У СРПСКОЈ ДЕСПОТОВИНИ

Иван В. Ђорђевић: ПРЕДСТАВА СИЛАСКА СВЕТОГ ДУХА
НА АПОСТОЛЕ У СРПСКОМ ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ
СРЕДЊЕГ ВЕКА

Голуб М. Добрашиновић: КОВЧЕЖИЋ

Милица Грковић: ИМЕ, ПОЛИТИКА И ЗАКОН

Драгољуб Р. Живојиновић: ЕКУМЕНИЗАМ: ПОКРЕТ ЗА ПОМИРЕЊЕ
ЦРКАВА У ЕВРОПИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Петар Влаховић КАПЕ И ПРЕДМЕТИ ЗА УБРАЂИВАЊЕ У
НАШЕМ НАРОДНОМ ПРЕДАЊУ И ВЕРОВАЊУ

Владимир Бован: О ПУТОПИСУ МИЛОША С. МИЛОЈЕВИЋА
„ПО СТАРОЈ СРБИЈИ“

М. С. Гавrilović: ЗАДУЖБИНА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА
СПИСАК ПОСТРАДАЛИХ СРБА И УНИШТЕНИХ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Прота Ст. М. Димитријевић – БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКА ШКОЛА
У ПРИЗРЕНУ

М. С. Г.: НАШИ ОСНИВАЧИ, ОБНОВИТЕЉИ И ПРЕДСЕДНИЦИ

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ЗА ГОДИНУ 2000.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VI, 2002.

Танасије Младеновић: ПУТ ДО САВИНЕ ПОЉАНЕ

Снежана Самарција: СВЕТИ САВА МЕЂУ ЈУНАЦИМА

„СРЕДЊИХ ВРЕМЕНА“ ВУКОВЕ ЗБИРКЕ

Драгољуб Живојиновић: ВЕРСАЈСКИ МИРОВНИ СИСТЕМ

— ИЗМЕЂУ НАЧЕЛА НАРОДНОСТИ И

СТРАТЕГИЈСКИХ ЗАХТЕВА

Дарко Танасковић: ИСТОРИОГРАФСКЕ СТРАНПУТИЦЕ

ЗВАНИЧНОГ БОШЊАШТВА

Владимир Стојанчевић: ПЕТАР КОСТИЋ — ИСТОРИЧАР ПРИЗРЕНА

Милан Ивановић: ПЕТАР КОСТИЋ О ЦРКВЕНИМ НЕПОКРЕТНИМ

И ПОКРЕТНИМ СПОМЕНИЦИМА СРПСКОГ НАРОДА

У ПРИЗРЕНУ И ОКОЛИНИ

Петар Влаховић: НАРОДНИ САБОРИ И САБОРОВАЊА У СРБИЈИ

Голуб М. Добрашиновић: „БЛАГОДЕТЕЉИ СРПСКОГ КЊИЖАРСТВА“

Борислава Лилић: ШКОЛЕ И ПРОСВЕТА НА ТЕРИТОРИЈИ

ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

М. С. Гавrilовић: МАШТАЊА И ЗБИЉЕ ПОД ЗИДИНАМА

МАНАСТИРА ВОЉАВЧА

Петар Влаховић: УЗ СТОГОДИШЊИЦУ ЕТНОГРАФСКОГ

МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ (1901—2001)

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Светозар Томић: ДЕСЕТОГОДИШЊИЦА УЈЕДИЊЕЊА СРБИЈЕ

И ЦРНЕ ГОРЕ

ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

Д. Зупан: ИМОВИНА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

Арсен Ђуровић: ЧАСОПИС „БРАСТВО“ У СРПСКОЈ НАУЦИ

И КУЛТУРИ

Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА

У 2001. ГОДИНИ

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАСТВА“

БРАТСТВО VII, 2003.

- Стеван Владислав Каћански: ПОД ЗАСТАВОМ СВ. САВЕ
- Драган Новаковић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У СТАРОЈ
СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ ОД УКИДАЊА ПЕЋКЕ
ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766. ГОДИНЕ ДО ОСЛОБОЂЕЊА
- Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ АРЧИБАЛД РАЈС О СРБИЈИ
И СРБИМА ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА
- Драгољуб Р. Живојиновић: НЕУТРАЛНОСТ ИЛИ РАТ: КРАЉЕВИНА
ЈУГОСЛАВИЈА 1939—1941
- Петар Влаховић: УЛОГА МАНАСТИРА МОРАЧЕ У
КУЛТУРНОИСТОРИЈСКОМ НАСЛЕДЈУ ЦРНЕ ГОРЕ
- Ирена Арсић: О СВЕТОСАВСКИМ СВЕЧАНОСТИМА У ДУБРОВНИКУ
КРАЈЕМ XIX ВЕКА
- Владимир Јовановић: ПОЕЗИЈА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ КАО
ИНСПИРАЦИЈА НАШИХ МУЗИЧКИХ СТВАРАЛАЦА
- Драгана Mrшевић-Радовић: ПАРЕМИЈЕ: ТЕКСТУАЛНИ ОКВИР ЗА
НАЦИОНАЛНУ КУЛТУРУ
- Злата Бојовић: СРПСКА ПАРЕМИОГРАФИЈА
- Биљана Сикимић: ЗАПИСИ О ВУЧАРИМА НА КОСОВУ
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
- М. С. Гавриловић: МАНАСТИР САВИНА ТРЕЗОР ИСТОРИЈСКЕ
ГРАЂЕ НАШЕ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ И ДУХОВНОСТИ
СРБИ У СВЕТУ
- Душан Зупан: СРБИ И СЛОВЕНЦИ: ПРИЈАТЕЉИ ЗАУВЕК?
- Никола Милованчев: СРБИ И СРПСКА ВЛАСТЕЛА БРАНКОВИЋИ
У СЛОВЕНИЈИ И СЕВЕРНОЈ ИТАЛИЈИ У XV ВЕКУ
- Горан Башић: ПОЛОЖАЈ ЕТНИЧКИХ МАЊИНА У ДРЖАВАМА
НАСТАЛИМ НА ПРОСТОРУ ПРЕТХОДНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
- ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
- Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ У 2002. ГОДИНИ
- Проф. др Јасна Јанићијевић: „САВИНДАН“ – РЕВИЈА ЗА СРПСКУ
ДУХОВНУ ОБНОВУ 2003.
- ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
- Митар С. Влаховић: ЛУЖИЧКИ СРБИ И ЊИХОВА ДОМОВИНА
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VIII, 2004.

Рајко Петров Ного: СУЗНА МОЛИТВА

Драгољуб Р. Живојиновић: ПРИЛИКЕ У БЕОГРАДСКОМ ПАШАЛУКУ
И ПОЧЕТАК ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА 1790—1804. ГОДИНЕ

Снежана Самарџија: ЛИК КАРАЂОРЂА У ВУКОВОЈ ЗБИРЦИ

Бошко Сувајић: КА ПОЕТИЦИ УСТАНИЧКЕ ЕПИКЕ ФИЛИПА
ВИШЊИЋА

Михаило Војводић: СТОЈАН НОВАКОВИЋ И РУСИЈА

Петар Влаховић: ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА СРПСКИХ СЕЛА У XIX
И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА

Арсен Ђуровић: УЛОГА ХУМАНИТАРНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У
ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Недељко Радосављевић: РЕЛИГИОЗНОСТ СРПСКОГ ДРУШТВА
КРАЈЕМ XVIII И ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА

Милош Немањић: КЊИГЕ, ИЗДАВАЊЕ КЊИГА И БИБЛИОТЕЧКЕ
УСТАНОВЕ У СРБИЈИ XIX ВЕКА

Борислава Лилић: САВА ФИЛАРЕТОВ И ВУК КАРАЦИЋ

Душан Костић: ХОРОВИ МЕЂУ ФРЕСКАМА

Владимир Стојанчевић: МИЛОШ С. МИЛОЈЕВИЋ И ЊЕГОВ ПУТОПИС
О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Младен Гавриловић: ПОД АПСИДОМ ЈЕРУСАЛИМА

Саша Недељковић: КУЛТУРНО ДЕЛОВАЊЕ СРБА У ПРИМОРЈУ
СРБИ У СВЕТУ

Петар Влаховић: ТРАГ СРБА У РУСКОМ ЦАРСТВУ КОЈИХ
ВИШЕ НЕМА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Боривоје Дробњаковић: ТОПОЛА, КАРАЂОРЂЕВА ПРЕСТОНИЦА.

ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ 2003.

Драгана Mrшевић-Радовић: ДУЖАН КАО ГРЧКА

СТАТУТ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО IX, 2005.

Кристина Јоцковић: СЛОВО СВЕТОМ САВИ

Снежана Бојовић: ОСНИВАЊЕ БЕОГРАДСКОГ

УНИВЕРЗИТЕТА 1905. ГОДИНЕ

Арсен Ђуровић: СВЕТОМИР НИКОЛАЈЕВИЋ – РЕКТОР ВЕЛИКЕ
ШКОЛЕ И ПРЕДСЕДНИК ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

Петар Влаховић: ЕТНОЛОГИЈА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У БЕОГРАДУ

Предраг Пузовић: БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ
ЦРКВЕ ПРЕ ОТВАРАЊА БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА

Ирена Арсић: МАТИЈА БАН И ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ДРУШТВА
СВЕТОГ САВЕ

Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ ДР АДОЛФ ФИШЕР О СРБИМА У
СВОЈОЈ КЊИЗИ *AN DER SERBISCHEN FRONT*, У БАЛКАНСКОМ РАТУ
1912. ГОДИНЕ

Драгољуб Живојиновић: АДМИРАЛ ЕРНЕСТ Ч. Т. ТРУБРИЦ: ДНЕВНИК
ИЗ СРБИЈЕ 1915.

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Младен Гавrilović: МАНАСТИРИ ЛАЛИБЕЛЕ – СВЕТИЊЕ
ПРАВОСЛАВАЦА СА РОГА АФРИКЕ

Љубинко Раденковић: ВОДЕНИЦА У КУЛТУРИ СРБА

Саша Недељковић: ИЗ ПРОШЛОСТИ СОКОЛСТВА

СРБИ У СВЕТУ

Драган Недељковић: ВЕТО НА НЕСЛОГУ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Радослав Перовић: ДНЕВНИК ЈЕРЕМИЈЕ ГАГИЋА

Јасна Јанићевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ

ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ 2004.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

